

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

HÜSEYİN VÂİZ-İ KÂŞİFİNİN
BEDÂYİ'Ü'L-EFKÂR FÎ SANÂYİ'İ'L-EŞ'ÂR'INDA
KAFİYE BAHSİ

Yüksek Lisans Tezi

Sevde GÜREL

Ankara 2017

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

HÜSEYİN VÂİZ-İ KÂŞİFÎ'NİN
BEDÂYİ'Ü'L-EFKÂR FÎ SANÂYİ'İ'L-EŞ'ÂR'INDA
KAFİYE BAHSİ

Yüksek Lisans Tezi

Sevde GÜREL

Tez Danışmanı

Yrd. Doç. Dr. Ebubekir Sıddık ŞAHİN

Ankara 2017

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

HÜSEYİN VAİZ-İ KÂŞİFİ'NİN
BEDÂYİ'Ü'L-EFKÂR FÎ SANÂYİ'İ'L-EŞ'ÂR'INDA
KAFİYE BAHSİ

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Ebubekir Sıddık ŞAHİN

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

Prof. Dr. İsmail Hakkı Aksoyak

Doç. Dr. Bilal Çakıcı

Yrd. Doç. Dr. Ebubekir S. Şahin (Danışman)

İmzası

Tez Sınavı Tarihi: 04.07.2017

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “Hüseyin Vâiz-i Kâşifi'nin *Bedâyi'ü'l-Efkâr fî Sanâyi'î'l-Eş'âr*'ında Kafiye Bahsi” adlı çalışmayı, etik anlayışına ve akademik kurallara uygun bir biçimde hazırladığımı, yaptığım alıntılara dair ilgili eserlere atıfta bulunduğumu ve bunları kaynaklarım arasında gösterdiğimi beyan ederim. 10.07.2017

Sevde GÜREL

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	6
TARİHLERE DAİR NOTLAR.....	11
KISALTMALAR.....	12
GİRİŞ	13
1. HÜSEYİN VÂİZ-İ KÂŞİFÎ.....	15
1.1. Hayatı.....	15
1.2. Eserleri	27
2. <i>BEDÂYİ'Ü'L-EFKÂR FÎ SANÂYİ'İ'L-EŞ'ÂR</i>	39
2.1. <i>Bedâyi'ü'l-Efkâr fî Sanâyi'î'l-Eş'âr</i> 'ın Fars Belagat Tarihindeki Yeri .	39
2.2. <i>Bedâyi'ü'l-Efkâr fî Sanâyi'î'l-Eş'âr</i> 'ın Muhtevası	44
2.3. <i>Bedâyi'ü'l-Efkâr fî Sanâyi'î'l-Eş'âr</i> Üzerinde <i>Mu'cem</i> 'in Etkisi.....	47
2.3.1. İki Eser Arasındaki Ortak Tanım, Açıklama ve İfadeler	49
2.3.1.1. Kafiye Örnekleri Olarak Kullanılan Kelimeler.....	49
2.3.1.2. Benzer İfadeler.....	49
2.3.1.3. Aynen Aktarılmış Cümleler	52
2.3.1.4. Alıntılanan Şiir Örnekleri.....	52
2.3.2. İki Eser Arasındaki Farklı Terim ve Tasnifler	57
2.4. <i>Bedâyi'ü'l-Efkâr fî Sanâyi'î'l-Eş'âr</i> Üzerine Yapılan Yayınlar	62
2.4.1. Tıpkıbası.....	62
2.4.2. Tenkitli Metin	63
2.4.3. Türkçeye Çeviri.....	64
2.5. <i>Bedâyi'ü'l-Efkâr fî Sanâyi'î'l-Eş'âr</i> 'ın Yazma Nüshaları	65
2.5.1. Türkiye Kütüphanelerindeki Nüshaları.....	66

2.5.2.	İran Kütüphanelerindeki Nüshaları	70
2.5.3.	Diğer Nüshaları	74
3.	<i>BEDÂYİ'Ü'L-EFKÂR</i> 'İN HATİME BÖLÜMÜ	77
3.1.	<i>Bedâyi 'ü'l-Efkâr</i> 'ın Hatime Bölümünün Türkçe Çevirisi.....	77
3.2.	<i>Bedâyi 'ü'l-Efkâr</i> 'ın Hatime Bölümünde Ele Alınan Konular	110
4.	KLASİK ŞİİRİN KAFİYE ÖLÇÜTLERİNİN TÜRKÇE TEORİK ESERLERDE ELE ALINIŞI.....	112
4.1.	Klasik Türk Şiirinde Kafiye Konusunu Ele Alan Teorik Eserler	113
4.2.	Bu Eserlerdeki Terim ve Tanımlar Üzerine	115
4.2.1.	Kafiye	115
4.2.2.	Revi	115
4.2.3.	Kafiye Harfleri	117
4.2.4.	Kafiye Harekeleri	117
4.2.5.	Mürdef Kafiye Çeşitleri	118
4.2.6.	Kafiyenin Vasıflarına Göre Türleri	118
4.2.7.	Tasarrufta Bulunulup Bulunulmamasına Göre Kafiye Çeşitleri.....	119
4.2.8.	Kâfiye-i Şâygân.....	120
4.2.9.	Kafiye Kusurları.....	120
	SONUÇ.....	123
	KAYNAKLAR	129
a.	Yayınlar.....	129
b.	Yazma Eserler	141
	ÖZET / ABSTRACT	143
	RİSALENİN TIPKIBASKISI	145

ÖN SÖZ

Klasik Türk edebiyatı alanında yapılan çalışmalarda kafiye bahsi, sahip olduğu öneme rağmen ihmal edilen konular arasında yer almaktadır. *Mevzû'ātu'l-'Ulûm*, *Keşfü'z-Zunûn* gibi ilimler tasnifine yer veren kaynaklar *ilm-i kavâfiyi*, *mehâric-i hurûf*, *lûgat*, *vaz'*, *me'ânî*, *beyân*, *bedî'*, *arûz*, *karz-ı şî'r*, *mebâdî-i şî'r*, *inşâ*, *muhâzara* gibi ilimlerle birlikte lafzi ilimlerin bir şubesi olarak ele alırlar. Buna rağmen edebiyat teorisine dair çağdaş kaynaklarda ve metin neşirlerine dayalı incelemelerde konu üzerinde fazla durulmadığı görülmektedir. Özellikle harf devrimi sonrasında edebî metinlerin değerlendirilme ölçütlerinin de değişmesiyle aruz ölçüsü yerini hece ölçüsüne, eski kafiye ölçütleri de yerini Latin harfli metinlerde uygulanabilen ölçütlere bırakmıştır. Bu nedenle klasik Türk edebiyatı metinlerini incelerken kullanılan kafiye terimleri neredeyse unutulmuştur.

Tanzimat öncesi Türk edebiyatında, alfabe ortaklığı dolayısıyla Arap edebiyatının kafiye ölçütleri kullanılmaktaydı. Tanzimattaki yenilik arayışlarının etkisiyle kafiyede de değişiklikler görülmeye başlanmış, zamanla Batı retoriğinin kafiye anlayışı ön plana çıkmıştır. İnkılabın öncesinde Muallim Naci ve Recaizade Mahmut Ekrem arasında yaşanan ve *abes-muktebes tartışması* olarak sembolleşen görüş ayrılığı, kafiye anlayışının değişim göstermesini isteyen yenilik müdafileri ve eski anlayışı muhafaza etmek isteyenlerin karşı karşıya gelmesiyle ortaya çıkmıştır. (Hasan Âsaf'ın 1895 yılında yayımladığı “Bürhân-ı Kudret” şiirinde *عَبَث* *abes* ve *مُقْتَبَس* *muktebes* kelimelerini kafiye yapması bu tartışmanın sembolü hâline gelmiş olsa da bundan daha önce Menemenlizade Mehmed Tahir'in şiirlerinde sese dayalı kafiyeleri kullandığı bilinmektedir. Mehmed Tahir, şiirlerinde *rikkatâmez* *رقت آمیز* ve

تلذيز *telzîz*, نشاط *neşât* ve حيات *hayât* kelimelerini kafiye yapmıştır.) Bu tartışmanın kökeninde Doğu'daki kafiye anlayışında iki farklı harfin kafiye yapılmasının kusur olarak kabul edilmesi yatmaktaydı. ث ve س harflerinin kafiye yapılması, klasik edebiyat eleştirisine göre bir kafiye kusuru iken, aksini düşünenlerce bu, herhangi bir kusur olmayıp yalnızca kafiye fonetik özellikler üzerine bina edilmesinden ibaretti. Esasen *abes-muktebes* meselesi iki edebî anlayışın çatışmasını temsil etmekteydi.

Arap alfabesinden Latin alfabesine geçişle birlikte artık kafiye, eski ölçütlerle ele alınmamaya, yeni harflere göre yeni usulde tatbik edilmeye başlandı. Bugün edebiyat teorisini konu alan yayımların birçoğunda; ses sayısına göre *yarım kafiye*, *tam kafiye*, *zengin kafiye*, *cinaslı*, *tunç kafiye* olarak sınıflandırılmakta; dizilişine göre *düz*, *sarma*, *çapraz kafiye* vs. adlar taşımakta; dizide bulunduğu yere göre *iç kafiye*, *dış kafiye* olarak adlandırılmaktadır. Kafiyeden sonra gelen aynı anlam ve göreve sahip sesler ise topluca *redif* adı altında ele alınmaktadır. Kafiye/uyak için, *Türkçe Sözlük*'te (2011) “şiirde dizelerin sonunda tekrarlanan ve aynı ahengi veren heceler veya aynı görevde olmayan ancak benzeşen sesler” tanımı yer almaktadır. Yeni yayımlar içerisinde klasik Türk şiirindeki kafiye anlayışına dair bilgi verenlerin sayısı sınırlıdır. Türk edebiyatında Arap alfabesiyle verilmiş edebî ürünlerin inceleme ölçütlerini yok saymak ve bu ürünleri Latin alfabesiyle verilmiş ürünlerin ölçütleriyle değerlendirmek hatalı bir yaklaşım olacaktır. Her edebî ürün, kendi döneminin edebî anlayışı ve estetik kuralları göz önünde bulundurularak incelenmelidir. Söz gelimi, klasik şiirdeki ahenk unsurlarının değerlendirmesi yeni kafiye ölçütleri ile yapıldığında pek çok incelik gözden kaçacaktır.

Yukarıda da değinildiği gibi klasik Türk edebiyatının teorik kaynakları arasında kafiye konusuna yer veren eserler sınırlıdır. Çalışmada, edebiyat teorisi üzerine yapılan çalışmalarda bu konu üzerine, birincil kaynaklar arasında sayılan *Bedāyi'ü'l-Efkār fî Şanāyi'i'l-Eş'ār*'da konunun ele alınış biçimi ortaya konulmuştur. Söz konusu eser, İranlı müellif Hüseyin Vâiz-i Kâşifi tarafından 15. yüzyılda kaleme alınmış bir belagat kitabıdır. Kâşifi, eserin “Hatime” bölümünü tamamen kafiye konusuna tahsis etmiştir. Bu bölüm, risale mecmuaları içerisinde müstakil olarak *Risâletü'l-Kâfiye* adıyla da istinsah edilmiştir.

Edebiyat tarihinde kafiye, şiirin ahengini sağlamada en az aruz kadar işlev sahibi olan önemli bir estetik unsur olagelmiştir. Kâşifi, şiiri “mevzun, mukaffa ve muhayyel söz” (bk. *BE* Nuruosmaniye nüshası: 3a) olarak tanımlamış, kafiye şiirin sahip olması gereken üç unsurdan biri olarak zikretmiştir.

Çalışma, hem *Bedāyi'ü'l-Efkār fî Şanāyi'i'l-Eş'ār*'ın Türkiye’de tanınmasına katkı sağlama hem de eserin kafiye terim ve tanımlarını ele alış biçimini değerlendirme amacını taşımaktadır. Çalışmada, *Bedāyi'ü'l-Efkār fî Şanāyi'i'l-Eş'ār* örneği üzerinden Fars belagat tarihinde kafiye konusunun nasıl ele alındığı hususuna değinilmekte ve Türk edebiyatı sahasındaki teorik eserlerde bu kavram ve terimlerin ne şekilde yer aldığı ortaya konmaktadır.

Bu kapsamda, öncelikle *Bedāyi'ü'l-Efkār fî Şanāyi'i'l-Eş'ār*'ın müellifi Hüseyin Vâiz-i Kâşifi biyografik olarak tanıtılmış, eserleri hakkında bilgi verilmiştir. *Bedāyi'ü'l-Efkār fî Şanāyi'i'l-Eş'ār* hakkında ayrıntılı bilgi aktarılmış, eserin Fars belagat kitapları arasındaki konumuna değinilmiştir. Ardından eserin kafiye konusuna ayrılmış olan “Hatime” bölümü Farsçadan Türkçeye çevrilmiştir. Çeviri

çalışması esnasında *Bedāyi'ü'l-Efkār*'ın Türkiye ve dünya kütüphanelerinde tespit edilen yazma nüshaları tanıtılmıştır. Çalışmanın esas konusu bu olmamakla birlikte çalışma esnasında tespit edilen nüshalar hakkında tanıtıcı bilgiler verilmeye çalışılmıştır. Bundan sonraki evrede, çalışmanın esas amacına yönelik olarak edebiyat teorisini konu alan Türkçe kaynaklarda kafiye konusunun nasıl aktarıldığı ve *Bedāyi'ü'l-Efkār fî Şanāyi'i'l-Eş'ār*'ın bunlar üzerinde nasıl bir etkisinin bulunduğunu tespitiye yönelik olarak 'terimler üzerinden' bir inceleme/karşılaştırma yapılmıştır.

1. Bölüm, Hüseyin Vâiz-i Kâşifi'nin hayatı ve eserlerine ayrılmıştır. 2. Bölüm'de *Bedāyi'ü'l-Efkār fî Şanāyi'i'l-Eş'ār* tanıtılmış; eserin Fars belagat tarihindeki yeri, eser üzerinde *Mu'cem*'in etkisi, eser üzerine yapılan yayın ve çeviriler, Türkiye ve dünya kütüphanelerindeki yazma nüshaları alt başlıklar hâlinde ele alınmıştır. 3. Bölüm'de eserin "Hatime" bölümünün çevirisi yer almaktadır. 4. Bölüm'de ise kafiye konusunu alan Türkçe teorik eserler tanıtılmış ve bu eserlerde klasik şiirin kafiye ölçütleri üzerine bir değerlendirmeye yer verilmiştir. Çeviride esas alınan nüshanın tıpkıbasması da çalışmanın sonunda yer almaktadır.

Çalışmada kafiye konusunu teorik açıdan ele almak amaçlandığından çeviride yer alan beyitlerin tercümelerini vermeye gerek duyulmamış, bunlar metindeki orijinal hâliyle ve çeviri yazıyla verilmiştir. Ayrıca çalışmada adı geçen tezkire vb. bazı eserler hakkında kısa açıklamalar, eserlerin ilk geçtiği yerlerde dipnot olarak verilmiştir.

Klasik Türk şiirinin kendi kuralları içinde incelenmesi önem arz etmektedir. Bu tez hazırlanırken, klasik şiiri kendi ölçütleriyle değerlendirmenin önemine dikkat

çekmek ve aruz konusu gibi kafiye konusunun da önemli bir çalışma ve araştırma alanı olduğunu hatırlatmak amaçlanmıştır.

Tez konusunu seçmemde bana rehberlik eden, derslerinden ve ilminden faydalandığım hocam Prof. Dr. Abdulkadir GÜNER'e, İran'dan kaynak temini noktasında yardımını esirgemeyen Prof. Dr. Hicabi KIRLANGIÇ'a, değerli büyüklerim ve hocalarım Doç. Dr. Bilal ÇAKICI ve Ali KARAÇALI'ya, araştırma görevlisi arkadaşlarım Selda ALPARSLAN ve Ahmet Zahid DEMİRCİLER'e teşekkür ederim. Tez danışmanım, Yrd. Doç. Dr. Ebubekir Sıddık ŞAHİN'e harcadığı mesai ve verdiği destek için minnettarım.

Sevde GÜREL

Ocak 2017, ANKARA

TARİHLERE DAİR NOTLAR

1. Yararlanılan kaynakların yayın tarihleri hicri kamerî, hicri şemsî ya da miladi olabilir. Hicri kamerî tarihlerle hicri şemsî tarihlerin ayırt edilebilmesi için metin içi kaynak gösterimlerinde hicri kamerî tarihlerin başında H kısaltması kullanılmıştır.
2. İran'da yayımlanan kitap ve makalelerin tarihleri, İran'da 1079 yılından bu yana kullanılmakta olan Celâli/Hicri Şemsî Takvim'e göredir. Kullandığımız kaynakların ekseriyetle İran yayını olması nedeniyle hicri şemsî tarihli yayımlar, metin içi göndermelerde doğrudan bu tarihiyle verilmiş, bunlar için ayrıca kısaltma kullanılmamış ve miladi karşılığı yazılmamıştır.
3. Her bir kaynağın yayın ya da telif tarihinin miladi karşılığı kaynaklar bölümünde verilmiştir.
4. Metin akışında kişilerin ölüm ve doğum tarihleri verilirken ya da bir olayın tarihi nakledilirken ise hicri tarih ve bunun miladi karşılığı yan yana yazılmıştır: *Abdurrahman-ı Câmî (öl. H 898 / M 1492-3)* gibi.

KISALTMALAR

age.	adı geçen eser/eserler
agm.	adı geçen makale
bk.	bakınız
çev.	çeviren
çn.	çeviren notu
dzl.	düzenleyen
ed.	editör
haz.	hazırlayan
int.	internet kaynaklı materyal
ist.	istinsah eden
M	<i>El-Mu‘cem fî Me‘âyîri Eş‘âri’l-‘Acem</i>
BE	<i>Bedāyi‘ü’l-Efkār fî Şanāyi‘i’l-Eş‘ār</i>
sad.	sadeleştiren
thk.	tahkik eden
tnk.	tenkitli metin hazırlayan
tsh.	tashih yapan
ty.	tarih yok
vd.	ve diğerleri
yp.	yaprak

GİRİŞ

Şiirde kafiyenin, vezinden çok sonra kullanılmaya başlandığı bilinmektedir. Âlimlerin kafiyenin nasıl olması gerektiğine dair fikirler öne sürmesiyle “ilm-i kavâfi” denilen özel bir dal ortaya çıkmıştır. Doğu edebiyatlarında kafiye üzerine birçok kitap yazılmış, özellikle Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında belagat kitaplarının önemli bir bölümünü kafiye konusunun ayrıntıları teşkil etmiştir.¹

15. yüzyılda yaşamış olan İranlı âlim Hüseyin Vâiz-i Kâşifi'nin Farsça olarak kaleme aldığı *Bedâyi'ü'l-Efkâr fî Sanâyi'i'l-Eş'âr*, İran coğrafyasında şiir teorisini konu edinen eserlerden biridir. Nazım şekilleri, edebî türler, çeşitli belagat terimleri, edebî sanatlar, ilm-i nakd ve kafiye gibi konuların ele alındığı eser, kendinden evvelki belagat kitaplarının izlerini taşımakla birlikte ortaya koyduğu muhtasar bilgi bakımından önem arz etmektedir.

Muallim Naci'nin *Mecmu'a-i Mu'allim*'de çevirisini tefrika hâlinde yayımladığı (sınırlı ve yarım kalmış) bir bölümü dışında Türkiye'de pek tanınmayan ve üzerine yapılmış bir akademik çalışma bulunmayan *Bedâyi'ü'l-Efkâr fî Sanâyi'i'l-Eş'âr*'ın, tıpkıbasması Rusya'da yapılmış ve İran'da tenkitli neşri yayımlanmıştır.

Eserin müellifi Hüseyin Vâiz-i Kâşifi, 15. yüzyılda yaşamış İranlı bir âlimdir. Sebzevar'ın Beyhak kasabasında dünyaya gelmiş, gençliğinde Herat'a gelip yerleşmiştir. Kaynaklar vaizlik yapan Kâşifi'nin, çok güzel bir sese ve etkileyici bir konuşma tarzına sahip olduğu konusunda hemfikirdirler. Verdiği vaazlar oldukça ünlüdür. Yaşadığı dönemde bu hususta bir eşinin daha olmadığı söylenir. O, birçok

---

¹ “Kafiye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 24, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 150.

ilim dalında bilgi sahibidir. Aynı zamanda bir şairdir ve şiirlerinde Kâşifi mahlasını kullandığından, kaynaklarda bu isimle anılır. Kâşifi döneminin en üretken yazarlarından biri kabul edilir. Tefsir, hadis, ahlak, inşa, sihir, tılsım, kimya, ilm-i nücüm ve belagat gibi birçok konuda eser vermiş olan Kâşifi, Mevlânâ'nın *Mesnevî-i Ma'nevî*'si gibi eserlere şerhler yazmıştır. Esas rüşdünü vaizlikte ispatlamış olsa da birçok ilimde maharet sahibi olan Kâşifi'nin ilim dünyasına sağladığı katkının çok yönlü olduğu söylenebilir.

Bedāyi'ü'l-Efkār fî Şanāyi'i'l-Eş'ār'ın yerini doğru tespit edebilmek için öncelikle müellifi Kâşifi'nin şahsi ve edebî kişiliğini tanımak gerekir. Bu nedenle biyografisinden ve eserlerinden kısaca söz etmek uygun olacaktır.

1. HÜSEYİN VÂİZ-İ KÂŞİFÎ

1.1. Hayatı

İsmi *Hüseyin*, lakabı *Kemâleddin*, mahlası *Kâşifi*, şöhreti *Vâ'iz*, nisbesi *Beyhakî* ve *Herevî*'dir. Tam adı “Kemâleddin Hüseyin bin Alî-i Beyhakî-i Sebzevârî” olan Hüseyin Vâiz-i Kâşifi, Horasan'daki Sebzevar şehrinin Beyhak kasabasında doğmuştur. Beyhak'ta doğduğundan birçok kaynakta nisbesi *Beyhakî* olarak geçmektedir. Gençlik çağlarında Herat'a gelip yerleştiği ve ömrünün önemli bir kısmını burada geçirdiğinden, nisbesinin *Herevî* olarak kaydedildiği kaynaklar da vardır. Kaynaklar ekseriyetle iki nisbeyi birlikte zikrederler.²

Kaynaklarda Kâşifi'ye ait iki lakap zikredilmektedir. Birçok tezkire, biyografi ve tarih kitabında lakabı Kemâleddin olarak kaydedilmiştir.³ Ancak Kâtip Çelebi *Keşfü'z-Zünûn*'da onun lakabını Mu'îneddin olarak zikretmiştir (2007, s. 1307).⁴ Charles Schefer'in hazırlamış olduğu *Chrestomathie Persane* adlı iki ciltlik Fars edebiyatı antolojisinde de Mu'îneddin olarak geçmektedir (1883, s. 190).⁵ Bu

---

² Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*'da (2007) Kâşifi'nin nisbesini birkaç yerde Beyhakî, bir yerde de Herevî olarak zikretmiştir: 81. sayfada Herevî; 716, 733, 751, 1266. sayfalarda ise Beyhakî olarak (Kâtip Çelebi 2007). *Riyâzü'l-'Ulemâ* (H 1403, s. 185), *'Ayânü's-Şi'a* (H 1406, s. 121), *Ṭarâ'îku'l-Hakâyiğ* (1319, s. 48) ve *Hediyyetü'l-'Ârifîn* (1951, s. 316) gibi tezkire ve biyografi kitapları da iki nisbeyi birlikte zikreder. *Ravzâtü'l-Cennât* (H 1411, s. 217) ve *Reyhânetü'l-Edeb* (1349, s. 29) ise yalnızca Beyhakî nisbesini kullanırlar.

³ *Ravzatü's-Şafâ* (1913, s. 89), *Târîh-i Ḥabîbü's-Siyer* (1333, s. 345), *Mecâlisü'l-Mü'minîn* (1377, s. 113), *Riyâzü'l-'Ulemâ* (H 1403, s. 185), *Riyâzü'l-'Ârifîn* (ty., s. 292), *Ravzâtü'l-Cennât* (H 1411, s. 217), *Ṭarâ'îku'l-Hakâyiğ* (1319, s. 48), *'Ayânü's-Şi'a* (H 1406, s. 121) ve *Reyhânetü'l-Edeb*'de (1349, s. 29) Kemâleddin olarak yazılmıştır.

⁴ Kâtip Çelebi, birkaç farklı yerde Kâşifi'yi adı ve mahlasıyla (Hüseyin b. Ali el-Kâşifi) kaydetmiştir. Lakabını ise sadece bir kez, *Maḥzenü'l-İnşâ* adlı eserinden bahsederken kullanmıştır (s. 1307).

⁵ Schefer'in *Keşfü'z-Zünûn*'u kaynak almış olduğu tahmin edilmektedir. Sa'îd-i Nefisî *Târîh-i Nazm u Neşr der-İrân ve der-zebân-ı Fârsî* (1363) adlı kitabında “Mu'îneddin ya da Kemâleddin” (s. 245) olarak zikretmiş, bu iki lakaptan hangisinin doğru olduğu konusunda kesin bir yargıda bulunmaktan

ikisinden hangisinin Kâşifi'nin lakabı olduğu konusunda bir belirsizlik hâkimdir. Ancak nicel olarak bakıldığında kaynakların birçoğunda lakabının Kemâleddin olarak geçtiğinin altını özellikle çizmek gerekir. Diğer taraftan Kâşifi'nin iki lakabı olması ihtimalinin de göz ardı edilmemesi gerekir.

Tezkirelerde Kâşifi'nin doğum tarihi ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. H 860 (M 1455-6) yılında Herat'a geldiğinde 30 yaşını geçmiş olduğu kesindir ve bu bilgiye istinaden H 830 yılı civarında doğduğu yönünde tahmin yürütülebilir (Âlemşâhî 1322, s. 20).

Kâşifi'nin ölüm tarihi birçok kaynakta H 910 (M 1504-5) olarak geçmektedir. *Keşfü'z-Zünûn*'da ise birkaç yerde birbirinden farklı tarihler verilmektedir. Kâtip Çelebi, Kâşifi'nin ölüm tarihi olarak muhtelif yerlerde H 900 (M 1494-5) yılı civarı, H 906 (M 1500-1) ve H 910 (M 1504-5) yılı olmak üzere üç farklı tarih söyler. Ancak daha çok 910 tarihini zikretmektedir.⁶ *Reyhânetü'l-Edeb*⁷ H 910 ya da 906 olarak yazmaktadır (1349, s. 29). Anberânî de, Kâşifi'nin 910 yılında öldüğünü söylemekte, diğer taraftan onun ölüm tarihini H 906 (M 1500-1) yılı olarak aktaran bir görüşün bulunduğundan da söz etmektedir (1370, s. 87). *Ahşenü't-Tevârih*⁸, Kâşifi'nin vefatının, Şah İsmail'in tahta çıkışından (H 906) dört

---

kaçınmıştır. *Dâyiretü'l-Ma'ârif-i Teşeyyu'* (1379) adlı ansiklopedide de aynı şekilde "Kemâleddin ya da Mu'ineddin" şeklinde bu iki lakap birlikte kullanılmıştır (s. 227). Görülen o ki bu kaynaklar *Keşfü'z-Zünûn*'daki bilgiyi göz ardı etmemişlerdir.

⁶ 81, 716, 751, 1256, 1266, 1307. sayfalarda 910, 515. sayfada 906, 391. sayfada ise 900 yılı civarı olarak. (Kâtip Çelebi 2007).

⁷ Muhammed Ali Müderris-i Tebrîzî'nin (öl. 1954) tam adı *Reyhânetü'l-Edeb fî Terâcimi'l-Ma'rufîn bi'l-Künye evi'l-lağab* olan kitabı. Âlim ve şairleri, şöhret buldukları isimleri ve mahlaslarıyla maddeleyen bir biyografi kitabıdır.

⁸ Safevî devri tarihçisi Hasan-ı Rumlu'nun (doğ. H 937 / M 1530-1 - öl. H 985 / M 1577) kaleme aldığı Farsça kronolojik tarih kitabı. Eserin on iki cilt olarak yazıldığı, sadece son iki cildinin

yıl sonra, Muhammed Şeybânî Han'ın öldürülüşünden (H 916) altı yıl önce olduğunu belirtmiş ve Kâşifi'nin adını 910 yılı vefeyatı içerisinde kaydetmiştir (1384, s. 1008). Musulmankulov onun ölüm tarihini 910 olarak kabul etmenin gerçeğe daha uygun olacağı görüşündedir. Zira Kâşifi'nin çağdaşı olan müelliflerin eserlerinde ölüm tarihi 910 olarak kaydedilmiştir. Daha sonra yazılan eserlerde de daha çok bu tarih zikredilmiştir (1977, s. 5). Âlemşâhî, Kâşifi'nin 910 (M 1504-5) yılında öldüğü kabul edilse de ölüm tarihinin hiçbir tezkire yazarı tarafından teyit edilmemiş olduğuna dikkat çekmektedir (1322, s. 25).

Kaynaklar Kâşifi'nin Herat'ta vefat ettiğini söylemektedir.⁹ Kabri Herat'ta bulunan âlim ve mutasavvıfların kabirlerinin coğrafi konumları ve fiziki durumlarından bahseden *Risāle-i Mezārāt-ı Herat*¹⁰, Kâşifi'nin kabrinin Herat'ta bulunduğunu söylemekte ve konumunu, “Mevlevî Câmî Caddesi'nin sonunda, eski bayram yerinin doğusunda, Cûy-ı Nev köprüsünün yakınında” şeklinde

---

günümüze ulaşabildiği düşünülmektedir. Bu iki ciltten ilki, H 807-899 (M 1405-1494) yılları olaylarını; ikincisi, Safevîler'den I. Şah İsmâil ve I. Şah Tahmasb'ın saltanat dönemleriyle II. Şah İsmâil'in saltanatının ilk yılını kapsayan H 900-985 (M 1495-1577) yılları olaylarını anlatmaktadır. Vefeyat bölümlerinde ilgili yılda vefat eden önemli devlet adamı, âlim ve şairlerin kısa biyografilerine de yer veren eser, Osmanlı sultanları, Çağatay hakanları, Özbek hanları hakkında bilgiler de içermektedir.

⁹ 'Ayānū'ş-Şi'a (H 1406, s. 121), *Reyhānetü'l-Edeb* (1349, s. 29), *Hediyyetü'l-Ârifin* (1951, s. 316), Âlemşâhî (1322, s. 25), *Dictionary of Oriental Literatures* (1974, s. 76), Musulmankulov (1977, s.5), *Encyclopedia of Islam* (1990, s. 704), *Danišnâme-i Edeb-i Fârsî* (1381, s. 813), Kezzâzî (1990, s. 7), Hazretî ve Mukimî (1377, s. 127) Kâşifi'nin vefat yerini Herat olarak nakleder.

¹⁰ *Risāle-i Mezārāt-ı Herat* (1379), eski asırlardan hicri 9. asrın (miladi 15. asır) ortalarına kadarki zaman diliminde yaşamış, Herat'ta doğup büyümüş yahut ömrünün bir kısmını Herat'ta geçirip bu şehirde vefat etmiş ve kabri burada bulunan âlim, fazıl ve mutasavvıfların kabirlerinin konum ve durumları, mezar taşlarının fiziki özellikleri ve bunlara düşülen manzum tarihler gibi konulardan bahsetmenin yanı sıra bu kişiler hakkında kısa bilgiler de ihtiva etmektedir. Yazar Fikrî-i Selcûkî; Asîleddin Vâ'iz-i Herevî, Abdullah bin Ebu Sa'îd-i Herevî ve Molla Muhammed Sâdık-ı Herevî tarafından hazırlanan üç ayrı eseri bir araya getirmiş; “Düzeltilmeler, Karşılaştırmalar, Açıklamalar ve Notlar” şeklinde bir düzenlemeyle bu kitabı hazırlamıştır. Elimizde mevcut olan baskı, Melik Dîni tarafından, Selcûkî'nin kitabının temel alınarak “Düzeltilmeler, Karşılaştırmalar, Açıklamalar ve Notlar” şeklinde tekrar düzenlenmiş hâlidir.

nakletmektedir (1379, s. 156). Ne var ki onun ölüm yeri hakkında farklı bilgi veren kaynaklar da vardır. Anberânî, Kâşifi'nin Sebzevar'da vefat ettiğini ifade etmektedir.¹¹ Anberânî ayrıca Kâşifi'nin türbesinin Sebzevar'ın güneydoğusundaki “Dervâze-i Nişâbûr” adıyla bilinen yerde, kendisine layık olmayan yeni bir yapıda olduğunu da ifade etmektedir. Konumunu, “Eski Sebzevar musallası ve Hac Molla Hâdî'nin kabri arasındaki eski kabristandadır.” şeklinde tarif etmiştir (1370, s. 87). Birişik da Kâşifi'nin ölüm yerini Sebzevar olarak belirtmiştir (2004, s. 62). Ancak kaynaklar, ekseriyetle Kâşifi'nin vefat yerini Herat olarak nakletmektedir.

Kâşifi'nin nasıl bir tahsil aldığı konusunda kaynaklarda bir bilgi bulunmamaktadır. Ali Şîr Nevâyî'nin *Mecâlisü'n-Nefâ'is*'te¹² verdiği bilgiye göre yaklaşık yirmi yıl kadar, doğduğu şehir olan Sebzevar'da kalmıştır (2001, s. 138). Buradayken yapmaya başladığı vaizlik görevine daha sonra gittiği Nişabur ve Meşhed'de de devam etmiştir. Sonrasında Herat'a gitmiş ve uzun yıllar burada vaazlarına devam etmiştir. Kâşifi'nin vaaz meclislerine yoğun bir ilginin olduğu bilinmektedir. Derin bilgisini kalın, gür ve etkili bir ses tonuyla ve hoş bir üslupla birleştiren Kâşifi'nin vaaz meclisleri daima kalabalıktır. Çağdaşı olan diğer tüm vaizlerden daha meşhurdur (Musulmankulov 1977, s. 4). Bundan dolayı kendisi “Vâ'iz” adıyla şöhret bulmuştur. Aynı zamanda bir şairdir ve şiirlerinde Kâşifi mahlasını kullanmaktadır.

---

¹¹ TDV İslâm Ansiklopedisi'nde de bu makale kaynak alınmış ve Kâşifi'nin Sebzevar'da vefat ettiği ifade edilmiştir (bk. “Hüseyin Vâiz-i Kâşifi” maddesi c. 19, s. 17).

¹² Ali Şîr Nevâyî'nin H 896 (M 1490-1) tarihinde yazdığı, bilinen ilk Türkçe şairler tezkiresi olma özelliğini taşıyan eseri.

Kâşifi gençlik çağlarında Sebzevar'dan ayrılarak Nişabur ve Meşhed'e gider. Oğlu Fahreddin Ali Safî'nin (öl. H 939 / M 1532-33) *Reşehâtu 'Ayni'l-Hayâf*'ta¹³ naklettiğine göre Meşhed'deyken H 860 yılı zilhiccesinde (M 1456) bir rüya görür. Rüyasında nur yüzlü ve gayet heybetli bir kimse peyda olur. Kâşifi yanına gidip selam verir ve hürmetlerini sunar. Bu zat ona bu şehre ne zaman geldiğini ve nerede kaldığını sorar. Kâşifi iki üç gündür burada olduğunu ve kaldığı yerin adını söyler. Bunun üzerine bu zat, Kâşifi'ye eşyalarını alıp makamına gelmesini söyler ve onun için güzel bir yer hazırladıklarını belirterek onu davet eder. Kâşifi, tevazuyla onu tanımadığını söyleyince “Bana Sa‘deddin-i Kâşgarî¹⁴ derler. Çabuk ol ve makamımıza gel.” diyerek onu tekrar davet eder ve gözden kaybolur. Ertesi gün Meşhed halkına Sa‘deddin-i Kâşgarî'yi sorar, orada Sa‘deddin-i Meşhedî adında bir şeyh olduğunu fakat kendisinin Kâşgarlı olmadığını söylerler. Kâşifi yine de bu zatı bulur ancak rüyasında gördüğü kişi o değildir. Daha sonra Herat'tan Meşhed'e gelen bir kabile vasıtasıyla Sa‘deddin-i Kâşgarî'nin Herat'ın ileri gelenlerinden biri olduğunu ve aynı yıl cumâde'l-âhirinde vefat ettiğini öğrenir. Bunun üzerine bir süre sonra Herat'a, Sa‘deddin-i Kâşgarî'nin kabrine gider. Kâşgarî'nin kabrini ziyareti sırasında dönemin ünlü şair ve âlimi Abdurrahman-ı Câmî (öl. H 898 / M 1492-3) ile tanışır. Gördüğü rüyayı Câmî'ye anlatır. Câmî kendisine bu rüyayı nasıl tabir ettiğini sorar. Kâşifi bu soruya Herat'ta öleceği ve Sa‘deddin-i Kâşgarî'nin mezarı yanına

---

¹³ Kâşifi'nin oğlu Fahreddin Ali Safî tarafından 1503 yılında yazılan Farsça eser. Tam adı *Reşehâtu 'Ayni'l-Hayâf* tır. Nakşibendi şeyhlerinin biyografisini içerir. Nakşi-Ahrari tarikat geleneğinin önemli metinlerinden biridir. Muhyî-i Gülşenî, 1569 yılında Nakşiliğin hâcegan silsilesi ve menkıbelerini içeren bu eserin Türkçeye serbest ve ilaveli bir çevirisini yapmıştır. Eserin Türkçeye diğer bir çevirisini de 1585 yılında İbn Muhammed Şerîf el-Abbâsî yapmıştır.

¹⁴ Nisbesinden Kâşgar'da doğduğu tahmin edilen Sa‘deddin-i Kâşgarî, H 860 / M 1456 yılında Herat'ta vefat etmiştir. Önemli Nakşibendi şeyhlerinden biridir. Abdurrahman-ı Câmî ve birçok âlimin mürşidi olmuştur.

defnedileceği şeklinde tabir ettiği cevabını verir. Câmî de bunun üzerine Sa‘deddin-i Kâşgarî’nin Kâşifi’yi yanına çağırmasını, onunla akraba olacağı yönünde yorumlamanın daha doğru bir tabir olduğunu söyler. Bundan yıllar sonra (904 yılı Şaban ayında) Kâşifi’nin oğlu Fahreddin Ali Safî, Sa‘deddin-i Kâşgarî’nin oğlu Hâce Kelân’ın¹⁵ damadı olmuş, Kâşifi oğluna kırk yıl önce gördüğü rüyasının gerçekleştiğini söylemiştir (*Reşehātu ‘Ayni’l-Ḥayāt*, 144a-145a).

Kâşifi’nin Câmî ile de akraba olduğu bilinmektedir. Ancak bu akrabalık konusunda muhtelif görüşler vardır. Tezkire ve biyografi kitaplarında Kâşifi’nin, Câmî’nin damadı, bacanağı ya da eniştesi olduğu yönünde farklı bilgiler verilmektedir. *Riyāzū’l-‘Ārifīn*¹⁶, Kâşifi’nin Câmî’nin damadı olduğunu, oğlu Fahreddin Ali Safî’nin de bu evlilikten dünyaya geldiğini yazmaktadır (s. 292). *Riyāzū’l-‘Ulemā*¹⁷ (H 1403, s. 186) ve *‘Ayānū’s-Şi‘a*¹⁸ da (H 1406, s. 121) Kâşifi’nin, Câmî’nin damadı olduğu kayıtlıdır. *Ravzātū’l-Cennāt*¹⁹ göre ise Kâşifi, Câmî’nin kız kardeşi ile evlidir (H 1411, s. 217). *Reyhānetū’l-Edeb* de aynı şekilde Kâşifi’nin, Câmî’nin eniştesi olduğunu yazmaktadır (H 1349, s. 29). *Mecālisü’l-Mü’minīn*²⁰ ise Kâşifi’nin Câmî ile bacanak olduğunu yazar (1377, s. 114). Ancak

---

¹⁵ Sa‘deddin Kâşgarî’nin oğlu Hâce Muhammed Ekber. Hâce Kelân (öl. 914/1508) adıyla tanınır.

¹⁶ Rızâ Kulu Han Hidâyet, H 1260 (M 1844) yılında yazmış olduğu bu Farsça eseri, Kaçar Muhammed Şah’a takdim etmiştir. Farsça yazan 354 mutasavvıf şair ve filozofun biyografisini içerir.

¹⁷ Mirza Abdullah Efendi el-İsfahânî’nin H 1106 / M 1694-5 tarihinde yazmış olduğu Arapça biyografi eseri. Tam adı *Riyāzū’l-‘Ulemā’ ve Ḥiyāzū’l-Fuzalā*’dır.

¹⁸ Şia âlimlerinden Muhsin el-Emîn’in (öl. 1952) İsnâ‘aşeriyye imam, âlim ve ileri gelenlerine dair biyografik eseri.

¹⁹ Muhammed Bâkır Hânsârî tarafından Arapça olarak kaleme alınan eserin tam adı *Ravzātū’l-Cennāt fî Ahvâli’l-‘Ulemā’ ve’s-Sādāt*’tır. H 1287’de (M 1870) tamamlanmıştır. Şii mezhebine ve diğer mezheplere mensup âlimlerin biyografilerini içerir.

²⁰ Şii âlimi Nurullah Şüşterî/Tüsterî’nin (öl. H 1019 / M 1610-1), Şia mezhebinin Safeviler’le birlikte doğduğuna dair iddialara karşı kaleme aldığı Farsça bir eserdir. Müellifin zamanına kadarki Şia’ya

*Tarâ' iku'l-Hakâyık*²¹ Câmî'nin Kâşifi'yle değil, Kâşifi'nin oğlu Fahreddin Ali Safî ile bacanak olduğunu söylemektedir (H 1319, s. 49). Çünkü Fahreddin Ali Safî, *Reşehâtü 'Ayni'l-Hayâf*'ta Hâce Kelân'ın iki kızı olduğunu, birini Câmî'nin, diğerini kendisinin aldığını söylemektedir (s. 162a). Birincil kaynak olduğundan *Reşehâf*'ta verilen bu bilgiye istinaden Kâşifi'nin oğlu Fahreddin Ali Safî'nin Câmî ile bacanak olduğunu söylemek gerekir.

Kâşifi, Herat'ta uzun yıllar vaaz vermiş ve hatiplik yapmış, dinî ve ilmî konularda insanlara rehberlik etmiştir. Buradayken Sultan Hüseyin Mirza Baykara ve onun emîri Ali Şîr Nevâyî tarafından himaye edilmiş, birçok konuda destek görmüş ve birçok eserini onlar adına yazmıştır.

Cuma sabahları Herat'taki çarşının yakınında yer alan Dârüssaltanat-ı Sultânî'de, cuma namazının ardından Ali Şîr Nevâyî Camiinde, cumartesi günü Sultânî Medresesinde, çarşamba ise Muhammed Hâce Ebu'l-velîd Ahmed'in kabri başında vaaz verirdi. Ömrünün sonlarında da birkaç kez Sultan Ahmed Mirza'nın yanında vaaz vermiştir (*Ravzatü's-Safâ*, s. 89; *Târih-i Habîbü's-Siyer*, s. 345).

*Târih-i Habîbü's-Siyer*²², Kâşifi'nin güzel bir sesi ve hoş bir üslubu olduğunu, vaazlarında ayet ve hadislerin manalarını uygun ifade ve ibarelerle açıkladığını

---

mensup olan bazı âlimler, meşhur sultan ve emîrlere, mutasavvıf ve şairler hakkında bilgiler içermektedir.

²¹ Ma'sûm Ali Şâh adıyla tanınan Muhammed Ma'sûm-ı Şîrâzî (doğ. 1853/4 - öl. 1925/6) tarafından kaleme alınan biyografik eser. 1916-1919 yılları arasında 3 cilt hâlinde taş basma olarak Tahran'da basılmıştır.

²² Gıyâseddin Hândmîr'in 1524 yılında tamamlamış olduğu tarih kitabı. *Ravzatü's-Safâ*'nın 7. cildinin müellifi de Hândmîr'dir. Hândmîr'in *Târih-i Habîbü's-Siyer*'de yazdığı bazı bölümler ile *Ravzatü's-Safâ*'nın yedinci cildinde yazdıkları aynıdır. Söz gelimi Kâşifi bahsinde hiçbir değişiklik yapmadan iki eserde de aynı ifadeler yer vermiştir. (Hamîdüddin Muhammed Mirhând bin Burhâneddin Hâvendşâh, Ali Şîr Nevâyî'ye ithaf ettiği *Ravzatü's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ* ve *l-Mülük ve'l-Hulefâ*

söyler (1333, s. 345).²³ Ali Şîr Nevâyî, *Mecâlisü'n-Nefâ'is*'te Kâşifi'nin ne kadar iyi bir vaiz olduğunun herkesçe bilindiğini, âlemde onun gibi iyi bir vaiz bulunmadığını, vaaz meclisinin büyüklüğüne rağmen cemaatin kalabalığından çoğunlukla yer bulunamadığını ve izdiham yaşandığını söylemektedir. Bu rağbetin Kâşifi'nin güzel sesi ve etkileyici konuşmasından kaynaklandığını belirtmektedir. Nevâyî “*Kelimenin gerçek anlamıyla Hz. Davud aleyhisselam onda tecelli etmiştir. Ümmet-i Muhammedi'de 'Davudi' sıfatını ondan daha iyi taşıyan biri daha yoktur.*” demektedir (1363, s. 268).

Yine Nevâyî'nin naklettiğine göre “Vaaz meclisinde Kâşifi'nin vaazını nazımlaştıran biri bulunmaktaydı. Vaazın ardından bunu cemaate okurdu. Bir gün vaaz esnasında dinleyenlerden biri Hâfız'ın şu beytini yazıp Kâşifi'ye verdi ve ortadan kayboldu: *Vâizân ki'n cilve ber-mihrâb u minber mi künend / Çün be-halvet mirevend an kâr diger mi künend.* Kâşifi bunu okuyunca çok sinirlendi. Öfkeyle vaazı terk etti. İki ay boyunca bunu yazan kişiyi aradıysa da bulamadı.” (1363, s. 268).

İsnâ'aşeriyye Şiilerinin merkezi olan Sebzevar'da doğmuş ve büyümüş olması, bazı eserlerinde görülen Şiilik temayülü, onun Şia mezhebinden olduğunu düşündürmektedir. Ancak diğer taraftan gençlik yıllarında gittiği Herat'ta Abdurrahman-ı Câmî vasıtasıyla Nakşibendiye tarikatının edep ve erkânını öğrenmiş olması, dönemin Timur hükümdarı Hüseyin Baykara'nın onu himayesine alması ve

---

adlı tarih kitabının ilk altı cildini 1494 yılında tamamlamış ancak yedinci cildi yazmaya ömrü vefa etmemiştir. Bu son cildi dedesinin vefatı üzerine torunu Hândmîr tamamlamıştır.)

²³ Daha sonraki tarih kitapları ve tezkirelerin birçoğu, bu ifadeleri *Habîbü's-Siyer*'den aynen aktarırlar: *'Ayânü's-Şi'a* (H 1406, s. 122), *Riyâzü'l-Ârifîn* (ty., s. 292), *Reyhânetü'l-Edeb* (1349, s. 29).

Baykara'nın nedimi Ali Şîr Nevâyî ile olan dostluğu, Kâşifi'nin Sünni mezhepten olduğu düşüncesini de ortaya çıkarmaktadır. Nitekim oğlu Fahreddin Ali Safi *Reşehâf*'ta babasını açıkça Nakşibendiye tarikatı üyesi olarak belirtir. Bu tarikatın üyelerinin tamamı ehlisünnettir. Dolayısıyla Kâşifi'nin Sünnilik temayülü olduğu kesindir. Kendisi de bir Sünni olan Ali Şîr Nevâyî, *Mecâlisü'n-Nefâ'is*'te Kâşifi'yi bir Sünni olarak kabul etmekle beraber onun Şii olma töhmeti altında kalmaktan berî olamadığını söyler: “*Sebzevarlıdır ancak onların Rafiziliğinden uzaktır. Batıl mezheplerden berîdir fakat töhmet altında kalmaktan berî değildir.*” (1363, s. 268). İranlı biyografi yazarlarının çoğu ise onu Şii âlimleri arasında saymaktadırlar (Birişik 2004, s. 62). Çizilen bu tablo Kâşifi'nin Şiilikten Sünniliğe bir geçiş yaptığı şeklinde yorumlanabilir görünse de Hazretî ve Mukîmî, bunun tam tersini iddia etmektedir. Buna göre Kâşifi, 15. yüzyıl sonunda Şiiliğin rüşdüyle karşı karşıya gelmiş ve 16. yüzyılın başında Safevilerin başa geçmesiyle mezhebî görüşlerinde ve dolayısıyla eserlerinde fikrî bir değişim olmuştur. Bunun en açık örneği olarak da ehlibeyte yapılan zulmü ve Kerbela vakasını anlatan eseri *Ravzatü's-Şühedâ*'yı göstermektedirler. Böyle bir eserin ya da *Fütüvvet-nâme-i Sultânî* gibi bir eserin yazarının Sünni görüşlü olamayacağı yönünde kanaat belirtirler (1377, s. 129-130).

Kısacası Kâşifi'nin mezhebi konusunda bir belirsizlik hâkimdir. Kâşifi daima Şiiliğin karargâhı konumundaki memleketi Sebzevar'da Sünni olmakla, ömrünün büyük kısmını geçirdiği, tasavvuf tarihi bakımından önemli olan Herat'ta ise Şii olmakla itham edilmiştir. Hatta Kâşifi'nin itikadı konusunda şüphe duyan Sebzevar halkının kendisini bir nevi sınava tabi tuttuğuna dair bir rivayet vardır. Buna göre Kâşifi, bir vakit Herat'tan memleketi Sebzevar'a döner. Buranın halkı yukarıda bahsettiğimiz sebeplerden dolayı Kâşifi'nin itikadından şüphe duymakta ve

itikadının ne olduğunu öğrenebilmek için onu denemek istemektedir. Kâşifi bir gün Sebzevar Camiinde vaaz vermekteyken bu şüpheleri gidermek niyetinde olan bir ihtiyar elinde asasıyla Kâşifi'nin vaaz minberinin altına durur. O esnada Kâşifi, Cebrail'in Hz. Muhammed'e 12.000 kez nüzul ettiğini söylemektedir. Sebzevarlı ihtiyar bu sözü duyunca bunu fırsat bilerek sorar: *“Söyle bakalım Cebrail, Hz. Emîrû'l-mü'minîn'e²⁴ kaç kez nüzul etmiştir?”* Kâşifi, Sebzevarlıların kendisinden şüphe duydıklarının farkındadır ve bu ihtiyarın da bu soruyu kendisini sınamak için sorduğunu anlar. Ne yapacağına karar veremez. Cebrail'in Hz. Emîr'e nüzul ettiğini söylese alenen yalan söylemiş olacak, diğer taraftan nüzul etmediğini söylese bu kez de Hanedan taraftarları kendisinin Sünni olduğunu iddia edecek, bu ihtiyar da asasını onun başında kıracaktır. Sonunda itikadının temizliği Kâşifi'ye yardım eder ve şöyle cevap verir: *“Cebrail, Hz. Emîr'e 24.000 kez nüzul etmiştir.”* Bunun üzerine ihtiyar şöyle der: *“Bir bakıma kulağa hoş gelen bir söz söylüyorsun da buna bir delilin var mı?”* Kâşifi şöyle cevap verir: *“Delilim şu ki; Hz. Peygamber, ‘Ben ilmin şehriyim, Ali de kapısıdır.’ buyurmuşlardır. O hâlde Cebrail 12.000 kez ilim şehrine (Medine'ye) geldiğine göre buraya girip çıkmak suretiyle 24.000 kez şehrin kapısı olan Hazret'ten geçmiş olmalıdır.”* (Mecâlisü'l-Mü'minîn, 1377, s. 114)

Şii ya da Sünni olmak, her zaman Kâşifi'yi töhmet altında bırakacak gerekçeler olmuştur. Kâşifi'de ehlibeyt sevgisinin güçlü olduğu çok açık bir şekilde görülmektedir. Ancak Şiilikle ilgili aşırı bir tutumu olmamış, Sünnilerin içerisinde de herhangi bir uyum problemi yaşamamıştır (Birişik 2004, s. 62). Safâ, bu ithamlarla yaşamak zorunda olmasına rağmen Kâşifi'yi “taassubun pençesine düşmeyen yol

---

²⁴ Hz. Ali'nin unvanı.

gösterici bir âlim, vaiz, şair ve yazar” olarak vasıflandırmıştır (1364, s. 524). Kâşifi'nin yaşantısında ve dolayısıyla eserlerinde hem Şiilik kültürü hem de Nakşibendî geleneğinin tasavvuf öğretileriyle şekillenen bir bakış açısını görmek mümkündür.

Kâşifi, başta ilmî, bedi'î, felsefi ve dinî alanda olmak üzere pek çok sahada eserler vermiştir (Musulmankulov 1977, s.3). Hemen her ilim hakkında bir eser bırakmıştır (Âlemşâhî 1322, s. 22). *Mecâlisü'n-Nefâ'is*, Kâşifi'nin dâhil olmadığı çok az ilim dalı kaldığını, özellikle ilm-i nücûm, inşa ve vaazda çok başarılı olduğunu, bu alanların her birinde seçkin ve meşhur eserler bıraktığını söyler (2001, s. 138). Daha sonra kaleme alınan birçok tarih kitabı ve tezkirede de Kâşifi'nin bu iki ilim dalında eşi benzeri olmadığını, bu alanlarda devrinin en bilgin ismi olduğunu, diğer ilim alanlarında da emsalleriyle yarışır durumda olduğunu belirtilmektedir.²⁵

Uzun yıllar Sebzevar, Nişabur, Meşhed ve Herat'ta vaazlar veren, dinî bilgiler tebliği ve güzel ahlak telkini yapan Kâşifi'nin eserlerindeki çeşitlilik, onun birbirinden farklı birçok ilme hâkim olduğunu göstermektedir. *Riyâzü'l-'Ulemâ* Kâşifi'nin vasıflarını mutasavvıf, edip, münşi, fazıl, fakih, muhaddis, müfessir, müneccim olarak saymakta, ayrıca sihir, ilm-i a'dâd (aritmetik), ilm-i nücûm (astronomi), ilm-i hurûf, cifr²⁶ gibi birçok ilim dalına da vâkıf olduğunu söylemektedir (H 1403, s. 185). *Reyhânetü'l-Edeb*, Kâşifi'yi “müfessir, muhaddis, hafız, habir, riyazi, şair, mahir, cifrî, a'dâdî, hurufî, dinî ilimlere vâkıf, ilahi ve irfani bilgileri keşfetmiş bir arif, gizli ilimleri bilen, ilmi nücûm ve riyaziyatta derin bilgi

---

²⁵ *Ravzatü's-Şafâ* (1913, s. 89), *Tārîḫ-i Ḥabîbü's-Siyer* (1333, s. 345), *Aḥsenü't-Tevārîḫ* (1384, s. 1009), *Riyâzü'l-'Ulemâ* (H 1403, s. 187), *Riyâzü'l-'Ârifîn* (ty., s. 292), *'Ayânü's-Şi'a* (H 1406, s. 122).

²⁶ Gelecekte vuku bulacak olayları değişik metotlarla öğrettiğine inanılan ilim dalı.

sahibi, vaaz ve hitabette maharet sahibi” biri olarak tanımlamıştır (1349, s. 29). Birışık, Kâşifi’nin eserlerinin başta Türk dünyasında olmak üzere Asya kıtasındaki Müslümanlar üzerinde büyük tesir bıraktığını, bunda Molla Câmî ve Ali Şîr Nevâyî ile olan iyi ilişkisi ve kendini ifade etmekteki başarısının etkili olduğunu ifade etmektedir (2004, s. 61).

Edebî sanatlarla ilgili eserler vermiş bir âlimin kendisinin de şiir yazması kaçınılmazdır. Musulmankulov, aynı zamanda bir şair olan Kâşifi’nin biri Türkçe biri Farsça olmak üzere iki divanının olduğundan söz etmekte ancak bunların herhangi bir nüshasının varlığını bildirmemektedir (1977, s. 6). Bunun dışındaki kaynaklarda ise Kâşifi’nin bir şair olduğu bilgisine yer verilmekle beraber divanına dair bir bilgi bulunmamaktadır.

Görüldüğü gibi Kâşifi çeşitli ilimlerle ilgili birçok eser meydana getirmiştir. Eserlerinin çeşitliliğini ve niteliğini göz önünde bulundurarak onun üretken bir ilim adamı olduğunu söylemek mümkündür. Eserlerinden bazıları oldukça ün kazanmıştır. Anberânî, birçok mensur ve manzum metin kaleme almış olan Kâşifi’nin mensur eserlerinde sade ve herkesin anlayabileceği bir dil kullandığını belirtmiş, diğer taraftan onu hoş sözlü ve devrinin önde gelen şairlerinden biri olarak tavsif etmiştir (1370, s. 84-85).

Özellikle *Envâr-ı Süheylî*, *Ravzatü’ş-Şühedâ*, *Ahlâk-ı Muhsinî* gibi eserleriyle tanınan Kâşifi’nin kırk civarında eserinin olduğu sanılmaktadır. Kâşifi’yi bütünüyle tanıyabilmek için bunlardan kısaca söz etmek gerekir.

1.2. Eserleri

Bazı kaynaklar Kâşifi'nin az sayıda eserinden haber verirken bazıları kırka yakın eserinin adını zikretmektedir. *Keşfü'z-Zünûn* (2007) onun sadece on beş kadar eserinden söz etmektedir. *Encyclopedia of Islam* (1990) ise onun kırk tane eserinden bahsetmektedir. Yine *Dānišnāme-i Edeb-i Fārsī*²⁷ de de onun kırka yakın eserine yer verilmektedir.²⁷ Bu kaynaklardan bazıları, diğer kaynaklarda söz edilmeyen birkaç eserden daha bahsettiği için kaynak sayısı toplamda kırkı aşmaktadır. Bu veriler doğrultusunda Kâşifi'ye isnat edilen eser sayısı kırk dört olarak belirlenmiştir.

1.2.1. *Cevāhirü't-Tefsîr li-Tuhfeti'l-Emîr*

Tefsîrü'l-'Arūs, *Tefsîrü'z-Zehrāveyn*, *Tefsîrü'z-Zāhireyn* adıyla da bilinir. Farsça olarak kaleme alınmış olan eser, dört cilt olarak planlanmış ancak sadece ilk cildi ve ikinci cildin bir kısmı tamamlanmıştır. İlk cilt H 890 / M 1485 yılında tamamlanmıştır. Bu cilt, Kur'an'ın başından Âl-i İmran suresinin sonuna kadar olan kısmının tefsirini ihtiva eder. Eserin giriş bölümünde dört bölüm hâlinde Kur'an ilimlerine dair yirmi iki konudan bahsedilmektedir.²⁸ Kâşifi, 892 yılında ikinci cildi yazmaya başlamış ancak tamamlayamamıştır. Bu cildi Nisâ suresinin 84. ayetine kadar getiren yazar, daha kısa bir tefsir olan ve daha çok *Tefsîr-i Hüseyinî* adıyla tanınan *Mevāhib-i 'Aliyye*'yi yazmak için bu eseri tamamlamaktan vazgeçmiştir (Hüccetî 1381, s. 295). Kâşifi, Ali Şîr Nevâyî'nin isteği üzerine oluşturduğu bu

---

²⁷ *Dānišnāme-i Edeb-i Fārsī: Edeb-i Fārsī der-Afgānistān* (1381/2002), Afganistan coğrafyasında yetişmiş âlim, şair ve ediplerin tanıtıldığı bir ansiklopedidir. Hasan Enûşe'nin editörlüğünde hazırlanan bu kitap, İran Kültür Bakanlığı tarafından 1381/2002 yılında Tahran'da neşredilmiştir.

²⁸ Bu dört bölümün içeriği hakkında bilgi için bk. Hamîde-i Hüccetî. (1381/2002). "Cevāhirü't-Tefsîr li Tuhfeti'l-Emîr". *Dānišnāme-i Edeb-i Fārsī: Edeb-i Fārsī der-Afgānistān*. Hasan Enûşe (ed.). Cilt: 3. Tahran. s. 295.

eserini, onun adını zikrederek ve onu methederek noktalamıştır. Kâşifi bu tefsirde, şiihlere ve önemli âlimlerin ahlaki, irfani sözlerine de başvurmuştur (Âlemşâhî 1322, s. 22). Eserin Türkiye, Hindistan ve Avrupa kütüphanelerinde birçok yazma nüshası bulunmaktadır.²⁹

1.2.2. *Mevâhib-i ‘Aliyye (Tefsîr-i Hüseyinî)*

Kâşifi bu Farsça tefsiri Ali Şîr Nevâyî adına yazmış olduğundan esere onun adını (“*Aliyye*”) vermiştir. Eser, Kâşifi’nin ölümünden sonra ise kendi adıyla (*Tefsîr-i Hüseyinî*) meşhur olmuştur. 897 Muharreminin ilk gecesini (M 1491) başladığı eserini, 899 şevvalinin ikinci günü (M 1494) tamamlamıştır (Âlemşâhî 1322, s. 22). Kâşifi, *Cevâhirü’-t-Tefsîr*’i yazmaktan vazgeçince daha kısa bir tefsir yazmak istemiş ve *Mevâhib-i ‘Aliyye*’yi kaleme almıştır (Hüccetî 1381, s. 295). Bu eser, ilk olarak Ebulfazl Mehmed b. İdrîs-i Bitlîsî (öl. H 982 / M 1574) tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Bu ilk çeviriden sonra Selanikli Veli Efendizâde Ali (1546), Şeyh Ömer Adulî-i Niğdevî (1635), Gurabzâde Ahmed en-Nâsîh (1683) ve İsmail Ferrûh Efendi (1830) tarafından da Türkçeye çevrilmiştir. Eserin dünya kütüphanelerinde çok sayıda yazma nüshası bulunmaktadır.³⁰ Bu tefsir Osmanlı sahasında ve Hint alt

---

²⁹ Eserin yazma nüshaları hakkında bilgi için bk. C. A. Storey. (1927). *Persian Literature: A Bio-Bibliographical Survey*. London: Luzac & Co. s. 12.

Ayrıca bk. Abdulhamit Birışık. (2004). “Osmanlıca Tefsir Tercüme ve Hüseyin Vâiz-i Kâşifi’nin *Mevâhib-i Aliyye*’si”. *İslâmî Araştırmalar Dergisi*. Cilt: 17. Sayı: 1. s. 62.

³⁰ Eserin yazma nüshaları hakkında bilgi için bk. C. A. Storey. (1927). *Persian Literature: A Bio-Bibliographical Survey*. London: Luzac & Co. s. 12-13.

Ayrıca bk. Sezai Angı (1975). *Kâşifi, Hayatı ve İstanbul Kütüphanelerindeki Farsça Yazma Tefsirleri*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap-Fars Filolojisi Bölümü (yayımlanmamış bitirme tezi).

kıtasında büyük bir ilgi görmüştür. Eser ayrıca Urduca, Peştuca ve Tatar Türkçesine de çevrilmiştir (Birişik 2004, s. 62-64).

1.2.3. *Muhtaşaru'l-Cevāhir*

22.000 kadar beyitten oluşan Farsça manzum bir tefsirdir (Hazretî ve Mukîmî 1377, s. 132). Eser, *Cevāhirü't-Tefsîr li-Tuḥfeti'l-Emîr*'in özetlenmesiyle meydana getirilmiştir. Bu eserin nüshası hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir (Âlemşâhî 1322, s. 22).

1.2.4. *Cāmi'ü's-Sittîn*

Bir mukaddime ve altmış fasıldan müteşekkil olan bu eser, Yusuf Suresi'nin tasavvufî bir tefsiridir. *Tefsîr-i Süre-i Yûsuf* adıyla da bilinir. Farsçadır. Surenin ayetlerini altmış bölüm hâlinde bir araya topladığından *Cāmi'ü's-Sittîn* olarak adlandırılmıştır. Kâşifi, *Cevāhirü't-Tefsîr*'de yaptığı gibi bu eserinde de uygun yerlerde hadis, şiir, ahlaki ve irfani konulara yer vermiştir (Âlemşâhî 1322, s. 22).

1.2.5. *Ravzatü'ş-Şühedā*

Riyāzu'l-'Ulemā da belirtildiğine göre Baykara'nın torunu Seyyid Mirza adıyla maruf Seyyid Mürşidüddin Abdullah adına H 908 / M 1502-3 yılında yazılmıştır (H 1403, s. 190).

Eser, ehlibeyte yapılan zulmü ve Kerbela vakasını konu alır. Bu konuda Farsça olarak yazılan ilk kitap olma özelliği taşımaktadır (Âlemşâhî 1322, s. 23). Eserin *Deh Meclis*³¹, *Müntehāb-ı Ravzatü'ş-Şühedā*, *Ḥulāşatu'r-Ravzati'ş-Şühedā*, *Ḥulāşatu'r-*

---

³¹ Hücetî'nin kaleme aldığı *Danişnâme-i Edeb-i Farsî* adlı ansiklopedide yer alan "Ravzatü'ş-şühedâ" maddesinde, *Ravzatü'ş-Şühedā*'nın muhtasarı olan *Deh Meclis*'in tanınmayan bir müellif

Ravza ve Zikrū'l-Hüseyn adıyla muhtasarları da kaleme alınmıştır (Hüccetî 1381, s. 470).

On bap ve bir hatimedden oluşan eserin her bir babının içeriği sırasıyla şöyledir: Bazı peygamberlerin imtihan edilmesi, Hz. Muhammed'in imtihan edilmesi, Hz. Muhammed'in ölümü, Fâtımatü'z-zehrâ, Hz. Ali ve Hz. Hasan'ın durumları, Hz. Hüseyin'in menkıbeleri, Müslim bin Ukayl'ın şehitliği ve iki oğlu, Hz. Hüseyin'in Kербela'ya varışı ve şehit oluşu, ehlibeytin yaşadığı olaylar ve katillerin işlerinin sonuçları. Hatime bölümünde ise iki fasıl hâlinde Hz. Hasan ve Hüseyin'in soyundan gelenlerin bir kısmı konu edilmiştir (*Keşfü'z-Zünûn*, 2007, s. 751; Hüccetî 1381, s. 470).

Kâşifi, bu eseri yazdıktan sonra büyük bir ün kazanmıştır. *Ravzatü'ş-Şühedâ*, Kâşifi'nin en tanınmış eseri olarak kabul edilmektedir. Kербela şehitlerinin anıldığı taziye meclislerinde çokça okunduğundan bu meclislerin adı "ravza-hânî", kitabın okuyucusu ise "ravza-hân" olarak isimlendirilmeye başlanmıştır (Safâ 1364, s. 524).

İran edebiyatı sahasında oldukça meşhur bir maktel olan *Ravzatü'ş-Şühedâ*, Türk edebiyatına da örnek teşkil etmiştir. Fuzûlî (öl. H 963 / M 1556), *Hadîkatü's-Su'adâ*'sını yazarken kompozisyon olarak bu eseri esas almıştır. Arap edebiyatında verilmiş başka eserlerden de faydalandığını söyleyen Fuzûlî, *Hadîkatü's-Su'adâ*'nın mukaddimesinde özellikle Kâşifi'nin *Ravzatü'ş-Şühedâ*'sına bağlı kaldığını ifade etmiştir (Güngör 1997, s. 20-21).

---

tarafından yazıldığı nakledilmektedir (1381, s. 470). Bazı makalelerde ise bunun, Kâşifi'nin bilhassa kendisi tarafından hazırlanan bir muhtasar olduğu bilgisi verilmektedir (Anberânî 1370, s. 87; Hazreti ve Mukîmî 1377, s. 133).

Ravzatü'ş-Şühedā'nın Türkçeye tercümeleleri de yapılmıştır. Âşık Çelebi, münasebet düşürüp uygun yerlerine ayet, hadis ve erenlerin menkıbelerinden yararlı pek çok şey ekleyerek bu eseri Türkçeye tercüme etmiştir (İsen 1999, s. 120-121). Bu eseri, Cāmi-i Rûmî de (16. yy.) Türkçeye çevirmiş ve *Sa'âdetnâme* olarak isimlendirmiştir.³²

1.2.6. *Ahlāk-ı Muhsinî*

Kâşifi, bu eseri H 900 / M 1495 yılında Hüseyin Baykara'nın oğlu Ebü'l-Muhsin Mirza adına yazmıştır. Eseri hazırlarken Nasîreddin Tûsî'nin *Ahlāk-ı Nâşirî* ve Nasrullah-ı Şirâzî'nin (öl. 12. yy.) *Kelile ve Dimne* çevirisinden yararlanmıştır (Hüccetî 1381, s. 62).

Ahlāk-ı Nâşirî ve *Ahlāk-ı Celālî*'den sonra Farsça olarak yazılmış ahlak kitaplarının en meşhurlarından biridir. Kırk bap olarak düzenlenen eserin her bir babı ibadet, ihlas, sabır, sebat, istikamet, şefkat, merhamet, ihsan, sehavet, emanet, diyanet, adalet, şecaat gibi ahlak ve fazilet kavramlarından birini ele almaktadır. Kâşifi, *Cevāhirü't-Tefsîr* ve *Cāmi'ü's-Sittin*'de yaptığı gibi bu eserinde de uygun yerlerde ayet, hadis, hikmet, atasözleri ve şiirlere yer vermiştir. Türkçeye ve birçok dile çevrilen *Ahlāk-ı Muhsinî*'nin ilk Türkçe çevirisi II. Selim zamanında Azmî mahlasıyla tanınan Pîr Muhammed tarafından yazılan *Enisü'l-Ārifin*'dir. Bu, birebir bir çeviri değil, yazarın bazı tasarruflarla, ekleme ve çıkarmalarla oluşturmuş olduğu

---

³² Cāmi-i Rûmî'nin *Sa'âdetnâme*'si üzerine Ondokuz Mayıs Üniversitesi İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalında iki yüksek lisans tezi hazırlanmıştır:
Orhan Aydoğdu (2014). *Cāmi-i Rûmî'nin Saâdet-nâme Adlı Eseri (Metin-Sözlük) (1b-50a)*.
Mahmut Öztürk (2014). *Cāmi-i Rûmî'nin Saâdet-nâme Adlı Eseri (Metin-Sözlük) (50b-100a)*.

bir çeviridir. Bundan sonra birkaç kez daha Türkçeye çevirisi yapılan eser³³ Batı dillerine de çevrilmiştir. Eser, İran, Hindistan ve bazı ülkelerde birçok defa basılmıştır (Şahinoğlu 1989, s. 17).

Kâşifi, Tacikler ve Farslar arasında, ahlak tebliği yapan bir âlim olarak tanınmıştır (Musulmankulov 1977, s. 6). Şüphesiz bunda *Ahlâk-ı Muhsinî*'nin payı büyüktür. Bu eserin yanı sıra *Envâr-ı Süheylî* ve *Risâle-i Hâtumiyye* gibi eserleriyle de başta Hindistan olmak üzere Doğu ülkelerinde bir ahlak yazarı olarak oldukça tanınmıştır. Kâtip Çelebi *Ahlâk-ı Muhsinî*'nin bu ülkelerde elden ele dolaşan bir kitap olduğunu kaydetmiştir (2007, s. 81). Özellikle Hindistan'da büyük bir şöhrete sahip olan *Ahlâk-ı Muhsinî*, bu ülkede ders kitabı olarak kullanılmıştır (Hüccetî 1381, s. 62).³⁴

1.2.7. *Envâr-ı Süheylî*

Sultan Hüseyin Baykara'nın emîri olan ve Süheylî adıyla tanınan Emîr Şeyh Ahmed adına yazılmıştır. Âlemşâhî'ye göre Timurlular döneminin en önemli ve en iyi edebî metni *Envâr-ı Süheylî*'dir (1322, s. 23). Mukaddime ve on dört bölümden oluşan eser, uzunca bir süre Hindistan'da Farsça öğrenenlerin başvuru kaynağı olmuştur (Anberânî 1370, s. 86). Kâşifi bu eserle Hint ve Osmanlı sahasında büyük bir şöhret kazanmıştır (Âlemşâhî 1322, s. 24). Eser, *Kelile ve Dimne*'nin serbest bir çevirisi ya da Farsça olarak yeniden telif edilmiş formu olarak kabul edilir. Kâşifi,

---

³³ Eserin diğer Türkçe çevirileri ve bunların yazma nüshaları için bk. M. Nazif Şahinoğlu. (1989). "Ahlâk-ı Muhsinî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Cilt: 2. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. s. 17.

³⁴ Eserin yakın zamanda Viyana'da bulunan bir nüshası için bk. Dennis Halft (2012). "A Hitherto Unknown Persian Manuscript of Ḥosayn Vā'ez Kāšefī's (d. 910/1504-05) Treatise on Ethics *Ahlâq-e moḥsenī* in the Dominican Priory in Vienna". *Journal of Islamic Manuscripts*. Cilt: 3/1: 103-115.

Envār-ı Süheylî'yi yazarken Nasrullah b. Muhammed'in 1140 yılı civarında yaptığı Farsça *Kelile ve Dimne* çevirisini esas almıştır (Safâ 1364, 525).³⁵

Eser daha sonraları Türkçe, Fransızca, İspanyolca, İngilizce³⁶ ve Urduca gibi dillere çevrilmiştir. Türkçe çevirisi Alâ'eddin Ali Çelebi (öl. H 950 / M 1543) tarafından yapılmış ve bu çeviriye *Hümâyûn-nâme*³⁷ adı verilmiştir. Bu eser çok beğenilmiş ve Türk nesir sanatında oldukça önemli bir eser olarak yer edinmiştir. Latîfî (öl. H 990 / M 1582), *Tezkiretü's-Şu'arâ*'da bu eser için "*Hüseyn Vâiz'in Kelile ve Dimne'sini renkli sözler, güzel ifadeler ve iç açıcı bir nesirle Farsçadan Türkçeye çevirip adını Hümâyûn-nâme koydu. Bu esere pek çok yeni bilgi ve latife ekledi. Doğrusu öylesine yüce bir inşa ve özel bir beyandır ki düzyazı ustaları, güzel tabirlerinin tanzimine hayran olur, sanat meydana getirme tarzına şaşır kalırlar.*" ifadelerini kullanmıştır (İsen 1999, s. 111). *Envār-ı Süheylî*'nin Fransızca ve İspanyolca çevirileri, *Hümâyûn-nâme* esas alınarak yapılmıştır.

---

³⁵ *Kelile ve Dimne*, Beydebâ adlı bir Hint âlimi tarafından Sankritçe olarak kaleme alınmış ve dönemin Hint hükümdarı Debşelîm'e sunulmuştur. Asıl adı *Karataka Damanaka* olan eser, Pehlevice ve Arapçada *Kelile ve Dimne* olarak adlandırılmıştır. İlk kez Sasanilerin ilk büyük hükümdarı olan Nüşirevân'ın sarayındaki ünlü hekimlerden biri olan Berzeveyh -bu isim bazı kaynaklarda "Burzoe, Borzuye Tabip" olarak da zikredilmektedir- bu eseri Sanskritçeden Pehleviceye çevirmiştir. İbnü'l-Mukaffâ ise bu Pehlevice çeviri üzerinden eserin Arapça çevirisini yapmıştır. Sonraları *Kelile ve Dimne*'nin çok kez birçok dile çevirisi yapılmış. Bunların çoğu İbnü'l-Mukaffâ'nın çevirisini esas almıştır. Ebu'l-Meâli Nasrullah b. Muhammed'in çevirisi de onlardan biridir. *Kelile ve Dimne*'nin eskiden bu yana yapılan çevirileri hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. Âlemşâhî 1322, s. 24.

³⁶ *The Anwâr-ı-Suhailî or Lights of Canopus (Commonly Known as Kalilah and Damnah)*. (1904). [Adapted by Mullâ Husain Bin 'Alî Al Wâi'z-Al-Kâshifî from the Fables of Bîdpâi]. Arthur N. Wollaston (çev.). Londra: John Murray.

³⁷ *Hümâyûn-nâme*'nin tenkitli metni Tuncay Bülbül tarafından hazırlanmıştır: Bülbül, Tuncay, *Hümâyûn-nâme (İnceleme-Tenkitli Metin)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (doktora tezi), Ankara 2009.

1.2.8. *Maḥzenü'l-İnşā*

Mektup yazma sanatı ile ilgili bir eserdir. Kâşifi, Hüseyin Baykara ve Ali Şîr Nevâyî için yazdığı bu eseri, H 907 / M 1501-2 yılında tamamlamıştır. Eserde mektup yazımıyla alakalı çeşitli konularda toplumun değişik tabakaları için inşa örneklerine yer vermiştir (Safâ 1364, s. 525). Musulmankulov'un ifade ettiğine göre, Kâşifi'nin bu eseri ve birazdan değineceğimiz *Şaḥîfe-i Şāhî* adlı eseri, o henüz hayattayken tanınmıştır (1977, s. 6). Âlemşâhi, Kâşifi'nin bu eserde kullandığı üslubun daha sonraki münşilere örnek teşkil ettiği tespitinde bulunur (1322, s. 23).

1.2.9. *Şaḥîfe-i Şāhî*

Kâşifi'nin inşa konulu diğer bir eseridir. *Maḥzenü'l-İnşā* dan sonra aynı yıl içerisinde bunu kaleme almıştır (Safâ 1364, s. 525). Farsça ve Arapça mektuplardan oluşan bir eserdir (Âlemşâhi 1322, s. 25).

1.2.10. *Şerḥ-i Meşnevî*

Kaynaklarda Kâşifi'nin, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sine bir şerh yazdığına dair kayıtlar bulunmaktadır. Ancak bu eserin herhangi bir nüshasının olup olmadığına dair bir kayıt bulunmamaktadır. Âlemşâhî bu eserin son derece nadir ve az bulunur bir eser olduğunu belirtmekle yetinmiştir (1322, s. 23).

1.2.11. *Lübâb-ı Ma'nevî fi İntihâb-ı Meşnevî*

Mesnevî'den seçme hikâyelerden oluşur. (Âlemşâhî 1322, s. 23). Kâtip Çelebi bu eserin Türkçe olduğunu kaydetmiştir (2007, s. 1266).

1.2.12. *Lübb-i Lübb*

Bu kitap ise *Lübb-ı Ma'nevî*⁷den yeniden yapılmış bir seçkidir. Kâşifi bu eseri H 875 / M 1470-1 yılında kaleme almıştır. (Âlemşâhî 1322, s. 23).

1.2.13. *Esrâr-ı Kâsımî (Keşfü'l-Keşşâf)*

Kâşifi'nin sihir, tılsım ve kimya konuları üzerine yazmış olduğu beş bölümlük bir eserdir. Safevi emîrlerinden Mir Seyyid Kâsım adına yazmıştır (Anberânî 1377, s. 132). Âlemşâhî *Esrâr-ı Kâsımî*'nin bu konuda Farsça olarak yazılmış en iyi kitap olduğunu belirtmiştir (1322, s. 25). Oğlu Fahreddin Ali Safî bu eserin özetini bir risale olarak yeniden yazmıştır (Safâ 1364, s. 525).

1.2.14. *Seb'a-i Kâşifiyye*

Kâşifi'nin ilm-i nücûm hakkındaki yedi risalesini kapsamaktadır. Risalelerin isimleri şöyledir: *Levâyiḥu'l-Kamer/İhtiyārât*, *Mevâhibü'z-Zuḥal*, *Meyâminü'l-Müşterî*, *Ḳavâṭi'ü'l-Mirriḥ*³⁸, *Levâmi'ü's-Şems*, *Mebâhicü'z-Zühre*³⁹, *Menâhicü'l-Uṭârid*⁴⁰.

Âlemşâhî, Kâşifi'nin hicri 9. yüzyılın en büyük yıldız âlimi olduğunu söylemiş ve döneminde kimsenin bu alanda onunla boy ölçüşemediğini belirtmiştir (1322, s. 24).

---

³⁸ Kaynaklarda *Sevâṭi'ü'l-Mirriḥ* olarak da geçmektedir. bk. Safâ 1364, s. 525 ve Anberânî 1370, s. 87.

³⁹ *Menâhicü'z-Zühre* olarak da geçmektedir. bk. *age*.

⁴⁰ *Menâyiḥü'l-Uṭârid* olarak da geçmektedir. bk. *age*.

1.2.15. *Fütüvvet-nāme-i Sultānī*

Tasavvuf, delikanlılık, gençlik, gençliğin farklı tabakaları, bunların her birinin adap ve şeraiti üzerine yazılmış bir eserdir. Kâşifî, üç bölümlük bir mukaddime ve yedi baptan oluşan eseri, çeşitli kaynaklardan istifade ederek oluşturmuştur. Hücetî, bu eserin, fütüvvet ve gençlik adabı konusunda kendisinden önce ve sonra yazılmış tüm Arapça ve Farsça eserler içerisinde en kapsamlı ve en düzenlisi olduğunu, bu konuda söylenmemiş bir söz koymayan ve okuyucuya başka bir kitaba başvurma ihtiyacı bırakmayan bir eser olduğunu ifade etmektedir (1381, s. 750).

1.2.16. *Risāle-i Hātmiyye*

Kâşifî'nin en bilinen eserlerinden biridir. *Kısās u Āsār-ı Hâtem Tâ'î* olarak da bilinen ahlak konulu bu eser, Hüseyin Baykara adına H 891 / M 1486 yılında yazılmıştır. Cömertliğiyle efsane hâline gelmiş olan Hâtem Tâ'î'nin hikâyelerini içerir. Charles Schefer, *Chrestomathie Persane* adlı kitabının içerisinde yayımlamıştır. Eser, Türkçe, Kazan Türkçesi, Hintçe, Urduca, Felemenkçe ve Malayca gibi birçok dile çevrilmiştir (Âlemşâhî 1322, s. 24; Karaismailoğlu 1999, s. 17).

1.2.17. *Risāletü'l-‘Aliyye fî Ehādîsi'n-Nebeviyye*

Kırk hadis konusunda yazılmış Farsça bir şerhtir. Kâşifî, H 875 / M 1470 yılında yazdığı bu eseri Şemseddin Ebü'l-Me'âlî Alî el-Muhtâr en-Nessâbe en-Nakîb'e ithaf etmiştir. Abdurrahman-ı Hibrî ve Taşköprizâde Kemâleddin Mehmed Efendi tarafından Türkçeye çevrilmiştir (Karaismailoğlu 1999, s. 17-18).

1.2.18. *Tuḥfetü's-Şalavât*

Kâşifi, mukaddime, sekiz bölüm ve sonuç şeklinde düzenlediği bu Farsça eseri, 889 yılı Ramazan'ında tamamlamıştır (*Keşfü'z-Zünûn*, 2007, s. 333).

1.2.19. *Fevâ'idü'l-Fevâ'id*

Kezzâzî'nin verdiği bilgiye göre Kâşifi'nin *Fevâ'idü'l-Fevâ'id* adlı bir eseri daha bulunmaktadır ki oğlu Fahreddin Ali Safî, *Leṭāyifü't-Taḡā'if*⁴¹ adlı eserinde babasının bu kitabından bahsetmektedir (1369, s. 13). Âlimlerin güzel sözlerinin ve nüktelerin yer aldığı bir eserdir. Kezzâzî dışında böyle bir eserin varlığından söz eden başka bir kaynak yoktur.

Hüseyin Vâiz-i Kâşifi'nin kaynaklarda adı geçen diğer eserleri ise şunlardır:

1.2.20. *Āyîne-i İskenderî / Cām-ı Cem*

1.2.21. *Mirşadu'l Esnâ fi İstiḥrâci Esmâi'l-Ḥüsnâ*

1.2.22. *Risâle-i Tuḥfetü'l-'Aliyye*

1.2.23. *Risâle der-'İlm-i A'dād*

1.2.24. *Risâle der-Evrâd u Ed'iyye*

1.2.25. *Risâle-i 'Ulviyye*

1.2.26. *İḥtiyārât-ı Nücûm*

1.2.27. *Feyzü'n-Nevâl fi Beyâni'z-Zevâl*

1.2.28. *Mefâtîḥü'l-Künûz*

1.2.29. *Meyâminü'l-İktisâb fi Ḳavâ'idi'l-İḥtisâb*

---

⁴¹ Fahreddin Ali Safî'nin fikra, menkibe ve hikâyelerden oluşan bu eseri, bazı kaynaklarda Kâşifi'ye isnat edilmektedir.

- 1.2.30. *Mir'ātü's-Şafâ fi Şifâti'l-Muṣtafâ*
- 1.2.31. *El-Tuḥfetü'l-'Aliyye fi 'İlmu'l-Ḥurûf u Beyân-ı Esrârḥâ*
- 1.2.32. *Fazlü's-Şalavât 'Ale'n-Nebî*
- 1.2.33. *Maṭla'u'l-Envâr*
- 1.2.34. *Zādü'l-Müsâfirîn*
- 1.2.35. *Mâ-lâ-büdde minhü fi'l-Mezheb*
- 1.2.36. *Minhâcü'l-vilâye*
- 1.2.37. *Şerh-i kitâbü's-Surûr fi 'İlmi's-Şinâ'a*
- 1.2.38. *En-Nekâve fi Âdâbi't-Tilâve*
- 1.2.39. *Divân-ı Kâşif⁴²*
- 1.2.40. *Tabakât-ı Hâcegân-ı Nakşibendiyye*
- 1.2.41. *Ma'ârifü'l-Yakîn*
- 1.2.42. *Menâkıb-ı Evliyâ*
- 1.2.43. *Mecâlis-i Va'z*
- 1.2.44. *Bedâyi'ü'l-Efkâr fi Şanâyi'i'l-Eş'âr⁴³*

Bu çalışmanın konusunu teşkil eden *Bedâyi'ü'l-Efkâr fi Şanâyi'i'l-Eş'âr* hakkında ayrıntılı bilgi bir sonraki bölümde ayrıntılı olarak aktarılacaktır.

---

⁴² Musulmankulov'un (1977) verdiği bilgiye göre Kâşifi'nin bir Farsça bir de Türkçe divanı vardır. (s. 6). Ancak bu divanların herhangi bir nüshasından bahsetmemiştir.

⁴³ TDV İslâm Ansiklopedisi "Hüseyn Vâiz-i Kâşifi" maddesinde eserin adı sehven *Bedâyi'u'l-efkâr fi sanâyi'i'l-âşâr* olarak zikredilmiştir (1999, s. 17).

2. *BEDÂYİ'Ü'L-EFKÂR FÎ SANÂYİ'İ'L-EŞ'ÂR*

2.1. *Bedâyi'ü'l-Efkâr fî Sanâyi'î'l-Eş'âr*'ın Fars Belagat Tarihindeki Yeri

Bedâyi'ü'l-Efkâr fî Sanâyi'î'l-Eş'âr'ın Farsça belagat yazıcılığı içerisindeki yerini daha doğru değerlendirebilmek adına Fars sahasında bedî' konusunda verilmiş olan eserlere kısaca değinmek gerekir.⁴⁴

Hicri 5. ve 7. yüzyıllar arasını kapsayan dönem Fars belagat yazıcılığının başlangıcı kabul edilir. Yerli dönem olarak adlandırılan bu süreçte *Tercemânü'l-Belâğa*, *Hadâîku's-Sihr fî Dağâ'iki's-Şî'r* ve *El-Mu'cem fî Me'âyiri Eş'âri'l-'Acem* adlı üç önemli belagat kitabı kaleme alınmıştır. Hicri 8. yüzyıldan muasır dönem öncesine kadarki süreçte ise Fars belagati alanında şerh ve taklit niteliğinde birçok eser yazılmıştır ancak bunların içinde üstün kabul edilebilecek sadece üç eser vardır: *Hağâiku'l-Hadâ'ik*, *Medâricü'l-Belâğa* ve *Bedâyi'ü'l-Efkâr fî Sanâyi'î'l-Eş'âr*. Bu üç kitabın hedefi de daha önce yazılmış ilgili eserleri şerh etmek ve yeniden düzenlemektir (Sarlı ve Dıraşân 1389, s. 8, 20-23).

Zikredilen bu eserlerden ve bedî' alanında yeni bir söz söyledikleri kabul edilmese de adlarından söz etmeye değer bulunan birkaç eserden daha kısaca bahsetmekte fayda vardır. *Bedâyi'ü'l-Efkâr fî Sanâyi'î'l-Eş'âr*'ın öncesinde kaleme alınmış eserler şunlardır:

---

⁴⁴ Farsça bedî' kitaplarının tanıtıldığı bu bölümde, Mir Celâleddin Kezzâzî'nin *Bedâyi'ü'l-Efkâr fî Sanâyi'î'l-Eş'âr* (1369) çalışmasının ön sözünden (s. 44-60), "Düvrebendî-i Târih-i Dâniş-i Belâgat-i Fârsî" (1389, s. 20-23) adlı makaleden ve Zebîhullâh Safâ'nın *İran Edebiyatı Tarihi II* (2005, s.77-78) adlı kitabından yararlanılmıştır.

Tercemānū'l-Belāga: Muhammed bin Ömer er-Rādûyânî'nin kaleme aldığı bu eser, bedî' konusunda Farsça olarak yazılmış en eski kitaplardan biridir. Müellif, belagat, sanatlar, aruz ve kafiye konusunda daha önce yazılmış olan eserlerin hepsi Arapça olduğu için bu eseri yazmaya ihtiyaç duymuş ve Farsça olarak kaleme almıştır. 73 söz sanatını inceleyen eserde, her söz sanatı için Sâ mânî ve Gaznevî şairlerinin şiirlerinden örnekler verilmektedir. Ahmed Ateş bu eserin 507 tarihli nüshasını esas alarak tashihini yapmış ve yayımlamıştır.

Hadāiķu's-Siħr fî Daķā' iki'ş-Şi'r: Reşidüddin Vatvat tarafından bedî' konusunda 12. yüzyılda kaleme alınmış bir eserdir. Müellif, *Tercemānū'l-Belāga* 'da kullanılan beyit örneklerini güzel bulmamış ve bu eseri yazmıştır. Buna rağmen eserini yazarken *Tercemānū'l-Belāga*'dan da yararlanmış. 60 söz sanatının açıklandığı *Hadāiķu's-Siħr*, eksiklikleri bulunmakla birlikte daha sonraki bedî' yazarlarının çoğuna örnek teşkil eden önemli bir eser olmuştur.

El-Mu'cem fî Me'āyiri Eş'āri'l-'Acem:⁴⁵ Bu eser, Farsçada şiir ilmi konusunda yazılmış en hacimli kitaptır. Aruz ve kafiye konularını da kapsayan bu eser, Şemseddin Muhammed bin Kays-ı Râzî tarafından 13. yüzyılda yazılmıştır. Müellifin en önemli eseri olarak kabul edilir. İki bölümden oluşan eserin ilk bölümünde aruz, ikinci bölümünde ise kafiye ve şiir konularına yer verilmiştir. Eserin giriş bölümünde verilen bilgilere göre bir dostu, kendisinden Arap ve Acem şiirlerinin ölçülerinin öğrenilebilmesi, iyi şiirin kötü şiirden ayırt edilebilmesi gibi konularda bir eser yazmasını istemiş, bunun üzerine Şems-i Kays da bu eseri

---

⁴⁵ *El-Mu'cem fî Me'āyiri Eş'āri'l-'Acem* hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Çiçekler (2010). "Şems-i Kays". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Cilt: 38. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 508. Bu eserle ilgili bilgilerin derlenmesinde bir önceki dipnotta zikredilen kaynaklar dışında bu madde de kaynaklık etmiştir.

oluşturmaya başlamıştır. Moğol saldırıları sırasında eserin müsveddelerinin kayboluşu nedeniyle telifi konusunda zorluklar yaşanan ve başlangıçta Arapça olarak kaleme alınan bu kitap, daha sonra müellifin kendisi tarafından Farsça bir seçki olarak yeniden hazırlanmıştır. Bu seçkinin hazırlanmasında, Fars bölgesindeki ediplerin, kitabın Arapça olduğu hâlde şiir örneklerinin yer yer Farsça olması ve iki dile ait aruz ve kafiye konularının bir kitapta yer alması gibi konularda eleştiriler yöneltmeleri etkili olmuştur. Eserin beklenen faydayı sağlamayacağı fikrinde olan Fars edipleri, Şems-i Kays'tan Fars diliyle alakalı kısmı yeniden tertip etmesini istemişlerdir. Şems-i Kays eseri yeniden düzenlemiş ve *El-Mu‘cem fî Me‘âyîri Eş‘âri’l-‘Acem* olarak adlandırmıştır. Eser, kendisinden sonra şiir teorisi üzerine yazan birçok müellifin faydalandığı bir kaynak hâline gelmiştir. Daha sonraki dönemlerde yazılan birçok eserin *El-Mu‘cem fî Me‘âyîri Eş‘âri’l-‘Acem*’de adı geçen eserlerden ve kullanılan şiir örneklerinden alıntılar yaptığı görülmektedir. Bu eserin, *Bedâyi‘ü’l-Efkâr fî Şanâyi‘i’l-Eş‘âr*’da kafiye konusunun ele alındığı hatime bölümüne ne ölçüde kaynaklık ettiği konusu “*Bedâyi‘ü’l-Efkâr fî Şanâyi‘i’l-Eş‘âr* Üzerinde *Mu‘cem*’in Etkisi” başlığı altında ayrıntılı olarak ve örneklerle ele alınacaktır (bk. bölüm 2.3.)

Kenzü’l-Fevâ’id: 13. yüzyılda devrin Hint padişahlarından Sultan Alâ‘eddin Halacî’ye yazılmıştır. Müellifi, kendisi de şair olan ve Hünerî Şehâb mahlasını kullanan Mübârekşah Ensârî’nin oğlu Hüseyin Muhammed Şah’tır. Eserin söz sanatları bölümünde 100’den fazla sanat incelenmiştir. Çok tanınmayan bir eserdir.

Mi‘yâr-ı Cemâlî: 14. yüzyıl şair ve yazarlarından Şems-i Fahrî-i Isfahânî’nin yazdığı bir eserdir. Aruz, kafiye, bedî‘ ve Farsça terimleri ele alan dört bölümden

oluşmaktadır. Bu kitap, Reşîdüddin Vatvat'ın *Hadâîku's-Sihr*'inden ve Şems-i Kays-ı Râzî'nin *el-Mu'cem*'inden faydalanılarak yazılmıştır.

Hadâîku'l-Hadâ'ik: Yine 14. yüzyıl şair ve yazarlarından biri olan Şerefeddin Hasan bin Muhammed Râmî-i Tebrîzî'nin, Sultan Celâyirî adına yazdığı bir eserdir. *Hadâîku's-Sihr*'in genişletilerek yorumlanmış biçimidir. Bu eserde daha öncekilerde zikredilmeyen yeni şiir örnekleri kullanılmış ancak bunların şairleri belirtilmemiştir.

Dağâîku's-Şi'r: 14. yüzyılda yaşamış olan Tâcü'l-Halâvî adıyla tanınan Ali bin Muhammed'in, Reşîdüddin Vatvat'ın *Hadâîku's-Sihr*'inin üzerine yazdığı bir eserdir. Tâcü'l-Halâvî, *Hadâîku's-Sihr*'de kullanılan şiir örneklerini beğenmeyerek bu eseri kaleme almıştır. *Dağâîku's-Şi'r*'de bedî' konusunda yeni bir söz söylemiş değildir. Kendisi de bir şair olan Tâcü'l-Halâvî, bazı sanatlarda kendisinin kusurlu beyitlerinden örnekler vermiş ve bunun dışında birtakım hatalara da düşmüştür.

Kâşifi'nin çağdaşı olan Câmî'nin şu iki eseri de Fars belagat tarihi içerisinde zikredilmesi gereken eserler arasında yer almaktadır:

Risâle der-'İlm-i 'Arûz / Risâle der-'İlm-i Kâfiye: 15. yüzyılda yaşamış olan Abdurrahman-ı Câmî'nin kaleme aldığı aruz (*Risâle der-'İlm-i 'Arûz*) ve kafiye (*Risâle der-'İlm-i Kâfiye*)⁴⁶ konulu iki risalesi bulunmaktadır.

Bedâyi'ü'l-Efkâr fî Şanâyi'î'l-Eş'âr'dan yaklaşık olarak dört yüzyıl sonra kaleme alınan *Medâricü'l-Belâğa'yı* da sahip olduğu önem nedeniyle zikretmek gerekir:

---

⁴⁶ Bu risalenin Türkçeye çevirisi niteliğinde olan Lem'î'nin *Risâletü'l-Kâfiyeti'l-Vâfiye* adlı eseri için bk. Güner 2007.

Medāricü'l-Belāğa: Eser, 19. yüzyılda Kaçar devri yazar ve şairi Rızâ Kulı Han Hidâyet tarafından kaleme alınmıştır. *Hadāiķu's-Siħr'* in yeniden yazılmış bir formu niteliğindedir. *Haķāiķu'l-Hadā'ik'* tan da yararlanılmıştır. *Bedāyi'ü'l-Efkār'* dan yüzyıllar sonra kaleme alınmış olan bu eserde, yüze yakın söz sanatı incelenmiştir. *Haķāiķu'l-Hadā'ik'* ve *Bedāyi'ü'l-Efkār'* Farsça örnekler zikrederken *Medāricü'l-Belāğa* bunlardan farklı olarak Arap şiiri ve nesrinden örneklere de yer vermektedir.

2.2. *Bedâyi'ü'l-Efkâr fî Sanâyi'î'l-Eş'âr*'ın Muhtevası⁴⁷

Kâşifi'nin, şiir bilgisi, şiirde bedi'î sanatlar konusunda kaleme aldığı eseridir. Eserin telif tarihi belli değildir ancak eserin ön sözünde verilen bilgiye göre Hüseyin Mirza'nın Herat tahtına yeni oturduğu yıllarda yazılmıştır. Nevâyî ve Hândmîr gibi Kâşifi'yle çağdaş olan isimler bu eserden söz etmemektedir. Sadece oğlu Fahreddin Ali Safî *Letâiyfü't-Tavâ'if* adlı eserinde babasının bu eserini zikreder. Şücâüddevle Emir Seyyid Hasan bin Erdeşîr (öl. 1489) adına yazılan eser, mukaddime, iki bap ve hatimedden oluşmaktadır.

Mukaddime bölümü dört fasıldan oluşmaktadır. Birinci fasılda şiirin tanımı verilmektedir. İkinci fasılda *kaside*, *ğazel*, *kıt'a*, *rubâ'î*, *ferd*, *mesnevî*, *musammaâ*, *tercî'ât*, *muvasşat* nazım şekilleri açıklanmaktadır. Üçüncü fasılda *müreddef*, *mahcüb*, *zâtü'l-meâlî*, *mahdūd*, *maḥbū'*, *mülâyim*, *selîs*, *sehl-i mümteni'*, *cezel*, *mürtecel*, *fıkrî*, *maşnū'*, *zū'n-nev'eyn*, *mütenevvi'* terimleri anlatılmaktadır. Dördüncü fasılda *icâz*, *bast*, *müsāvāt*, *maḥla'*, *maḥḩa'*, *mıṣra'*, *beyit*, *naẓım*, *neşir*, *neşr-i müreccez*, *neşr-i müsecca'*, *neşr-i ârî*, *nesîb*, *teşbîb*, *beytü'l-kaşide*, *müvârede*, *du'â-yı te'bîd* gibi belagatçilerin yaygın olarak kullandığı bazı terimlere yer verilmektedir. Bunlar zikredildikten sonra ise *tevḩîd*, *na't*, *menḩabet*, *mev'ize*, *esrâr*, *medḩ u midḩat*, *hicv ü hicâ*, *cidd*, *hezl*, *muḩâyebe*, *mersiye*, *münâzara*, *ḩamriyyât*, *kaşemiyât* gibi edebî türler kısaca açıklanmaktadır. Birinci bapta edebî sanatlar, ikinci bapta ise nazım kusurları (ilm-i nakd) konusu ele alınmaktadır. Kafiye hakkındaki hatime bölümü ise yedi fasıldan oluşmaktadır. Bu fasıllarda sırasıyla

---

⁴⁷ Bu bölümü hazırlarken faydalanılan kaynaklar: Kezzâzî 1369, s. 56-62; Hüccefi 1381, s. 157-158; Rûhânî 1381, 137; Musulmankulov 1977, 6-15.

kafiyenin anlamı, harf ve harekeleri, bir araya gelebilen kafiye çeşitleri, kafiyenin vasıfları, *kāfiye-i aṣli* ve *kāfiye-i ma'mūl*, *kāfiye-i ṣāyḡān*, kafiye kusurları ve redifle ilgili kusurlar anlatılmıştır.

Bedāyi'ü'l-Efkār fî Şanāyi'i'l-Eṣ'ār'da üç yüzden fazla söz sanatı incelenmiştir. Eser, Fars edebiyatındaki söz sanatlarını geniş bir şekilde ele almış olması ve kendinden önceki kitaplarda kısaca değinilen konuları daha ayrıntılı incelemiş olması nedeniyle önemlidir. Örneğin *Hadāiķu's-Siħr*'de sekiz *cinās* türünden söz edilirken *Bedāyi'ü'l-Efkār*'da bu sayı otuza çıkmıştır. *Hadāiķu's-Siħr*'de tek tür olarak zikredilen *ibhām* ve *mu'ammā* sanatları, *Bedāyi'ü'l-Efkār*'da sekiz türe ayrılmıştır. *Hadāiķu's-Siħr* ve *el-Mu'cem*'de beş türünden söz edilen *tevṣiħ* sanatı, *Bedāyi'ü'l-Efkār*'da yirmi türe kadar genişletilmiştir.

Bedāyi'ü'l-Efkār'da kendisinden önceki eserlerin ya da kendisiyle aynı devirde yazılmış olan *Daķāiķu's-Şi'r* ve *Haķāiķu'l-Hadā'ik* gibi eserlerin dahi bahsetmediği sanatlarla karşılaşmak mümkündür. *Bedāyi'ü'l-Efkār*'da, *izmāru'l-hurūf*, *ta'rib*, *ifrād*, *teheccī*, *iṭṭirād*, *tervīc*, *tafṣil*, *tavsil*, *zū'l-lisāneyn*, *ķalbū'l-ķavāfi*, *siħr-i ḡelāl* gibi diğer kitaplarda bahsedilmeyen birçok sanattan söz edilmektedir.

Kāşifi'nin, *Bedāyi'ü'l-Efkār fî Şanāyi'i'l-Eṣ'ār*'ı hazırlarken daha önce yazılmış belagat kitapları ve fesahat risalelerinden çokça yararlandığı bilinmektedir. Özellikle Şems-i Kays-ı Rāzî'nin *el-Mu'cem*'inden büyük oranda faydalandığı çok açıktır. Safā, *Bedāyi'ü'l-Efkār*'ın, Şems-i Kays-ı Rāzî'nin *el-Mu'cem*'indeki aruz ilmi dışındaki konuların yeniden telifi olduğunu belirtir ve sade bir giriş yapmış olması bir fark olarak kabul edilse de seviye ve değer bakımından ondan çok daha aşağıda olduğu değerlendirmesinde bulunur (1364, s.121). Bu iki eser karşılaştırıldığında

aralarında birçok ortaklık ve benzerliğin olduğu açıkça görülebilmektedir. Bazı ifade, açıklama ve örnekler *el-Mu‘cem*’den sadece ufak değişiklikler yapılmak suretiyle alınmıştır. Bölüm 2.3’de bu konu daha ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Kâşifi, *el-Mu‘cem* dışında *Tercemānū’l-Belāğa*, *Ḥadāiķu’s-Siħr*, *Daķāiķu’s-Şi‘r* ve *Ḥaķāiķu’l-Ḥadā’iķ*’tan da yararlanmıştır. Bunlardan yararlanma biçimi daha çok şiiirlerden örnekler verme noktasındadır. *Bedāyi‘ü’l-Efkār*’da kullanılan örneklerin *Tercemānū’l-Belāğa* ile bir, *Ḥadāiķu’s-Siħr* ile üç, *el-Mu‘cem* ile altı, *Ḥaķāiķu’l-Ḥadā’iķ* ile beş tanesinin ortak olduğu tespit edilmiştir (Dırahşân’ın “Taklîd ü Nev-âverî der-Kütüb-i Belâgat-i Fârsî” adlı çalışmasından aktaran Sarlı ve Dırahşân 1389, s. 22).

Bir nevi *Mu‘cem*’in şerhi ya da yeniden telifi niteliğinde olsa da *Bedāyi‘ü’l-Efkār*, yaptığı eklemelerle ve daha önce söylenmemiş terimlere yer vermesiyle bedi‘î sanatlar konusunda yazılmış en geniş kapsamlı ve zengin içerikli kitap olarak kabul edilmeye adaydır. Açık ve anlaşılır bir dille kaleme alınmış olan bu eser, Fars edebiyatının edebî sanatlar ve şiiir terimleri konusunda hazırlanmış önemli kaynaklarından biridir.

2.3. *Bedāyi'ü'l-Efkâr fî Sanāyi'î'l-Eş'âr* Üzerinde *Mu'cem*'in Etkisi

Kâşifi'nin *Bedāyi'ü'l-Efkâr fî Sanāyi'î'l-Eş'âr*'ı oluştururken Şems-i Kays'ın *El-Mu'cem fî Me'âyiri Eş'âri'l-Acem* adlı eserinden büyük ölçüde yararlanmış olduğu daha önce belirtilmişti. Çalışmada bu yararlanmanın hangi düzeyde olduğunu ortaya koymak adına, iki eserin kafiye konusunu ele aldıkları bölümler karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Eserlerin diğer bölümlerinde ele alınan konular, bu çalışmanın sınırları içerisinde olmadığından karşılaştırmaya dâhil edilmemiştir. Kâşifi'nin *Bedāyi'ü'l-Efkâr fî Sanāyi'î'l-Eş'âr*'ı ve Şems-i Kays'ın *Mu'cem*'i karşılaştırılırken kafiye ile ilgili terim ve tanımların ele alınış biçimleri ve verilen örnekler incelenmiş, iki eser arasında var olan benzerlikler göz önüne serilmiştir. Burada Kâşifi'nin, Şems-i Kays'ın *Mu'cem*'inden yararlanma düzeyini somut bir şekilde ortaya koymak amaçlanmaktadır.

Yukarıda da değinildiği gibi bu çalışmanın sınırları içerisinde olmadığından iki eserin, şiirin farklı teorik konularını içeren diğer bölümleri üzerine herhangi bir karşılaştırma ve değerlendirme yapılmadığından bu çalışmada elde edilen veriler, hatime kısmı dışında *Bedāyi'ü'l-Efkâr*'ın özgünlüğü konusunda kesin bir yargıya ulaşılabilmesine imkân vermemektedir. *Bedāyi'ü'l-Efkâr fî Sanāyi'î'l-Eş'âr*'ın bir bütün olarak özgün bir eser olup olmadığını değerlendirmek noktasında Sarlı ve Dıraşan'ın "Düvrebendî-i Târîh-i Dâniş-i Belâgat-i Fârsî" adlı makaleleri kayda değerdir. Sarlı ve Dıraşan'ın, Mahmûd Fütûhî-i Rûdmucini'nin *Nakd-ı Edebî der-Sebk-i Hindî* adlı eserinden aktardıklarına göre Kâşifi, belagat konulu kitap ve risalelerden yararlandığı iddiasındadır; ancak eseri, *Mu'cem*'in şerh edilmiş ve

yeniden yazılmış bir formu olarak sayılmaktadır.⁴⁸ Yine Sarlı ve Dıraşan'ın tespitlerine göre Kâşifi eserine sadece *Mu'cem'den değil*, kendinden önce yazılmış diğer belagat kitapları olan *Tercemânü'l-Belâğa*, *Hadâiku's-Sihr* ve *Haķâiku'l-Hadâik* gibi eserlerden de şiir örnekleri almıştır.⁴⁹ Söz konusu makaleye göre iki eser arasındaki altı örnek ortaktır.⁵⁰ Bu bilgiye istinaden bu altı örnek bu çalışmada tek tek belirlenmiştir. Ortak olduğu tespit edilen bu örneklerin tamamı eserin hatime bölümü içindedir. Bu tespitle ve Sarlı ve Dıraşan'ın makalesindeki bilgiyi referans olarak Kâşifi'nin *Bedâyi'ü'l-Efkâr*'ın kafiye bahsi dışında kalan diğer bölümlerinde *Mu'cem*'den herhangi bir şiir alıntılamadığını söylemek mümkündür.

Bu bölümde iki metin arasında ortak olduğu tespit edilen ortak ifadeler ve şiir örnekleri açıklanacaktır.

---

⁴⁸ Kaynak: Mahmûd Fütûhî Rûdmucinî (1385/2006). *Nakd-ı Edebî der-Sebk-i Hindî*. Tahran: Sohen, s. 136. Aktaran: Sârlı, N., Dıraşân, F. S. (1389/2010). “Düvrebendî-i Târîh-i Dâniş-i Belâgat-i Fârsî”. *Nakd-i Edebî*. Sayı: 10, s. 22.

⁴⁹ Sarlı ve Dıraşan, Kâşifi'nin kendinden önceki belagat kitaplarından alıp *Bedâyi'ü'l-Efkâr*'da yer verdiği örnekleri nicel olarak da ifade etmektedir. Buna göre Kâşifi'nin, adı geçen bu eserlerden toplamda ondan fazla şiir örneğini eserine aldığını tespit etmişlerdir. Hangi eserden kaç örnek aldığının ayrıntılı açıklaması için bk. (Diraşân'ın “Taklîd ü Nev-âverî der-Kütüb-i Belâgat-i Fârsî” adlı çalışmasından aktaran: Sarlı ve Dıraşân 1389, s. 22).

⁵⁰ Sarlı ve Dıraşân 1389, s. 22.

2.3.1. İki Eser Arasındaki Ortak Tanım, Açıklama ve İfadeler

Kâşifi'nin *Bedāyi'ü'l-Efkār fî Şanāyi'i'l-Eş'ār*'ın hatime bölümünü oluştururken Şems-i Kays'ın *Mu'cem*'inden büyük ölçüde yararlandığını gösteren deliller mevcuttur. Tanımlar, terimler üzerine yaptığı açıklamalar, ifade biçimleri ve şiir örneklerinde iki eser arasında birçok ortaklık ve benzerlik olduğu görülmektedir. Bu örneklerin tamamına burada tek tek yer verilmeyecektir. Burada amaç, Kâşifi'nin *Bedāyi'ü'l-Efkār fî Şanāyi'i'l-Eş'ār*'ı yazarken *Mu'cem*'den faydalanıp faydalanmadığı, faydalandıysa bunun ölçüsünün ne olduğu sorularına yanıt bulmaktır. *Mu'cem*'den alındığı belirgin olan ifade biçimleri sınıflandırılarak aşağıda listelenmiştir.

2.3.1.1. Kafiye Örnekleri Olarak Kullanılan Kelimeler: Kâşifi'nin

Mu'cem'de kullanılan *ķāfiye* örneklerini değiştirmeden kullandığı durumlardır. Örneğin, Şems-i Kays'ın *ķāfiyeye* giriş bahsinde verdiği *ķamer* ve *ķeker* örneğini Kâşifi, *revī* bahsinde örnek olarak vermiştir. *BE: 133b – M: 202.*

2.3.1.2. Benzer İfadeler: Bunlar, Kâşifi'nin *Mu'cem*'den doğrudan

alıntılanmak yerine bazı tasarruflarla eserinde yer verdiği ifadelerdir. Örneğin, Şems-i Kays'ın “*Revī, 'rivâ'dan türemiştir. Rivâ, deve yükünün bağlandığı urgandır. Şiirde bütün beyitler bu harf üzerine bina edilir. İşte bunun gibi bütün beyitler âdetâ onun üzerine bağlandığından bu harf, devenin organına benzetilmiş ve bu kelimedden türetilmiştir.*” şeklinde açıkladığı *revī*yi Kâşifi, “*Revī, 'rivâ'dan türemiştir. Rivâ, deveye yük bağlamakta kullanılan urgandır. Bu organla nasıl deve yükü bağlanıyorsa revī harfiyle de şiir bağlanır.*” ifadeleriyle açıklar. *BE: 133b – M: 205.*

Mu‘cem’de “İnsanların bakışları önce revī harfine düşer, sonrasında revīyi bırakıp ridf ve diğer harfleri okurlar.” olarak geçen ifadeyi Kâşifî, *Bedāyi‘ü’l-Efkār fî Şanāyi‘i’l-Eş‘ār* da “İnsanların bakışı ilk olarak revī harflerine takılır. İkinci olarak ise revīyi bırakıp ridfe geçer.” şeklinde küçük bir tasarrufta bulunarak kullanmıştır. *BE: 135a – M: 254.*

Kâşifî’nin üzerlerinde ufak değişiklikler yaparak eserinde yer verdiği diğer ifade biçimlerinden bazıları şunlardır:

Mu‘cem’de “Vāvın öncesi zammeli, yānın öncesi kesreli ve elifin öncesi fethalı olmak şartı ile revīnin öncesindeki elif, vāv ve yāya ridf, ridfli kâfiyeye de mürdef denir.” ifadesi, *Bedāyi‘ü’l-Efkār fî Şanāyi‘i’l-Eş‘ār* da “Revīden önceki sakın vāv, elif ya da yâdır. Ridf sakın bir illet harfî olduğundan öncesindeki her harfın mutlak olarak kendi cinsiyle harekeli (vāvın öncesinin zammeli, yānın öncesinin kesreli ve elifin öncesinin fethalı) olması şarttır.” şeklinde daha açık bir ifadeye kavuşmuştur. *BE: 135a – M: 254.*

Mu‘cem’de “Ridf harfî lafzi ve kitabi olarak revī harfinin öncesinde bulunmaktadır. Ancak revī, kâfiye harflerinin aslı olduğundan ve şiir revī harfî üzerine bina edildiğinden bu harfe bu isim verilmiştir.” olarak geçen ifade, *Bedāyi‘ü’l-Efkār fî Şanāyi‘i’l-Eş‘ār* da “Ridf lafiz olarak revīden önce gelse de kâfiyenin aslı revī olduğundan anlam olarak revī, ridften öncedir.” şeklinde ifade edilmiştir. *BE: 135a – M: 254.*

Mu‘cem’de “Bu elife, şiirin düzenlenişinde kâfiyenin esasını teşkil eden harf olduğu için te’sīs denilmiştir.” ifadesi, *Bedāyi‘ü’l-Efkār fî Şanāyi‘i’l-Eş‘ār* da “Bu harfın te’sīs olarak adlandırılmasının nedeni, Arap şiir üslubunda kâfiyenin

‘esasının’ bu harf üzerine kurulmuş olmasıdır.” olarak geçmektedir. BE: 137a – M: 261–262.

Mu‘cem’deki “Bu harf, iki lâzım harf arasında ayırıcı olduğundan Acem şairleri tarafından ‘hāyil’ diye de adlandırılmıştır.” cümlesi, *Bedāyi’ü’l-Efkār fî Şanāyi’i’l-Eş‘ār*’da “Te ‘sīs ve revī arasında ayırıcı olduğu için buna ‘hā ‘il’ de denir.” şeklinde ifade edilmiştir. BE: 137a – M: 263.

Mu‘cem’deki “Vaşl harfinin bağlandığı harftir. Şair vaşl harfini onun vasıtasıyla aşıp geçebildiğinden dolayı bu harfe hürüc denmiştir.” ifadesi, *Bedāyi’ü’l-Efkār fî Şanāyi’i’l-Eş‘ār*’da “Vaşl harfine bitişen sakın harftir. Hürüc “dışarı çıkmak” demektir. Şair vaşl harfini onun vasıtasıyla geçebildiğinden dolayı bu harfe hürüc denmiştir.” cümleleriyle ifade edilmiştir. BE: 138a – M: 266–267.

Mu‘cem’deki “Hürüc harfinin bağlandığı harftir. Arap şiirinde kafiye harflerinin sonuncusu hürücdür. Acem kafiyelerinde bunun üzerine eklenen harf olduğundan buna mezīd denir.” ifadesi, *Bedāyi’ü’l-Efkār fî Şanāyi’i’l-Eş‘ār*’da “Hürüc harfine bitişen sakın harfe denir. Bu harfe bu ismin verilmesinin nedeni şudur: Arap şiirlerinde kâfiye harflerinin sonuncusu hürücdür. Acem kâfiyelerinde ise hürücün üzerine ‘zâ‘id’ bir harf eklenir. İşte bu eklenen harf mezīddir.” olarak yer almaktadır. BE: 138b – M: 267.

Mu‘cem’de “Mezīd harfinin bağlandığı harftir. Bu isim ürkmek anlamına gelen ‘nivâr’ dan gelir. Kâfiye harflerinin sonuncusu olan hürücdan iki merteye uzağa düştüğünden buna nāyir denmiştir.” olarak ifade edilenler, *Bedāyi’ü’l-Efkār fî Şanāyi’i’l-Eş‘ār*’da “Mezīde eklenen sakın harftir. Bu isim, ürkmek ve uzak durmak anlamındaki ‘nivâr’ dan türemiştir. Arap kâfiye harfleri içinde sonuncu harf olan

hurūcdan iki mertebe uzağa düştüğünden Araplar buna nā'ire derler." şeklinde kendine yer bulmuştur. *BE: 138b-139a – M: 267.*

2.3.1.3. Aynen Aktarılmış Cümleler: Kâşifi'nin, *Mu'cem*'deki bazı açıklama cümlelerini, üzerinde herhangi bir değişiklik yapmadan eserine doğrudan aldığı görülüyor. Bunların daha çok *ķāfiye* ile ilgili bazı terimlerin kelime anlamlarının açıklanmasında yapıldığı görülmektedir. Örnek olarak "*(Revī) kelimenin kökünden olmalıdır.*" *BE: 133b – M: 204;* "*Ridfīn kelime anlamı 'bir şeyin ardından gelen'dir.*" *BE: 135a – M: 253;* "*Ressin lūgat anlamı 'gizli bir şekilde bir şeye başlamak'tır.*" *BE: 137b – M: 268;* "*Tevcīh 'bir yöne dönmek' anlamındadır.*" *BE: 134b – M: 271;* "*İkvā kelime anlamı olarak 'ip düğümünü gevşetmek' demektir.*" *BE: 142a – M: 283;* "*İkfānın kelime anlamı 'maksattan yüz çevirmek'tir.*" *BE: 142b – M: 284* cümleleri verilebilir. Bu örneklerde görülen terimlerin lūgat anlamlarının ortak olması normaldir. Dolayısıyla Kâşifi'nin bu tür tanımları *Mu'cem*'den aynen almış olduğu kesin değildir. Zira bu tanımların, her iki yazar tarafından bir sözlükten yahut önceki belagat kitaplarından aktarılmış olması mümkündür. *Bedāyi'ü'l-Efkār fī Şanāyi'i'l-Eş'ār* kronolojik olarak *Mu'cem*'in ardından gelmiş olduğu için aktarım yapmış olması kabul edilebilir. İki eserde terim tanımları noktasında bir ortaklığın bulunması, *Bedāyi'ü'l-Efkār fī Şanāyi'i'l-Eş'ār*'ın değerini düşürmemektedir. İki eser arasındaki etkileşimi açıklamak adına en önemli husus, verilen örnek beyitlerin özgünlüğü olsa gerektir.

2.3.1.4. Alıntılanan Şiir Örnekleri: Şems-i Kays'ın *Mu'cem*'de kullandığı bazı beyit ve mısraları Kâşifi, *Bedāyi'ü'l-Efkār fī Şanāyi'i'l-Eş'ār*'da da kullanmıştır. Kâşifi, *Bedāyi'ü'l-Efkār fī Şanāyi'i'l-Eş'ār*'ın hatime bölümünde

toplam elli üç şiir örneği vermiştir. Bu elli üç şiirin altısını *Mu‘cem*’den almıştır. Bu örnekler *Mu‘cem*’de hangi konu altında örnek olarak verilmişse *Bedāyi‘ü’l-Efkār fî Şanāyi‘i’l-Eş‘ār*’da da o konuya örnek olarak verilmiştir. Örneklerden ikisi *ıķvā*, birisi *sinād*, birisi *itā-yı celī*, birisi *itā-yı hafī*, birisi de *taẓmīn* konularında kullanılmıştır. *Bedāyi‘ü’l-Efkār*’daki örneklerden sadece altı tanesinin *Mu‘cem*’den alındığı yukarıda söylenmişti.⁵¹ Bu bilgiler, Kâşifi’nin *ķāfiye kusurları* dışındaki bölümlerde *Mu‘cem*’den alıntıladığı başka bir şiir örneği bulunmadığını göstermektedir.⁵² Kâşifi’nin *Mu‘cem* dışında başka belagat kitaplarından da şiir örnekleri almış olduğu bilgisine⁵³ dayanarak, kullandığı diğer şiir örneklerinin başka belagat kitaplarından alınmış ya da kendi seçimiyle esere konmuş olduğu söylenebilir.

Kâşifi’nin *Mu‘cem*’den aldığı şiir örnekleri⁵⁴ şunlardır:

- I. *Her vezīr u ‘ālim u şā‘ir ki ū Ṭūsī buved*
Çün Nizāmü’l-mülk ü Ğazzālī vü Firdevsī buved
BE: 142b – M: 257–283 (bk. Kısaltmalar).

Bu örnek, *Bedāyi‘ü’l-Efkār fî Şanāyi‘i’l-Eş‘ār*’da “*mürdef ķāfiyede ıķvā*” bahsinde (142b) bir, *Mu‘cem*’de ise *mürdef ķāfiye* bahsinde (s. 257) ve *ıķvā* bahsinde (s. 283) olmak üzere iki yerde geçmektedir. İki eserde de şairi

⁵¹ bk. Sarlı ve Dirahşân 1389, s. 22.

⁵² Örnek beyitlerin özgün olması gerektiği hususuna yukarıda değinilmişti. Divanlarda kafiye kusurlarına çok sık rastlanılmadığı için kusurlu örnekler pek çok kaynaktan tekrarlanabilmektedir. Kâşifi de bu nedenle *Mu‘cem*’de mevcut olan kafiye kusurlarına dair örnekleri alıp kullanmış olmalıdır. Dolayısıyla bunu istisnai bir durum olarak kabul etmek gerekir.

⁵³ bk. Sarlı ve Dirahşân 1389, s. 22.

⁵⁴ Bu örnekler, Muhammed Müderris-i Razavî tarafından 1338 yılında Tahran’da yayına hazırlanan *Kitābu’l-Mu‘cem fî Me‘âyiri’l-Eş‘âri’l-‘Acem* ve Süleymaniye Kütüphanesi Lala İsmail Koleksiyonu’nda 506/4 numaralı, 971 istinsah tarihli *Risāle-i Ķāfiye* adıyla kayıtlı olan *Bedāyi‘ü’l-Efkār*’ın hatime bölümü karşılaştırılarak tespit edilmiştir. Beyitler *Risāle-i Ķāfiye*’nin bu nüshasındaki hâlleriyle alınmış, *Mu‘cem*’deki farklılıklar ise açıklama bölümlerinde gösterilmiştir.

belirtilmemiştir. Razavî'nin *Mu'cem*'in altı nüshasını karşılaştırmalı olarak yayınladığı çalışmada, şiirdeki 'ālim kelimesi *müftî* olarak geçmekte, *Mu'cem*'in bir başka nüshasında ise 'ālim olarak geçtiği belirtilmektedir.

II. *Ez guşşa-i hıcrân-ı tu dil-i pür dārem*

Peyveste ez-ān dīde be-hūn-i ter dārem

BE: 142b – M: 283.

Bu şiir de iki eserde de yine *iķvā* bahsinde verilmiştir. İkisinde de şairi zikredilmemiştir.⁵⁵

III. *Künî nāhoş be-mā ber-zindegānî*

Eger ez-mā demî dūrî güzīnî

BE: 143a – M: 285.

İki eserde de *sinād* bahsi içerisinde verilmiştir. Şairi belirtilmemiştir.

IV. *Tu an şebreng-i tāzî-rā be-meydān çün berengîzî*

'Aduv-rā zūd berdārî bedān tîğ-i belā-güster

Be endek rūzgār ey şeh du çizem dād baht-ı tu

Yekî lafz-ı hıred-zīnet yekî ṭab'-ı suhen-güster

BE: 143a – M: 286.

İki eserde de bu beyitlere *îṭā-yı celî* bahsi içinde yer verilmiş ve şiirin Dakîkî'ye ait olduğu belirtilmiştir. İlk beytin ikinci mısraında yer alan *berdārî* kelimesi, *Mu'cem*'de *bin'verdî* olarak geçmektedir. Sonraki beytin ikinci mısraındaki *zīnet* kelimesi *Mu'cem*'de *rütbet*, ikinci *yekî* kelimesi ise *düvom* olarak geçmektedir.

---

⁵⁵ Kafiye kusurları bahsinde örnek beyitlerin şairlerinin belirtilmemiş olması da anlamlıdır. Amaç bir yanlışı örnek üzerinde göstermektir, şairlerin kusurlarını ifşa etmek değildir.

V. *Minnet Hüdāy-rā ki be-te 'yīd-i āsmān*

Āmed be-müstaķar celālet Hüdāygān

Şāhī ki hādīşāt-ı zamāne be-ħoft hīş

Tā der-zamāne haşmet-i ū geşt pāsbān

Cāsūs aħterān şeved u nāzır-ı felek

Ber saħ-ı ū be-müddet-i nezdīk dīdbān

Şud bā-tenem be-ħıdmet-i ū faħr āşnā

Şud bā-dilem be-ħaşmet-i ū çerħ mihrbān

BE: 144a – M: 288.

İmam Reşîdüddin Vavvat'ın olduğunu belirttikleri bu şiiri iki müellif de *îfā-yı hafī* konusuna örnek olarak vermiştir. İkinci beytin ilk mısraının sonundaki *hīş* kelimesi *Mu'cem*'de *hoş* biçiminde geçmektedir. *Mu'cem*'de toplam sekiz beyti verilen şiirin *Bedāyi'ü'l-Efkār fī Şanāyi'i'l-Eş'ār*'da sadece dört beytine yer verilmiştir.

VI. *Şādmān bād meclis müstev-*

fī müşerref ħamīd u dīn el-cev-

herī ān şadr ke'z cevāhir-i el-

fāz-ı u ehl-i dīn u dāniş u dev-

let tefāhūr kunend u cāy-ı tefā-

hūr buved zānki zan cevāhir-i tav-

BE: 144a – M: 291.

Sûzenî'ye ait olduğunu belirttikleri bu şiire, iki müellif de *tazmīn* konusunda örnek olarak yer vermiştir. *Bedāyi'ü'l-Efkār fī Şanāyi'i'l-Eş'ār*'da sadece ilk üç beyit verilirken *Mu'cem*'de kasidenin tamamı yer almaktadır.

Tüm bu veriler, Kâşifi'nin, Râzî'nin *Mu'cem*'ini sadece bir kaynak eser olarak almadığını, aynı zamanda şiir örnekleri, tanımlar ve terim açıklamaları noktasında da ondan yararlandığını ortaya koymaktadır. Görüldüğü gibi *Mu'cem* ve *Bedāyi'ü'l-Efkār fî Şanāyi'î'l-Eş'ār* arasında birçok ortak ya da benzer ifade biçimi ve şiir örneği mevcuttur. Ancak Kâşifi, *Mu'cem*'den doğrudan yararlanmaktan ziyade eleştirel bir yaklaşım getirmiştir. İki eser arasında bazı farklılıkların da mevcut olduğunu belirtmek gerekir.

2.3.2. İki Eser Arasındaki Farklı Terim ve Tasnifler

Yukarıda zikredilen benzerlik ve ortaklıklar dışında iki eser arasında bulunan farkları şu şekilde özetlemek mümkündür:

- *Ḳāfiye* harflerinden *nā'ire* (138b), *Mu'cem*'de *nāyir* olarak geçmektedir (s. 267).
- *Bedāyi'ü'l-Efkār*'da *daḥīl*ın harekesi *isbāg* olarak adlandırılmakta, *işbā'* kullanımının ise doğru olmadığı belirtilmektedir (137a-137b). *Mu'cem*'de ise *işbā'* şeklinde geçmekte, *isbāg* terimi hiç kullanılmamaktadır (s. 268-269).
- *Revī* harfi her iki eserde de *muṭlaḳ* ve *muḳayyed* olarak ikiye ayrılmıştır:

	<i>Bedāyi'ü'l-Efkār</i> (s. 134b, 138a)	<i>Mu'cem</i> (s. 276, 277)
<i>Reviyy-i muḳayyed</i>	<i>Muḳayyed-i mücerred</i> <i>Muḳayyed be-ḥarf-i ridf</i> <i>Muḳayyed be-ḥarf-i ḳayd</i> <i>Muḳayyed-i mü'esses</i>	<i>Muḳayyed-i mücerred</i> <i>Muḳayyed be-ridf</i> <i>Muḳayyed be-ḥarf-i ḳayd</i>
<i>Reviyy-i muṭlaḳ</i>	<i>Muṭlaḳ-ı muvaşşal</i> <i>Muvaşşal bā-ḥurūc</i> <i>Muvaşşal bā-ḥurūc u mezīd</i> <i>Muvaşşal bā-ḥurūc u mezīd ü nā'ire</i>	<i>Muṭlaḳ-ı mücerred</i> <i>Muṭlaḳ be-ḳayd</i> <i>Muṭlaḳ be-ridf</i> <i>Muṭlaḳ be-ḥurūc</i> <i>Muṭlaḳ be-ḥurūc u mezīd</i> <i>Muṭlaḳ be-ḥurūc u mezīd ü nāyir</i> <i>Muṭlaḳ be-ḳayd u ḥurūc</i> <i>Muṭlaḳ be-ḳayd u ḥurūc u mezīd</i> <i>Muṭlaḳ be-ḳayd u ḥurūc u mezīd ü nāyir</i> <i>Muṭlaḳ be-ridf u ḥurūc</i> <i>Muṭlaḳ be-ridf u ḥurūc u mezīd</i> <i>Muṭlaḳ be-ridf u ḥurūc u mezīd ü nāyir</i>

Reviyy-i muḳayyed, *Bedāyi'ü'l-Efkār*'da dörde ayrılmış, *Mu'cem*'de ise üçe ayrılmış ve bunlar içerisinde *muḳayyed-i mü'essese* yer verilmemiştir. *Reviyy-i muṭlaḳ* ise *Bedāyi'ü'l-Efkār*'da dört, *Mu'cem*'de on iki türe ayrılmıştır. Bu durum,

Kâşifi'nin hem *revîden* önceki hem de *revîden* sonraki harflerin bulunduğu her bir kafiye türü için *revîye* ayrı bir ad verme gereği duymamasından kaynaklanmış olmalıdır. Kâşifi, *reviyy-i muṭlaḳ* tasnifini yaparken *revîden* önceki harfleri değerlendirmeye tabi tutmamış, yalnızca *revîden* sonraki harflerle sınıflama yapmıştır. Kâşifi, bunları birer *revî* türü olarak ayrı ayrı adlandırmasa da “bir arada kullanılabilen kafiye çeşitleri” bahsinde, bunları birer kafiye türü olarak, şu adlarla zikretmiştir: *mürdef-i muvaşşal*, *mürdef-i muvaşşal + ḥurūc*, *mürdef-i muvaşşal + ḥurūc + mezîd*, *mürdef-i muvaşşal + ḥurūc + mezîd + nā'ire*, *mürdef-i muvaşşal + ḥurūc + mezîd + nā'ire + ridf-i zā'id*, *muḳayyed-i muvaşşal*, *muḳayyed-i muvaşşal + ḥurūc*, *muḳayyed-i muvaşşal + ḥurūc + mezîd*, *muḳayyed-i muvaşşal + ḥurūc + mezîd + nā'ire*.⁵⁶

Birbirini karşılayan bu terimleri şu şekilde eşleştirmek mümkündür:

<i>Bedāyi' ü'l-Efkār</i> (139a-140a “Bir Araya Gelebilen Kafiye Çeşitleri” bahsinde)	<i>Mu'cem</i> (s. 277 “ <i>Reviyy-i muṭlaḳ</i> ” bahsinde)
<i>Mürdef-i muvaşşal</i>	<i>Muṭlaḳ be-ridf</i>
<i>Mürdef-i muvaşşal + ḥurūc</i>	<i>Muṭlaḳ be-ridf u ḥurūc</i>
<i>Mürdef-i muvaşşal + ḥurūc + mezîd</i>	<i>Muṭlaḳ be-ridf u ḥurūc u mezîd</i>
<i>Mürdef-i muvaşşal+ḥurūc+mezîd+nā'ire</i>	<i>Muṭlaḳ be-ridf u ḥurūc u mezîd ü nāyir</i>
<i>Muḳayyed-i muvaşşal</i>	<i>Muṭlaḳ be-ḳayd</i>
<i>Muḳayyed-i muvaşşal + ḥurūc</i>	<i>Muṭlaḳ be-ḳayd u ḥurūc</i>
<i>Muḳayyed-i muvaşşal + ḥurūc + mezîd</i>	<i>Muṭlaḳ be-ḳayd u ḥurūc u mezîd</i>
<i>Muḳayyed-i muvaşşal+ḥurūc+mezîd+nā'ire</i>	<i>Muṭlaḳ be-ḳayd u ḥurūc u mezîd ü nāyir</i>

⁵⁶ Buradaki ve tablolardaki + işareti, ifade kolaylığı açısından tarafımızdan konulmuştur. Kâşifi, *mürdef-i muvaşşal* ve *muḳayyed-i muvaşşal* adlarını verdikten sonra “Bazen bunlara *ḥurūc*, *ḥurūc* ve *mezîd*, *ḥurūc* ve *mezîd* ve *nā'ire* eklenebilir.” şeklinde açıklamalar yapmıştır.

Bedāyi'ü'l-Efkār'da *muṭlaḳ-ı muvaşşal* olarak adlandırılan *reviyy-i muṭlaḳ* türünün karşılığı, *Mu'cem*'de *muṭlaḳ-ı mücerred*dir. Yani her ikisi de *revn*'nin sakin, *rev*'den önceki harfin harekeli olması yani *revn*'nin ardında herhangi bir harfin bulunmaması durumunu ifade etmektedir. *Mu'cem*'de *muṭlaḳ-ı mücerred* de kendi içerisinde *muṭlaḳ be-ḥarf-i iṭlāk* ve *muṭlaḳ be-ḥarf-i vaşl* olarak ikiye ayrılmıştır. *Muṭlaḳ be-ḥarf-i vaşl*, ardından *vaşl* harfi gelen *reviyyi*, *muṭlaḳ be-ḥarf-i iṭlāk* ise ardından *ḥarf-i iṭlāk* gelen *reviyyi* ifade etmektedir. *Ḥarf-i iṭlāk*, *revn*'nin ardından gelip herhangi bir hükmü olmayan, varlığında bir işlev bulunmayan harf olarak açıklanmıştır. *Bedāyi'ü'l-Efkār*'da *muṭlaḳ-ı muvaşşal* için böyle bir ayırım yapılmamış ve *ḥarf-i iṭlāk*tan bahsedilmemiştir. İki eserde farklı adlandırılmış olan bu terimler de şu şekilde eşleştirilebilir:

<i>Bedāyi'ü'l-Efkār</i> (138a-139a)	<i>Mu'cem</i> (s. 277)
<i>Muṭlaḳ-ı muvaşşal</i>	<i>Muṭlaḳ-ı mücerred</i>
<i>Muvaşşal bā-ḥurūc</i>	<i>Muṭlaḳ be-ḥurūc</i>
<i>Muvaşşal bā-ḥurūc u mezīd</i>	<i>Muṭlaḳ be-ḥurūc u mezīd</i>
<i>Muvaşşal bā-ḥurūc u mezīd ü nā'ire</i>	<i>Muṭlaḳ be-ḥurūc u mezīd ü nāyir</i>

Bu adlandırma ve sınıflama farkları dışında *Mu'cem*'de bulunup *Bedāyi'ü'l-Efkār fī Şanāyi'i'l-Eş'ār*'da bulunmayan yahut *Bedāyi'ü'l-Efkār fī Şanāyi'i'l-Eş'ār*'da bulunup *Mu'cem*'de bulunmayan terimler vardır. *Mu'cem*'de *münāḳaḳa / tenāḳuz, taḥlī', manevi hatalar* (s. 283-327) şeklinde geçen *ḳāfiye* kusurları *Bedāyi'ü'l-Efkār fī Şanāyi'i'l-Eş'ār*'da bulunmamaktadır. *Bedāyi'ü'l-Efkār fī Şanāyi'i'l-Eş'ār*'da bulunup *Mu'cem*'de yer almayan terimler ise şunlardır: *Ḳāfiye-i aşli, ḳāfiye-i ma'mūl, redif kusurları (lağv, imtizāc)*. *Bedāyi'ü'l-Efkār*'da *şāygān-ı hafī, şāygān-ı celī* olarak ikiye ayrılmış olan *ḳāfiye-i şāygān* içinse *Mu'cem*'de böyle

bir ayırım yapılmamış; *şāyḡān, īṭā-yı ḡafī* olarak değerlendirilmiştir. Bu farklar (kafiye bahisleri bağlamında) *Bedāyi'ü'l-Efkār fī Şanāyi'i'l-Eş'ār*'ın *Mu'cem*'in birebir özeti olmadığını göstermektedir.

Mevcut benzerlik ve ortaklıkları göz önünde bulundurulduğunda *Bedāyi'ü'l-Efkār fī Şanāyi'i'l-Eş'ār*'ın *Mu'cem*'i kaynak aldığı, doğrudan alıntılarla ondan yararlandığı görülmüştür. Her ne kadar *Mu'cem*'de zikredilmeyen terimlere yer vererek ondan farklı bir niteliğe sahip olduğunu gösterse de bu durum, eserin, *Mu'cem*'in bir yeniden telifi olarak nitelendirilmesini önleyememiştir. Ancak eserin *Mu'cem*'e göre daha muhtasar oluşu ve içerisinde daha az şiir örneğine yer verilmiş olması, bilgileri daha arıtılmış olarak sunması, kimi terim ve tasnifler için farklı adlandırmalar tercih etmesi ve birkaçı dışında özgün şiir örnekleri kullanmış olması, ona özgün bir nitelik kazandırmıştır. Bütün bu farklılıklar, *Bedāyi'ü'l-Efkār fī Şanāyi'i'l-Eş'ār*'ın, *Mu'cem*'den birebir esinlenilerek hazırlanmış bir özeti olmadığını kanıtlar niteliktedir.

Mevcut ortaklıkları nedeniyle *Bedāyi'ü'l-Efkār fī Şanāyi'i'l-Eş'ār*'ın *Mu'cem*'den etkilendiği görüşü yaygın olsa da *Mu'cem*'in de *Bedāyi'ü'l-Efkār fī Şanāyi'i'l-Eş'ār*'ın da kendilerinden daha önce telif edilmiş diğer Arapça ve Farsça eserlerden yararlandığı bilinmektedir. Ne var ki böyle bir tespiti yapmak, bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır. Kaynaklarda *Mu'cem* ve *Bedāyi'ü'l-Efkār*'ın yakın ilişkisine dikkat çekildiğinden yalnızca bu iki eser arasındaki benzerlikler tespit edilmeye çalışılmıştır.

İki eserin kafiye bahisleri arasında tespit edilen ortaklık, benzerlik ve farklılıklar, Şemseddin Muhammed bin Kays-ı Râzî tarafından 13. yüzyılda yazılmış

olan *El-Mu‘cem fî Me‘âyîri Eş‘âri’l-‘Acem*’in, 15. yüzyılda Hüseyin Vâiz-i Kâşifi tarafından kaleme alınan *Bedāyi‘ü’l-Efkār fî Şanāyi‘i’l-Eş‘ār* üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğunu ve ona ne ölçüde kaynaklık etmiş olduğunu göstermektedir.

2.4. *Bedāyi'ü'l-Efkār fî Sanāyi'î'l-Eş'âr* Üzerine Yapılan Yayınlar

Çalışmanın bu bölümünde *Bedāyi'ü'l-Efkār fî Sanāyi'î'l-Eş'âr* üzerine yapılan akademik çalışmalara yer vermek uygun olacaktır. *Bedāyi'ü'l-Efkār fî Sanāyi'î'l-Eş'âr* üzerine bugüne dek biri tıpkıbası, biri tenkitli metin, diğeri çeviri olmak üzere üç çalışmanın yapıldığı tespit edilmiştir. Bunlardan üçüncüsü, eserin Türkçeye çevirisi olup eserin Türk edebiyatında tanınmasına yardımcı olmuştur.

2.4.1. Tıpkıbası

Rahîm Musulmankulov, *Bedāyi'ü'l-Efkār fî Sanāyi'î'l-Eş'âr*, 1977, Moskova.

Bedāyi'ü'l-Efkār fî Sanāyi'î'l-Eş'âr üzerine ilk akademik çalışmayı Rahîm Musulmankulov yapmıştır. Musulmankulov'un bu çalışması, Tacikistan Devlet Üniversitesi Şarkiyat Enstitüsünün desteğiyle 1977 yılında Moskova'da tıpkıbası olarak yayımlanmıştır. Farsça bir yayındır. Çalışmanın ön sözünde *Bedāyi'ü'l-Efkār fî Sanāyi'î'l-Eş'âr*'ın değerine işaret edilmiş ve uzun süre gözlerden uzak kalan bu eserin daha önce yayımlanmamış olduğu belirtilmiştir (s. 6, 15). Musulmankulov, *Bedāyi'ü'l-Efkār*'ın üç nüshasından haberdar olduğunu belirtmiş ve çalışmasında bu üç nüshayı kullanmıştır. Bunlar, Paris Millî Kütüphanesi, Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi ve Özbekistan İlimler Akademisi Bîrûnî Şarkiyat Enstitüsü Kütüphanesinde bulunan nüshalardır (s. 15).

Çalışmada *Bedāyi'ü'l-Efkār*'ın mevcut nüshaları içerisinde en eksiksiz ve okunaklı nüshanın Paris nüshası olduğu, bu nedenle bu nüshanın tıpkıbasısının yapıldığı ifade edilmiştir (s. 15-16). Bu nüsha ile Cambridge ve Özbekistan nüshaları arasındaki farklılıklar da çalışmanın sonunda yer alan açıklamalar bölümünde

verilmektedir. Çalışmada ayrıca kapsamlı bir giriş, ayrıntılı bir fihrist ve açıklamalara da yer verilmektedir.

2.4.2. Tenkitli Metin

Mir Celâleddin Kezzâzî, *Bedāyi'ü'l-Efkâr fî Şanāyi'i'l-Eş'âr*, 1369, Tahran.

Bedāyi'ü'l-Efkâr fî Şanāyi'i'l-Eş'âr üzerine yapılan bir diğer akademik çalışma da Mir Celâleddin Kezzâzî'nin tenkitli metin çalışmasıdır. Kezzâzî, bu tenkitli metni hazırlarken Musulmankulov'un yayınına esas almış ve 1990 yılında Tahran'da yayımlanmıştır. Farsça bir yayındır. Çalışmanın oldukça kapsamlı bir ön sözü bulunmaktadır (s. 1-64). Burada Kâşifi'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verildikten sonra Fars belagat tarihi ile ilgili tanıtıcı bilgiler verilmekte, ardından *Bedāyi'ü'l-Efkâr fî Şanāyi'i'l-Eş'âr* tanıtılmaktadır. Çalışmanın asıl kısmını, *Bedāyi'ü'l-Efkâr*'ın tenkitli metni ve incelemesi oluşturmaktadır (s. 68-353).

Kezzâzî, Musulmankulov'un tıpkıbasını yaptığı Paris nüshası ile farklılıklarını dipnot olarak verdiği Cambridge ve Özbekistan nüshalarına ek olarak Tahran Üniversitesi Merkez Kütüphanesi ve Dokümantasyon Merkezinde bulunan iki nüshayı daha kullanmış ve *Bedāyi'ü'l-Efkâr fî Şanāyi'i'l-Eş'âr*'ın tenkitli metnini bu beş nüsha üzerinden hazırlamıştır. Musulmankulov ve Kezzâzî'nin kullandığı bu nüshalar hakkında ayrıntılı bilgi “*Bedāyi'ü'l-Efkâr fî Şanāyi'i'l-Eş'âr*ın Yazma Nüshaları” başlığı altında verilmiştir.

2.4.3. Türkçeye Çeviri

Muallim Naci, “Bedāyi’ü’l-Efkār fî Şanāyi’i’l-Eş’ār”, *Mecmu‘a-i Mu‘allim*, 1304.

Bedāyi’ü’l-Efkār fî Şanāyi’i’l-Eş’ār, klasik Türk edebiyatı eleştirisinde taşıdığı büyük önem sebebiyle⁵⁷ Muallim Naci tarafından Türkçeye çevrilmeye başlanmış ancak bu çeviri tamamlanamamıştır. Naci, *Bedāyi’ü’l-Efkār fî Şanāyi’i’l-Eş’ār*’ın çevirisini, haftalık bir dergi olan *Mecmu‘a-i Mu‘allim*’de tefrika hâlinde yayımlamıştır. Çeviri, derginin hicri 29 Zilka‘de 1305 / rumi 27 Temmuz 1304 tarihli 44. sayısından itibaren yayımlanmaya başlanmış; 44, 46, 47, 48, 52, 53 ve 57. sayılarda olmak üzere toplamda yedi bölüm olarak yayımlanmıştır. Son olarak yayımlanabildiği 57. sayıda çevirinin devam edeceği belirtilmiş ancak hicri 10 Rebi‘ü’l-evvel 1306 / rumi 3 Teşrîn-i Sâni 1304’de çıkan 58. sayısından sonra derginin yayın hayatına son vermesi nedeniyle çeviri de yarım kalmıştır. Muallim Naci, çeviriye eserin mukaddimesini dâhil etmemiş, nazım kusurları (ilm-i nakd) konusunun ele alındığı ikinci bapı başlamıştır. 57. sayıda nazım şekillerine geçmiş, nazım şekillerinden ilk olarak kasideyi ele almış, derginin bundan bir sayı sonra kapatılması nedeniyle çeviri burada yarım kalmıştır.⁵⁸

---

⁵⁷ Abdulkadir Gürer, “Lem‘î’nin Kafiye Risâlesi: Risâletü’l-Ķāfiyeti’l-Vāfiye”, Festschrift in Honor András J. E. Bodrogligeti, *Türk Dilleri Araştırmaları*, 2007, Cilt: 17, s. 136.

⁵⁸ Muallim Naci’nin bu çevirisi için bk. “Bedāyi’ü’l-Efkār fî Şanāyi’i’l-Eş’ār”, *Mecmu‘a-i Mu‘allim*, 44, 46, 47, 48, 52, 53 ve 57. sayılar, 27 Temmuz 1304 – 3 Teşrîn-i Sâni 1304.

2.5. *Bedāyi'ü'l-Efkār fî Şanāyi'i'l-Eş'ār*'ın Yazma Nüshaları

Bu çalışmada *Bedāyi'ü'l-Efkār fî Şanāyi'i'l-Eş'ār*'ın on dört nüshası tespit edilmiştir. Bu nüshaların altısı Türkiye, dördü İran kütüphanelerinde, diğer dört nüsha ise Özbekistan, Fransa, İngiltere ve Amerika'daki çeşitli kütüphanelerde bulunmaktadır. Türkiye ve İran kütüphanelerinde bulunan sekiz nüshanın mikrofilmine ulaşılmış, bazı nüshalardan ise Rahim Musulmankulov (1977) ve Mir Celâleddin Kezzâzî'nin (1369) çalışmaları vasıtasıyla haberdar olunmuştur. Bir nüsha katalog taraması sonucu tespit edilmiş, bir diğer nüshanın varlığından ise başka kaynak aracılığıyla haberdar olunmuştur. Bu iki nüshaya bizzat ulaşmak ve bunlara dair ayrıntılı bilgi edinmek mümkün olmamıştır.

Çalışmada nüshaların tavsifi teknik nedenlerle sınırlı bir şekilde yapılmıştır. Katalog taraması yapılarak tespit edilen ya da kaynak yönlendirmesiyle varlığından haberdar olunan yazmaların tavsifi yapılmamış, Musulmankulov ve Kezzâzî'nin kullandığı nüshalarla ilgili bilgi de yine onların aktardığı veriler ölçüsünde kalmıştır. Mikrofilm olarak elde edilen yazmaların ise bir kısmının cilt bilgileri verilememiştir. Çalışmanın esas amacı, *Bedāyi'ü'l-Efkār fî Şanāyi'i'l-Eş'ār* örneği üzerinden Fars sahasında kafiyenin ele alınış biçimini görmek ve Türkçe kaynakların kafiyeye dair değerlendirmelerini karşılaştırmalı olarak incelemektir. Teknik nedenlerle *Bedāyi'ü'l-Efkār fî Şanāyi'i'l-Eş'ār*'ın yazma nüshalarının tam bir tavsifi yapılamasa da eldeki verilerin çalışmanın amacını yeterince destekler nitelikte olduğu düşüncesiyle hareket edilmiş, nüshalar hakkında daha ayrıntılı tavsifler yapma gereği duyulmamıştır. Türkiye'de tanınmayan bu eseri ve yazarını tanıtmak, çalışmanın esas değil ikincil amacı olsa da *Bedāyi'ü'l-Efkār fî Şanāyi'i'l-Eş'ār* üzerine çalışmak isteyen araştırmacılara rehberlik edecek bilgiler sunulmaya gayret edilmiştir.

2.5.1. Türkiye Kütüphanelerindeki Nüshaları

2.5.1.1. Süleymaniye Kütüphanesi Lala İsmail Koleksiyonu

Süleymaniye Kütüphanesi Lala İsmail Koleksiyonu'nda 506/4 arşiv numarasıyla kayıtlı bulunan bu yazma, aruz ve kafiye konulu risaleleri ihtiva eden bir risaleler mecmuasıdır. Abdurrahman-ı Câmî'nin aruz ve kafiye risalelerini de içermektedir. Mecmuada *Bedāyi'ü'l-Efkār fî Şanāyi'i'l-Eş'ār*'ın kafiye konusunun ele alındığı hatime bölümü ayrı bir risale olarak istinsah edilmiş ve "Hüseyin Vâiz-i Kâşifi'nin Kafiye Risalesi"⁵⁹ olarak adlandırılmıştır. *Risāletü'l-Kāfiye*, mecmuanın içerisindeki dördüncü risaledir. 13 yapaktır. Mecmuanın 133a-145b yaprakları arasını kapsar. "*Bismillahi'r-raḥmāni'r-raḥim el-ḥamdü li-mübdi'i'l-bedāyi' ve's-şükrü li-münşi'i's-şanāyi' şümme's-şalavāt ve't-tehāyā...* ifadeleri ile başlamış olan risale, "*El-ḥamdü lillāhi fi'l-āḥireti ve'l-ülā ve's-selāmu 'alā men ittebe'a'l-hüdā. Temme tenmīḳuhū bi-leyleti't-tāsi'a ve'l-işrīn min-şa'bāni'l-muazzam 'ammet berekātuhū li-sene iḥdā ve seb'in ve tis'u-mi'e mine'l-hicreti'n-Nebeviyye.*" şeklinde istinsah tarihi verilerek sonlandırılmıştır. Buradaki kayda göre H 971 (M 1563-4) tarihinde istinsah edilmiştir (yp. 145b). Müstensihi belirtilmemiştir. Ancak mecmuada yer alan bir evvelki risale ile aynı müstensihin elinden çıkmış olduğu düşünülmüş müstensihin 132b yaprağında kaydedilen Mustafa bin Muhammed olduğu söylenebilir. Tüm sayfalar 15 satırdan oluşmaktadır. Talik hattı ile yazılmıştır. Açıklanan kafiye terimleri kırmızı ile yazılmıştır. *Bedāyi'ü'l-Efkār fî Şanāyi'i'l-Eş'ār*'ın tamamını değil, sadece hatime bölümünü içerse de tespit

---

⁵⁹ Yaprak 133a: *Risāletü'l-Kāfiye li-Mevlānā Hüseyin el-Vā'iz el-Kāşifi*.

edilebilen en eski tarihli nüshalardan biridir.⁶⁰ Hasarsız ve okunaklı bir nüshadır. Bu çalışmadaki çeviri, bu nüsha esas alınarak yapılmıştır.

2.5.1.2. Nuruosmaniye Kütüphanesi

Bedāyi'ü'l-Efkār'ın bu nüshası, Nuruosmaniye Kütüphanesinde 3687 arşiv numarasıyla kayıtlı bulunmaktadır. Yazmanın sonundaki istinsah kaydına göre H 993 yıl Safer ayında (M 1585) yılında istinsah edilmiştir. Müstensihi belli değildir. Talik hattı ile yazılmıştır. 104 yapraktır. 11. yapağa kadarki satır sayısı 15 ve 17 arasında değişmektedir. Bundan sonraki sayfalar 15 satır olarak devam etmiştir. Açıklaması yapılan terimler kırmızı ile yazılmıştır. Nüsha, Lala İsmail nüshasında olduğu gibi *Bismillahi'r-raḥmāni'r-rahīm el-ḥamdü li-mübdi'i'l-bedāyi' ve 'ş-şükrü li-münşî'i's-šanāyi' şümme's-şalavāt ve't-tehāyā...* ifadeleri ile başlar, istinsah tarihi verilerek sonlanır. Fiziksel olarak iyi durumda olan okunaklı bir nüshadır. Bu nüsha, *Bedāyi'ü'l-Efkār*'ın tamamını ihtiva etmektedir.

2.5.1.3. Süleymaniye Kütüphanesi Aşir Efendi Koleksiyonu

Bedāyi'ü'l-Efkār'ın bu nüshası, Süleymaniye Kütüphanesi Aşir Efendi Koleksiyonu'nda 406 arşiv numarasıyla kayıtlı bulunmaktadır. Yazmanın 1a ve 56a yapraklarında yer alan istinsah kayıtlarına göre H 1175 Muharrem ayında (M 1761) Mustafa Aşir Efendi tarafından istinsah edilmiştir. Talik hattı ile yazılmıştır. 56 yapraktan oluşmaktadır. Cilt koyu kestane rengindedir ve üstten ayırma şemselidir. Miklepte daha küçükçe bir şemse bulunmaktadır. Sertapta herhangi bir süsleme yoktur. Yazmanın tezhipli bir serlevhası bulunmaktadır. Burada Osmanlı tezhip

---

⁶⁰ Tespit edilenler içinde Özbekistan nüshasından sonra en eski tarihli nüsha budur.

sanatının klasik dönem özellikleri hâkimdir: Lacivert ve altın yaldızlı zemin üzerine yapılmış kırmızı, beyaz, mavi ve pembe çiçek motiflerinden müteşekkil olan serlevhadaki kompozisyonun bitişinde lacivert tığlar yapılmıştır. Sayfalar 19 satırdan oluşmaktadır ve her bir sayfada metin yaldızlı cetvel ile çevrelenmiştir. 1b yaprağının cetvelindeki yıldız, suyla temas ettiğinden akmış ve bu yıldız lekesi, art arda 2b, 3b, 4b ve 5b yapraklarına geçerek yer yer metnin okunmasını engellemiştir. Sonraki yapraklar sağlamdır. Metinde açıklamasına yer verilen terimler kırmızıyla yazılmış ve metinde açıklanan her bir terim açıklandığı sayfanın kenarında da yazılmıştır. Nüshanın başlangıcı Nuruosmaniye nüshası ile aynıdır. Bu nüsha “...ez beyān-ı şanāyi’-i şî’rî be-destūrî ki lâyıķ-ı in muhtaşar bâşed ferāgatî rûy nümūd” ifadeleri ve ardından istinsah kaydı verilerek tamamlanmıştır. Bu nüshada kafiye konusunun ele alındığı hatime bölümü bulunmamaktadır.

2.5.1.4. Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Koleksiyonu

Bedāyi’ü’l-Efkār’ın bu nüshası, Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Koleksiyonu’nda 2522 arşiv numarasıyla kayıtlı bulunmaktadır. İSAM Dokümantasyon Veri Tabanı’ndan edinilen bilgiye göre bu nüshanın istinsah tarihi H 12 / M 18. yüzyıldır. Nesih hattı ile istinsah edilmiş olan bu nüshanın müstensihhi belli değildir. Nüsha 55 yapraktan oluşmaktadır. Her bir sayfa 21 satırdır. Aşir Efendi nüshasında olduğu gibi bu nüshada da metinde açıklanan terimler kırmızıyla yazılmış ve her bir terim açıklandığı sayfanın kenar boşluğunda da yazılmıştır. Fiziksel olarak iyi durumda olan bir nüshadır. Bu nüshanın başlangıcı Nuruosmaniye ve Aşir Efendi nüshası ile aynıdır. Nüsha yine Aşir Efendi nüshasındaki gibi “...ez beyān-ı şanāyi’-i şî’rî be-destūrî ki lâyıķ-ı in muhtaşar bâşed ferāgatî rûy nümūd”

ifadeleri ile sonlandırılmıştır. Hatime bölümü, Aşir Efendi Koleksiyonu'nda olduğu gibi bu nüshada da bulunmamaktadır.

2.5.1.5. Millî Kütüphane

Bedāyi'ü'l-Efkār'ın bu nüshası, Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu'nda 06 HK 12 mikrofilm numarasıyla kayıtlıdır. İstinsah kaydı bulunmayan bu yazma 44 yapraktır. Her bir sayfa 21 satırdan müteşekkildir. Rik'a hattı ile yazılmıştır. Aşir ve Esad Efendi nüshalarında olduğu gibi bu nüshada da metinde açıklanan terim adları kırmızıyla yazılmış ve her bir terim açıklandığı sayfanın kenar boşluğunda da yazılmıştır. Başlangıcı yukarıda adı geçen tüm nüshalarla aynı olan nüsha, Aşir ve Esad Efendi nüshalarında olduğu gibi “...*ez beyān-ı şanāyi' -i şî'ri be-destūrî ki lâyıķ-ı in muhtaşar bâşed ferāğatî rûy nümūd*” ifadeleri ile tamamlanmıştır. Bu iki nüshada olduğu gibi bu yazmada da hatime bölümü yer almamaktadır.

2.5.1.6. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi Yazmalar Bölümü İsmail Saib I Koleksiyonu

Bu nüshanın varlığından ve katalog bilgisinden Abdulkadir Gürer'in (2007) *Lem'î'nin Kafîye Risâlesi: Risâletü'l-Ķāfiyeti'l-Vāfiye* adlı makalesinde söz edilmektedir (s. 136, 160). Teknik nedenlerle 452-2 arşiv numarasında kayıtlı olduğu belirtilen bu nüshayı inceleme imkânı bulunamamıştır.

2.5.2. İnan Kütüphanelerindeki Nüshaları

2.5.2.1. İslam Parlamentosu Kütüphane, Müze ve Dokümantasyon Merkezi (I)

Bu nüsha, İslam Parlamentosu Kütüphane, Müze ve Dokümantasyon Merkezinde⁶¹ 8275 arşiv numarasıyla kayıtlı bulunmaktadır. Müstensihî ve istinsah tarihi bilinmemektedir. Ancak katalog kayıtlarında H 10 / M 16. yüzyılda istinsah edilmiş olabileceği notu yer almaktadır. 2a ve 75b yapraklarında bulunan temellük kaydında, Seyyid Muhammed Ali Ravzâtî adı yer almaktadır.

Mir Celâleddin Kezzâzî'nin, *Bedâyi'ü'l-Efkâr fî Şanâyi'i'l-Eş'âr* (1369) adlı tenkitli metin çalışmasını hazırlarken kullandığı tıpkıbası nüsha, bu yazmanın tıpkıbasısı olmalıdır. Çünkü Kezzâzî, bu tıpkıbasının İsfahan'da Seyyid Muhammed Ali Ravzâtî Kütüphanesinden edinilen yazmadan yapıldığını ifade etmektedir (s. 61). Ayrıca Kezzâzî'nin verdiği tavsifi bilgiler de bu nüsha ile uyum göstermektedir. Kezzâzî'nin verdiği bilgiye göre bu tıpkıbası, Tahran Üniversitesi Merkez Kütüphanesi ve Dokümantasyon Merkezinde F 1070 numarasıyla kayıtlıdır (s. 61).

Yazma 75 yapraktan oluşmaktadır. Sayfalar 15'er satırdır. Nestalik hattı ile istinsah edilmiştir. Terimler kırmızı ile yazılmıştır. Cildi pembe mukavva üzerine geçirilmiş siyah meşinden oluşmaktadır. Yazmada bazı lekeler bulunmaktadır ancak bunlar metnin okunurluğunu etkileyecek nitelikte değildir. Temiz ve okunaklı bir nüsha olduğunu söylemek mümkündür. Yazmanın başı ve sonunda (2a ve 75b

---

⁶¹ Kitâbhâne, Mûze ve Merkez-i İsnâd-ı Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî.

yaprakları) dağınık bir şekilde Enverî'nin şiirlerinden parçalar yazılmıştır. Bu nüsha da yazmanın Türkiye kütüphanelerinde bulunan nüshalarında olduğu gibi *Bismillahi'r-raḥmāni'r-rahīm el-ḥamdü li-mübdi'i'l-bedāyi' ve 'ş-şükrü li-münşî'i'ş-šanāyi' sümme'ş-şalavāt ve't-tehāyā...* ifadeleri ile başlamaktadır. Nüshanın sonundaki birkaç yaprak düşmüş; nüsha, kafiye kusurlarının zikredildiği hatime bölümünün altıncı faslı içerisinde *îṭā-yı ḥafî* bahsinde yarım kalmıştır. Dolayısıyla eksik bir nüshadır.

2.5.2.2. İslam Parlamentosu Kütüphane, Müze ve Dokümantasyon Merkezi (II)

İslam Parlamentosu Kütüphane, Müze ve Dokümantasyon Merkezi'nde 181 arşiv numarasıyla kayıtlı bulunan bu nüsha ise H 11 / M 17. yüzyılda istinsah edilmiştir. 89 varaktır. Her bir sayfa 17 satırdan oluşmaktadır. İlk iki sayfada metin basit bir cetvelle çevrilmiştir. Sonraki sayfalar cetvelsizdir. Yazmanın kâğıt ölçüsü 120x180 mm'dir. Yazmanın ortalarından itibaren bazı yaprakların boyutunun küçüldüğü görülmektedir. Yazmada kullanılan kâğıtlar krem, kirli sarı, pembe gibi muhtelif renklerde dir. Yazmanın sonuna doğru bazı yerlerde ise ebrulu kâğıt kullanılmıştır. Talik hattı ile yazılmıştır. Terimler bu yazmada da kırmızı ile yazılmıştır. 3. sayfanın sağ üst köşesi tahrip olduğundan metnin ilk üç satırı net okunamamaktadır. 156. sayfa sonrasında metnin büyük kısmını içine alan yırtık ve kopmalar bulunduğu buradan itibaren metni bütün olarak okumak mümkün değildir. Bu nüsha da *Bismillahi'r-raḥmāni'r-rahīm El-ḥamdü li-mübdi'i'l-bedāyi' ve 'ş-şükrü li-münşî'i'ş-šanāyi' sümme'ş-şalavāt ve't-tehāyā...* ifadeleri ile başlamaktadır. Yazmanın sonunda, 176 ve 177. sayfalarda ise Arapça notlar bulunmaktadır. Bu nüsha,

Bedāyi'ü'l-Efkār'ın tam bir nüshası değildir, کافیye kusurlarının zikredildiği hatime bölümünün altıncı faslında (s. 175) eser yarım kalmıştır. *İkṣvā'*nın tanımı verildikten sonra Arapça notlara geçilmiştir. Bu nedenle eksik bir nüshadır.

2.5.2.3. İslam Parlamentosu Kütüphane, Müze ve Dokümantasyon Merkezi (III)

İslam Parlamentosu Kütüphane, Müze ve Dokümantasyon Merkezi'nde 15529 arşiv numarasıyla kayıtlı bulunan bu yazmanın istinsah tarihi, 11 Rebi'ü's-sânî 1233'tür (19 Ocak 1818). Yazmanın kâğıt ölçüsü 110x160 mm'dir. Sayfasına göre numaralandırılmış olan yazma, 210 sayfadır. Her bir sayfa 11 satırdan müteşekkildir. Bu nüshanın başında bir fihrist bulunmaktadır. Talik hattı ile yazılmıştır. Terim adları bu nüshada da kırmızı ile yazılmıştır. Başlangıcı yukarıda zikredilen tüm nüshalarla aynıdır. Yazma, istinsah tarihi verilerek tamamlanmıştır.

2.5.2.4. Tahran Üniversitesi Merkez Kütüphanesi ve Dokümantasyon Merkezi

Tahran Üniversitesi Kütüphanesinde F 2560 arşiv numarasıyla kayıtlı olan ve Mir Celâleddin Kezzâzî'nin *Bedāyi'ü'l-Efkār fî Şanāyi'î'l-Eş'âr* (1369) adlı tenkitli metin çalışmasını oluştururken yararlandığı bu nüsha, H 1237 (M 1821-2) tarihinde Mirzâ Muhammed Ali Şîrâzî tarafından hatt-ı şikeste ile istinsah edilmiştir. Kezzâzî, bu yazmanın *Bedāyi'ü'l-Efkār*'ın son yazma nüshası olabileceğini belirtmektedir. Kezzâzî bu nüshanın, tenkitli metin oluşturmada kullandığı diğer tıpkıbası

nüshayla⁶² karşılaştırıldığında daha çok eksiği bulunan bir nüsha olduğunu, bazı bölümlerin ise yer yer bilinçli olarak silinmiş olması ihtimalinin bulunduğunu dile getirmektedir (s. 61).

---

⁶² Yukarıda 7. maddede zikredilen, orijinal yazması İslam Parlamentosu Kütüphane, Müze ve Dokümantasyon Merkezi'nde 8275 numarasıyla, kendisi Tahran Üniversitesi Merkez Kütüphanesi ve Dokümantasyon Merkezi'nde F 1070 numarasıyla kayıtlı bulunan tıpkıbası nüsha.

2.5.3. Diğer Nüshaları

2.5.3.1. Paris Millî Kütüphanesi

Hakkındaki bilgiyi Rahîm Musulmankulov'un yayınından⁶³ edindiğimiz bu nüsha, H 987 Safer ayında (M 1579) istinsah edilmiş olup 74 varaktan ibarettir. Musulmankulov'un verdiği bilgilere göre hattı nestaliktir, yazma ölçüsü 23 x 13 cm'dir ve okunaklı bir nüshadır. Yazma, Blochet kataloğunda⁶⁴ 1045 numarasıyla ve Schefer kataloğunda⁶⁵ ise 1506 numarasıyla kaydedilmiştir. Rahîm Musulmankulov, eserin mevcut nüshalarının içerisinde bunun en mükemmeli olduğunu ifade ederek Moskova'da 1977 yılında tıpkıbasımını yayımlamıştır.

2.5.3.2. Özbekistan İlimler Akademisi Biruni Şarkiyat Enstitüsü

Musulmankulov'un yayını vasıtasıyla haberdar olduğumuz bir diğer nüsha, Özbekistan İlimler Akademisi Bîrûnî Şarkiyat Enstitüsü Kütüphanesinde 2519/1 numarasıyla kayıtlıdır. Musulmankulov'un verdiği bilgiye göre eserin içinde bulunduğu cilt, birkaç risaleyi havi olup 1b-45b yaprakları arasını kapsayan ilk risale *Bedâyi'ü'l-Efkâr*'dır (1977, s. 15).

Musulmankulov, bu yazmanın H 894 (M 1488) senesinde istinsah edildiğini ancak müstensihinin belli olmadığını, okunması güç bir nestalik hattı ile yazıldığını, metnin 13. yaprakta başladığını ve buradan itibaren kalemle numaralandırıldığını söylemektedir. Yine Musulmankulov'un aktardığına göre yazmanın baş

---

⁶³ Rahîm Musulmankulov (1977), *Bedâyi'ü'l-efkâr fî Sanâyi'î'l-eş'âr / Kemâleddin Hüseyin Vâ'iz-i Kâşîfî*, Moskova: İdâre-i İntişârât-ı Dâniş Şu'be-i Edebiyât-ı Hâver.

⁶⁴ Edgard Blochet (1905-34), *Catalogue des manuscrits persans de la Bibliothèque Nationale*, Paris, s. 255.

⁶⁵ Charles Schefer (1900), *Catalogue de la collection de manuscrits orientaux, arabes, persans et turcs*, Bibliothèque Nationale, Paris, s. 119.

kısımlarından bir yaprak eksiktir, bu yaprak muhtemelen son onarım sırasında kaybolmuştur, yazmadaki bazı kelime ve ibareler de silinmiştir (1977, s. 15-16). Bu nüsha *Bedāyi'ü'l-Efkār*'ın bilinen en eski nüshasıdır. İstinsah tarihine bakılarak yazmanın Kâşifi hayatta iken yazılmış olduğu söylenebilir. Bu yazmanın müellif hattı veya diktesi olup olmadığına, müellif nüshasından çoğaltılıp çoğaltılmadığına ya da yazmada sima kaydı bulunduğu dair herhangi bir bilgi yoktur. Ancak Kâşifi hayatta iken yazılmış olduğundan bu nüsha, nadir yazma eser olarak kabul edilebilir.

2.5.3.3. Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi

Musulmankulov, eserin bir başka nüshasının Cambridge Üniversitesi Kütüphanesinde bulunduğu söz etmektedir. Verdiği bilgiye göre, Browne kataloğunda⁶⁶ madde numarası 180 olan bu nüsha, Cambridge Üniversitesi Kütüphanesinde Add. 794 numarasıyla kayıtlıdır. Hicri 4 Rebî'ü's-sânî 1086'da (M 1675) Hacı Muhammed Nasîr Kâdirî'nin oğlu Seyyid Molla Abdulkâdir tarafından talik hattıyla istinsah edilen nüsha, 126 yapaktır. Yazmanın ölçüsü 17 x 9,75 cm'dir. Musulmankulov'un ifadesine göre bu nüshada pek çok hata vardır (1977, s. 15).

2.5.3.4. California Üniversitesi Kütüphanesi Arapça ve Farsça Yazmalar Koleksiyonu

California Üniversitesi Kütüphanesi Arapça ve Farsça Yazmalar Koleksiyonu içerisinde *Badā'i' al-Afkār fî Şanā'i' al-Ash'ār* adıyla 0998 numarasında kayıtlı bulunan bu nüsha, bu koleksiyonda yapılan katalog taraması neticesinde tespit edilmiştir. Bizzat ulaşma imkânı bulunamayan yazmanın istinsah tarihi katalog

---

⁶⁶ Edward Granville Browne (1896), *A Catalogue of the Persian Manuscripts in the Library of the University of Cambridge*, Cambridge, s. 267.

kayıtlarında 19. yüzyıl olarak kaydedilmiştir. Ölçülerinin 22,1 x 14,6 cm olduğu belirtilen yazma, nestalik hattı ile yazılmıştır.

3. *BEDÂYİ 'Ü'L-EFKÂR*'IN HATİME BÖLÜMÜ

3.1. *Bedâyi 'ü'l-Efkâr*'ın Hatime Bölümünün Türkçe Çevirisi⁶⁷

(133a) Mevlana Hüseyin Vâiz-i Kâşifi'nin Kafiye Risalesi

(133b) Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Eşi benzeri olmayan eserlerin yaratıcısına ve sanatları ortaya çıkarana hamd ve şükürler, yaratılmışların özüne selam ve hayır dualar hediye (olsun). Geldik *ķāfiye*nin anlamı, harfleri, harekeleri, vasıfları ve adlarını anlatmaya, *ķāfiye* ve *redif* kusurlarını zikretmeye. Yedi bölümden oluşur. **BİRİNCİ BÖLÜM** *ķāfiye*nin anlamı, harfleri ve harekeleri hakkındadır. *ķāfiye*, edvâr sonlarının benzeşmesidir. Burada “benzeşmek”ten maksat, mısra sonu/ durak (makâtî) kelimeleri birbirinden farklı olduğu hâlde bu kelimelerin son harflerinin bir olmasıdır. *ķāfiye*ye şiir cüzlerinin kafasında⁶⁸ yer aldığından *ķāfiye* denir.

ķāfiye aslında tek harftir. Araplar bu harfe *revî* der. *Revî*, “*rivâ*”dan türemiştir. “*Rivâ*”, deveye yük bağlamakta kullanılan urgandır. Bu urganla nasıl deve yükü bağlanıyorsa *revî* harfiyle de şiir bağlanır. *Revî* harfleri olmaksızın şiir olmaz. Tüm beyitlerde belirli yerlerde tekrarı gereklidir. *Revî*, kelimenin kökünden olmalıdır: *ķamer* ve *ķeker*'in r'sinde olduğu gibi. Tüm kaside ve *ķāfiye* onunla devam tekrarlar. Buna örneğin “mîmiyye bir kaside” veya “nûniyye bir kafiye” denir.

---

⁶⁷ Çeviriye esas alınan nüsha, Süleymaniye Kütüphanesi Lala İsmail Koleksiyonu 506 numarada kayıtlı olan yazmanın içerisindeki dördüncü risaledir. Bu yazma eser, bir risale mecmuasıdır. Burada *Bedâyi 'ü'l-Efkâr*'ın hatime bölümü, “*Risâletü'l-ķāfiye li-Mevlânâ Hüseyin el-Vâ'iz el-Kâşifi*” adıyla ayrı bir risale olarak istinsah edilmiştir.

⁶⁸ *ķāfiye* kelimesinin asıl anlamı “başın arkası, ense” demektir (Saraç 2010: 265). Kâşifi de burada *ķāfiye* kelimesinin şiir cüzlerinin ardı, arkası, sonu anlamına geldiğinden söz ediyor. (çn.)

Mahreci birbirine yakın olan *dāl* ve *zāl* gibi harfler dışında *revī* harfi beyitten asla ayrılmaz ve değiştirilemez. (134a)

Örnek

İmam Herevî der ki:

اکر پیرسد شخصی ز چرخ آینه کون
که رنک محنت از آینه رخت که ز دوذ
بخاک پای تو کز نه فلک جوابی آید
که صدر مسند اقبال فخر دین داود⁶⁹

Dāvūd 'un son harfī *dāl-i mūhmele*, *zi-dūd*'un son harfī ise *zāl-i mu'ceme*dir. Aralarında mahreç yakınlığı bulunan bu iki harf bir araya getirilerek *revī* yapılmıştır. Doğrusu bunun sebebi mahreç yakınlığı değildir. *Revī* harfinin, mahreci yakın bir harfle değiştirilmesi kusurdur. Şu hâlde burada *dāl* ve *zāl* harflerinin bir arada kullanımının sebebi, Maveraünnehir ve Horasan'dan olan kişilerin dillerinde *zāl-i mu'ceme*nin kullanılmaması ve tüm *dāl* harflerinin *mūhmele* olmasındandır. Bundan dolayı *dāl* ve *zāl* harflerinden bu şekilde *ķāfiye* yapılması uygundur.

ķāfiye aslen tek harftir ancak ona tabi olan sekiz harf daha vardır. Dördü *revī* harfinden öncedir. Bunlar *elf-i te'sīs*, *dahīl*, *ridf* ve *ķayd* harfleridir. Dördü ise *revī* harfinden sonradır. Bunlar da *vaşl*, *hurūc*, *mezīd* ve *nā'ire* harfleridir. Bunu şu şekilde nazma çekmişlerdir:

Nazım

---

⁶⁹ *Eğer bepürsed şahşī zi-çarḥ-ı āyine-gūn / Ki reng-i miḥnet ez-āyine-i ruḥet ki zi-dūz / Be-ḥāķ-i pāy-i tu k'ez nūh felek cevābī āyed / Ki şadr-ı mesned-i iķbāl Faḥr-ı dīn Dāvūd*

قافیه دراصل یک حرفست و هشت آنرا تبّع
چار پیش و چار پس این نقطه آنها دائره
حرفِ تأسیس و دخیل و ردف و قید آنکه رَوِي
بعد ازان وصل و خروج است و مزید و ناره⁷⁰

Bahsettiğimiz bu dokuz harfin yanı sıra altı tane de hareke bulunmaktadır.

(134b) Bu hareketleri de sırasıyla nazım ipliğine dizmişlerdir:

قافیه را شش بود حرکت بقول اوستاد
رسّ و اشباع است و حذو توجیه و مجری و نفاذ⁷¹

Artık bu harf ve hareketleri örneklerle birer birer aktaralım.

Revī harfi harekeli ve sakin oluşuna göre ikiye ayrılır: *Muḳayyed* ve *muṭlaḳ*.

Muḳayyed, *revnīn vaşl* harfine bitişik olmayıp her koşulda sakin olmasıdır. Sakinlik “kaydıdan” (bağından) dolayı buna *muḳayyed* denilmiştir. *Muṭlaḳ* ise *revnīn* mevsûl olması (kendisinden sonraki harf olan *vaşl* ile bitişmesi) ve her koşulda harekeli olmasıdır. Sakinlik kaydıdan “ıtlak” oluşu (azat oluşu, bağımsız oluşu) nedeniyle buna *muṭlaḳ* adı verilmiştir.

⁷⁰ *Ḳāfiye der-aşl yek harfest u heşt ān-rā tebaʿ / Çār piş u çār pes, in nuḳte, anhā dāʿire / Harf-i teʿsīs ü daḥīl ü ridf ü ḳayd āneḡ revī / Baʿd ez-ān vaşl u ḡurūcest u mezīd ü naʿire*

“*Ḳāfiye aslında tek harftir, sekiz harf de ona tabi / Dördü önünde dördü arkasında, bu nokta, onlar daire / Teʿsīs, daḥīl, ridf, ḳayd ve ardından revī / Sonrasında da vaşl, ḡurūc, mezīd ve nāʿire*”.

⁷¹ *Ḳāfiye-rā şeş buved ḡareket be-ḳavl-ı üstād / Ress u işbaʿ est u ḡazv tevcīh ü mecrā vü nefāz*
“*Ḳāfiyede altı hareke var üstadın sözüne göre / Ress, işbaʿ, ḡazv, tevcīh, mecrā ve nefāz*”

Muḳayyed revī dört türdür: *Muḳayyed-i mücerred*, *ridf harfiyle muḳayyed* (*muḳayyed be-ḥarf-i ridf*), *kayd harfiyle muḳayyed* (*muḳayyed be-ḥarf-i kayd*) ve *muḳayyed-i mü'esses*.

Muḳayyed-i mücerred, *revī* harfinin ardından başka hiçbir harfin gelmemesi, *revī*'nin her koşulda sakin, öncesindeki harfin ise harekeli olmasıdır. Bu tür *ḳāfiyeye* *revī* harfinin yalnızlığından ve kendisinden sonra gelen harflere bitişmekten “tecerrüt” ettiğinden (uzaklaştığından, soyutlandığından) dolayı *mücerred* denilmiştir.

Beyit

دارم اندر روشنایی در بصر
بی جمال او ولی فیہ نظر⁷²

Burada *rā* harfī *revī*'dir. *Revī*den önce gelen hareke *tevcīh*'tir. *Tevcīh* “bir yöne dönmek” anlamındadır. *Revī*den önceki harf, bu hareke vasıtasıyla *revī* harfine âdeta “müteveccih” olduğundan (yöneldiğinden) bu harekeye *tevcīh* denilmiştir. (135a) Bu *ḳāfiye* türünde *tevcīh* harekesinin farklı olması hiçbir şekilde kabul edilemez hatta kusur sayılır. Bu konunun bahsi ileride gelecektir. Bu *ḳāfiye* tek harf ve tek harekedir.

Ridf harfiyle muḳayyed (*muḳayyed be-ḥarf-i ridf*), *revī*den önce sakin bir vav, elif ya da yanın bulunmasıdır. Bu sakin harfe *ridf* denir. *Ridf*'in sözlük anlamı “bir şeyin ardından gelen”dir. *Ridf* lafız olarak *revī*den önce gelse de *ḳāfiyenin* aslı *revī* olduğundan anlam olarak *revī*, *ridf*ten öncedir. *Revī*siz bir şiir, şiir olmaz. Şiir, *revī*

⁷² *Dārem ender rūšenāyī der-başar / Bī-cemāl-i ū velī fihi naẓar*

harfi haricindeki diğer tüm *ḳāfiye* harflerinden yoksun olabilir. İnsanların bakışı ilk olarak *revī* harflerine takılır. İkinci olarak ise *revī*yi bırakıp *ridfē* geçer. İşte bu nedenle bu harfe *ridf*, bu tür *ḳāfiyeye* de *mürdef -mīm*in zammı, *rān*ın sükûnu ve *dāh*n fethiyle- denir. *Ridf* sakin bir illet harfi olduğundan öncesindeki her harfin mutlak olarak kendi cinsiyle harekeli (*vāv*ın öncesinin zammeli, *yān*ın öncesinin kesreli ve *elif*n öncesinin fethalı) olması şarttır. Bu harekelere *ḥazv* denir. *Ḥazv*ın sözlük anlamı “nalını ayağa uydurmak”tır. (135b) *Ridf*n öncesindeki hareke, lüzum ve sebat bakımından *tevcih* harekesine uygun ve denk olduğundan ve bu şartlarda onunla beraber olduğundan ona *ḥazv* denir. Derī dilinde *ḥazv* harekesi *mürdef ḳāfiyede* iki çeşittir:

Mürdef ḳāfiye iki çeşittir: *Müşbi‘a* ve *müleyyine*.

Vāv ile *müşbi‘a*: *nūr - sūr* gibi,

müleyyine: *‘ūr - şūr* gibi.

Elif ile *müşbi‘a*: *rebāb - şerāb* gibi,

müleyyine: imaleyle okunan *rikīb - ‘itīb* gibi.

Yā ile *müşbi‘a*: *tīr - pīr* gibi,

müleyyine: *şīr - delīr* gibi.

Müşbi‘a’nın harekesine *ma‘rūfe*, *müleyyine*’nin harekesine *mechūle* denir.

Vāv ile *mürdefē* örnek:

زهی دست وزارت از تو دستور

چنان کز پای موسی پایه طور⁷³

Burada *rā revī, vāv ridf, vāv*dan önceki hareke ise *ḥazv*dir. Harekenin sıfatı burada *müşbi'*adır. Bu *ḳāfiye*de iki harf ve bir hareke vardır.

Elif ile *mürdefe* örnek:

ای ز رخت نقطه دانه آفتاب

وز کره سنبلت غالیه پر پیچ و تاب⁷⁴

Burada *bā revī, elif ridf, elif*ten önceki hareke *ḥazv*, hareke de *müşbi'*adır. Bu *ḳāfiye*de de iki harf ve bir hareke vardır.

Yā ile *mürdefe* örnek:

چشم اگر اینست و ابرو این و ناز و شیوه این

الوداع ای زهد و تقوی الفراق ای عقل و دین⁷⁵

Burada *nūn revī, yā ridf, yā*dan önceki hareke *ḥazv*, hareke ise *müşbi'*adır. Bu *ḳāfiye*de de iki harf ve bir hareke vardır.

Ḥazv ile harelili olan şu üç tür *mürdefe* ise *müleyyine* olup şöyledir:

(136a) *Vāv* ile *mürdefe* örnek:

تهمتن چو زد بارکه سوی عور

ز بیمش درافتاد در عور شور⁷⁶

⁷³ *Zihī dest-i vezāret ez-tu destūr / Čünān k'ez pāy-ı Mūsā pāye-i Ṭūr*

⁷⁴ *Ey zi-ruḥet noḳṭa 'i dā 'ire-i āfitāb / Ve'z girih-i sūnbūlet ḡāliye pūr piç u tāb*

⁷⁵ *Çeşm eger inest u ebrū in u nāz u şive in / El-vedā' ey zühd ü taḳvā, el-firāḳ ey 'aql u dīn*

Burada *rā revī, vāv* ise *ridf*ir. *Vāv*n öncesindeki hareke *ḥazv*dir. Harekenin sıfatı burada *müleyyinedir*.

Elif ile *mürdefe* örnek:

Şiir

تا تو داري پای دولت در رکيب
من ز کار خویش دارم صد حسيب⁷⁷

Burada *bā revī, elf-i mūmāl* ise *ridf*ir. *Elif*n öncesindeki hareke *ḥazv*dir. Hareke *müleyyinedir*.

Yā ile *mürdefe* örnek:

Beyit

خروشی برآورد گرد دلير
بغريد ماننده نره شیر⁷⁸

Burada *rā revī, yā* ise *ridf*ir. *Yā*nın öncesindeki hareke *ḥazv*dir. Hareke *müleyyinedir*. Bu üç *ḳāfiyenin* her birinde iki harf ve bir hareke vardır.

Revī harfî ve *ridf* harfî arasında bir ayırıcı (faşıla) ortaya çıkarsa buna *ridf-i zā 'id* denir. *Ridf-i ašlî*, ve *ridf-i zā 'id*den mürekkep olduğundan dolayı bu *ḳāfiyeye* de *mürdef-i mürekkebe* denir. *Ridf* oluşturan *zā 'id* harfler altı tanedir:

Şiirde denildiği gibi;

⁷⁶ *Tehemten çü zed bārgēh sūy-ı 'Ūr / Zi-bīmeş derüftād der- 'Ūr şūr*

⁷⁷ *Tā tu dārī pāy-ı devlet der-rikīb / Men zi-kār-ı ḥiṣ dārem şad ḥisīb*

⁷⁸ *Ḥorūṣī berāvered gürd-i delir / Beğorrid manende-i nerre-şir*

ردف زاید شش بود ای ذوفنون

خا و را و سین و شین و فا و نون⁷⁹

Elif ile örneği *tāht* ve *bāht*, *vāv* ile örneği *dūht* ve *sūht*, *yā* ile örneği *zīst* ve *bīst*. *Sāht*, *sūht*, *rīht*; *kārd*, *mūrd*; *kāst*, *pūst*, *zīst*; *yāft*, *kūft*, *fīrīft*; *mānd*. Bazıları bu *ridfē muzā'af* -yani “*ridf-i zā'id* ikiye katlanmış”- der. (136b) Bu *ḳāfiyelerin* hepsinde şu üç harf ve bir hareke vardır: *Ridf-i ašlī*, *ridf-i zā'id*, *revī* ve *ḥazv*.

Ḳayd harfiyle mukayyed (mukayyed be-ḥarf-i ḳayd), *revī*nin öncesinin *vāv*, *yā* ve *elif* haricinde sakin bir harf olmasıdır. Bu sakin harfe daima sübutun merkezinde yerleşmiş olduğundan (sabit olduğundan) ve lüzum ve devam konumundan ayrılmadığından dolayı *ḳayd* denir. Nitekim *ḳayd* harfinin muhafazası gereklidir. *Ḳayd*dan önceki harfin harekesine de *ḥazv* denir. Eğer *revī*nin öncesinde, öncesi fethalı olan sakin *vāv* veya *yā* varsa bunlar *ḳayd* olur: *evc* ve *mevc*, *ṭayr* ve *seyr* gibi. Çünkü sakin *vāv*ın *ridf* olmasının şartı öncesinde zamme, sakin *yā*nın *ridf* olmasının şartı da öncesinde kesre olmasıdır. Buna daha önce değinilmişti.

Ḳayd harflerinin hepsine tek tek örnek vermek lafı uzatmak olur. Çünkü bu üç illet harfinin dışındaki tüm harfler *ḳayd* olabilir. Her birinin öncesi üç tür harekeyle harekelendirilebilir. *Vāv* ve *yā* ise ancak öncelerindeki harekenin fetha olması durumunda *ḳayd* olabilirler. Biz burada netlik kazanması için harflere üç örnek gösterelim:

Öncesi fethalı olan *ḳayd* örnek:

---

⁷⁹ *Ridf-i zā'id* şeş buved ey zū-fünūn / Ḥā vū rā vū sīn ü sīn ü fā vū nūn
“*Ridf-i zā'id* altıdır ey ilim sahibi / Ha, ra, sīn, sīn, fe ve nun”

Şiir

مشو بستۀ دهر کز لطف و قهر

کهی زهر دارد کهی پای زهر⁸⁰

Öncesi zammeli olan *ḳayda* örnek:

Beyit

بمهر خدا کنج دل ساز مهر

چه در وقت عصر و چه در وقت ظهر⁸¹

(137a) Öncesi kesreli olan *ḳayda* örnek:

منه دل بر آیین دور سپهر

کز و گاه کین زاید گاه مهر⁸²

Bu üç beyitte *rā revī*, *hā ḳayd* ve *hādan* önceki hareke *ḥazv*dir. Her *ḳāfiye* iki harf ve bir harekedir.

Muḳayyed-i mü'esses, *revī*den önce harekeli bir harfin bulunması ve bu harekeli harften önce de fethalı bir elifin bulunmasıdır. Bu elife *elf-i te'sīs* denir. *Te'sīs*in kelime anlamı “temel atmak”tır. Bu harfin *te'sīs* olarak adlandırılmasının nedeni, Arap şiir üslubunda *ḳāfiyenin* “esasının” bu harf üzerine kurulmuş olmasıdır.

Revī ve *elf-i te'sīs* arasındaki ayırıcı harfe *daḥīl* yani “girmiş olan” denir. İki *ḥarf-i lāzım*⁸³ arasına girmiş (dâhil) olduğundan buna *daḥīl* denilmiştir. *Daḥīl*in

⁸⁰ *Meşev beste-i dehr k'ez luḫ u ḳahr / Gehī zehr dāred gehī pāyzehr*

⁸¹ *Be-mihr-i Ḥūdā genc-i dil sāz mühr / Çe der-vaḳt-i 'aşr u çe der-vaḳt-i züh*

⁸² *Menih dil ber-āyīn-i devr-i sipihr / K'ez-ū gāh k'in zāyid u gāh mihr*

⁸³ Kafiyede birebir tekrarı gereken harf. *Lāzım harf* kendinden başka bir harfle kafiye yapılamaz. (çn.)

kullanılması *lāzım* cinsten değildir; değişik bir harf kullanmak mümkün olabilir. Mesela *kātib* kelimesinde *tā dahīl*dir. Diğer bir *ķāfiye* olan *ķāhib* kelimesinde de *hā dahīl* olacaktır. Yani *dahīl* harfinin kullanılması *lāzım* cinsten değildir. Bundan dolayı *dahīln* “*garīb*” anlamında olduğu da söylenmiştir. *Te ’sīs* ve *revī* arasında ayırıcı olduğu için buna “*hā ’il*” de denir. *Hā ’iln* kelime anlamı “ayırıcı”dır. *Dahīln* üzerinde bulunan harekeye *isbāğ* denir. *İsbāğın* kelime anlamı “tamamlamak”tır. *Revī* harfinden önce *te ’sīs*, *dahīl*, *ridf* ve *ķayd*dan başka *ķāfiye* harfi gelmediğinden, *ridf*, *te ’sīs* ve *ķaydın* her üçü de sakin (*vācibü’s-sükūn*), *dahīl* ise harekeli (*lāzımu’l-hareke*) olduğundan bu harekeye *isbāğ* denmiştir. (137b) Yani *dahīln* harekesi sakinlerin üzerinde bir üstünlük meydana getirir. Onda “tam” bir kuvvet vardır. Bazıları buna *işbā’* der. *İşbā’ın* kelime anlamı ise “doyurmak”tır. Bu hareke sanki *dahīl* harfini doyurur gibidir; sakin olan diğer harflerse aç kalmaktadır. Bu anlamın, önceki anlamla bir münasebeti vardır ancak doğru olan öncekidir.

Te ’sīsten önce fetha olan bir hareke vardır. Buna *ress* denir. *Ressin* kelime anlamı “gizli bir şekilde bir şeye başlamak”tır. Bu hareke, *elifē* tabi oluşundan dolayı *ķāfiye* harekeleri zümresinde yer alır. Kendini gizli bir şekilde *ķāfiyeye* bağlıyor görünür.

ķāfiye-i mü’essese örnek:

Şiir

طبيب عشق بخوان کُو بساز شربت عاشق

گه نیست درخور بیمار جز غداى موافق⁸⁴

⁸⁴ *Ṭabīb-i ‘iṣṣāq beḥān gū besāz şerbet-i ‘āşīq / Ki nīst derḥor-ı bīmār cüz gıdā-yı muvafīq*

Burada *ḳāf revī*dir. *ḳāf*tan önceki harf *daḥīl*dir. *Daḥīl*den önceki *elif* ise *te 'sīstir*. *Daḥīl*in harekesi *iṣbā'* ve *te 'sīst*en önceki hareke *ress*dir. Bu *ḳāfiye* üç harf ve iki harekeden oluşmaktadır.

ḳāfiye-i mü'esses, Araplara özgüdür. Eğer Acem *elf-i te 'sīsi* gözetirse buna *lüzüm mā-lā yelzem* denir ama gözetmezse de bu kusurdan sayılmaz. Mesela *'āḳil* ve *kāmil* ile *dil* ve *muḳbil* birlikte kullanılabilir. Bu *muḳayyed-i mücerred* kabîlinden olur. (138a) Farsçada *te 'sīs* harfine itibar edilmediğinden *daḥīl* de muteber değildir; ve harekelerden de *ress* ve *iṣbā'* düşer.

Reviyy-i muṭlaḳ da yine dört türdür: *Muṭlaḳ-ı muvaṣṣal*, *muvaṣṣal bā-ḥurūc*, *muvaṣṣal bā-ḥurūc u mezīd*, *muvaṣṣal bā-ḥurūc u mezīd ü nā 'ire*.

Muṭlaḳ-ı muvaṣṣal, *revī* harfinden sonra sakin bir harfin gelmesidir. *Revī* harfi doğrudan ona “muvassal” olduğundan (ulaştığından, eriştiğinden) bu harfe *vaṣl* harfi denir. Bu şekilde *revī* harekeli hâle gelir. *Revī*nin harekesine *mecrā* denir. *Revī*nin harekesi, *vaṣl* harfindeki ses⁸⁵ “cereyanının” başlangıcı olduğu için bu harekeye *mecrā* ismi verilmiştir.

Örnek

Şiir

---

⁸⁵ Çevirisi yapılan nüshada ve diğer nüshaların birçoğunda *şūret* olarak geçmekte olan kelimenin doğrusu *ṣavt* olmalıdır. Tıpkıbaskısı Rahîm Musulmankulov tarafından yayımlanan Paris Millî Kütüphanesi nüshasında doğrusu (*ṣavt*) geçmektedir (1977; 68a). Çeviride herhangi bir hataya mahal vermemek amacıyla elde bulunan nüshalar karşılaştırılarak kelimenin doğrusu tespit edilmiş ve çeviri doğruluğu tespit edilen bu kelime esas alınarak yapılmıştır. (çn.)

تا که پیغام تو آورد نسیم سحری

شده ام در غم آن روی چو کل دَرِبدری⁸⁶

Burada *rā revī, yā vaşl*dır. *Revī*nin harekesi *mecrā, revī*den önceki hareke *tevcīh*tır. Bu *ķāfīye* iki harf ve iki harekedir.

Muvaşşal bā-ķurūc, sakin bir harfin *vaşl* harfine bitişmesidir. Bu sakine *ķurūc* denir. *ķurūc* “dışarı çıkmak” demektir. Şair *vaşl* harfini onun vasıtasıyla geçebildiğinden dolayı bu harfe *ķurūc* denmiştir. Elbette *vaşl* harfi hareket etmezse (harekeli olmazsa) *ķurūc* onu peşinden takip etmez. (138b) Bu hareke ve -ister tek ister daha çok olsun- *revī*den sonra gelen her harekeye *nefāz* denir. *Nefāz* “okun hedefin içinden geçip gitmesi, hükmün cari (geçerli) olması”dır. *ķurūc*da ve *ķurūc*dan sonraki *mezīd* harfinde “nüfuzu” bulunduğundan dolayı bu harekeye *nefāz* denilmiştir.

Örnek

جکرم گرم و دل خسته ندیم ندم است

لطف فرمای و کرم کن که مقام کرم است⁸⁷

Burada *mīm revī, sīn vaşl, tā⁸⁸ ķurūc*dur. *Mīm*den önceki hareke *tevcīh*, *mīm*'in harekesi *mecrā*dır. Bu *ķāfīye*de üç harf ve iki hareke vardır.

Muvaşşal bā-ķurūc u mezīd, sakin bir harfin *ķurūc* harfine bitişmesidir. Bu sakine *mezīd* denir. Bu harfe bu ismin verilmesini nedeni şudur: Arap şiirlerinde

⁸⁶ *Tā ki peygām-ı tu āverd nesīm-i seķerī / Şodeem der-ķam-ı an rūy ķū gül-i derbederī*

⁸⁷ *Cigerem germ u dil ķaste nedīm nedem est / Luţf fermāy u kerem kūn ki maķām-ı kerem est*

⁸⁸ Çeviriye esas alınan nüshada *yā* olarak geçmektedir. Ancak bunun bir istinsah hatası olduğu aşikârdır. Bu nedenle çeviride doğru biçim olan *tā* kullanılmıştır. (çn.)

ḳāfiye harflerinin sonuncusu *ḥurūc*dur. Acem *ḳāfiyelerinde* ise *ḥurūcun* üzerine “*zā'id*” bir harf eklenir. İşte bu eklenen harf *mezīd*dir.

Örnek

چو بر سرو سهی برک کستش
چو من هر سو هزاران بلبستش⁸⁹

Burada *lām revī*, *sīn vaşl*, *tā ḥurūc* ve *şīn mezīd*dir. *Revī*den önceki hareke *tevciḥ*, *revī*nin harekesi *mecrā* ve *ḥurūcun* harekesi *nefāz*dır. Bu *ḳāfiyede* dört harf ve üç hareke vardır.

Muvaşşal bā-ḥurūc u mezīd ü nā'ire, *sakin* bir harfin *mezīde* eklenmesidir. Bu *sakin* harfe *nā'ire* denir. (139a) Eğer *mezīde* bağlanan harf birden fazla ise bunlara da *nā'ire* denir. Bir *ḳāfiyede* üç *nā'ire* birden bulunabilir. Bu isim, ürkmek ve uzak durmak anlamındaki “*nivār*”dan türemiştir. Arap *ḳāfiye* harfleri içinde sonuncu harf olan *ḥurūc*dan iki mertebe uzağa düştüğünden Araplar buna *nā'ire* derler.

Örnek

من نه که رهبرستمت
که بنده چاکرستمت⁹⁰

⁸⁹ *Çü ber-serv-i sehī berg-i gülesteş / Çü men her-sū hezārān bülbülesteş*

⁹⁰ *Men ne ki rehberestemet / Ki bende çākerestemet*

Çeviriye esas nüshada *rehberesmet*, *çākeresmet* şeklinde geçmektedir. Ardından gelen açıklamalara bakıldığında bunun da müstensihden kaynaklanan bir hata olduğu görülüyor. Çeviride doğru olan esas alındı. (çn.)

Burada *rā revī*, *sīn vaşl*, birinci *tā hurūc*, *mīm mezīd* ve ikinci *tā nā'ire*dir. *Revī*den önceki hareke *tevcih*, *revī*nin harekesi *mecrā*, *hurūc* ve *mezīd*n harekesi *nefāz*dır. Bu *ķāfiye*de beş harf ve üç hareke vardır.

Revī harfinden sonra gelen dört harf ve iki harekeye ayrıntısıyla açıklık ve netlik kazandırılmış oldu. **İKİNCİ BÖLÜM** Bir araya gelebilen *ķāfiye* çeşitleri hakkındadır. Şayet *vaşl* ve *ridf* harfleri bir arada kullanılırsa buna *mürdef-i muvaşşal* denir.

Örnek

فاش میگویم و از گفته خود دلشادم
بنده عشقم و از هر دو جهان آزادم⁹¹

Burada *dāl revī*, *elif ridf* ve *mīm vaşl*dır. *Ridf*n öncesindeki hareke *ħazv*, *revī*nin harekesi *mecrā*dır. Bu *ķāfiye*de üç harf ve iki hareke vardır.

Bazen *ridf* ve *vaşl* *hurūc* da eşlik edebilir.

Örnek

هر که از وصل دلبران دورست (139b)
از خوشیها تمام مهجورست⁹²

Burada *rā revī*, *vāv ridf*, *sīn vaşl* ve *tā hurūc*dur. *Vāv*n öncesindeki hareke *ħazv*, *rā*nın harekesi *mecrā*dır. Bu *ķāfiye* dört harf ve iki harekedir.

Bazen de *mürdef-i muvaşşal ķāfiye*yle *hurūc* ve *mezīd* bir araya gelebilir.

⁹¹ *Fāş mī-gūyem u ez-gūfte-i ħod dil-şādem / Bende-i 'işkem u ez-her dü cihān āzādem*

⁹² *Her ki ez-vaşl-ı dilberān dūrest / Ez-ħoşihā temām mehcūrest*

Örnek

هر که در وصل دوست سورستش

دل ازان روی پر ز نورستش⁹³

Burada *rā revī, vāv ridf, sīn vaşl, tā ħurūc ve şīn mezīd*dir. *Ridf*n öncesindeki hareke *ħazv*, *revī*nin harekesi *mecrā*, *ħurūc*un harekesi *nefāz*dır. Bu *ķāfīye*de beş harf ve üç hareke vardır.

Bazen ise *ķāfīye-i mürdef*, *revī* harfinden sonra gelen dört harfin hepsiyle bir araya gelebilir.

Örnek

تا که برخ دیده کشادستمش

تحفه دل غمزده دادستمش⁹⁴

Burada *dāl revī, elif ridf, sīn vaşl, tā ħuruc, mīm mezīd ve şīn nā'iredir. Elif*n öncesindeki hareke *ħazv*, *dāl*'in harekesi *mecrā*, *ħurūc* ve *mezīd*n harekesi *nefāz*dır.

Bu *ķāfīye* altı harf ve üç harekedir.

Bazen bu *ķāfīye*nin tamamına *ridf-i zā'id* de eşlik eder.

Örnek

آن بت که عشق با رخ مه باختستمش

با جور و ناز و عربده درساختستمش⁹⁵

⁹³ *Her ki der-vaşl-ı dūst sūresteş / Dil ez-ān rūy pūr zi-nūresteş*

⁹⁴ *Tā ki be-ruĥ dīde ğuşādestemeş / Tuĥfe-i dil ğam-zede dādestemeş*

⁹⁵ *Ān but ki 'ışk bā-ruĥ-ı meh bāĥtestemeş / Bā-cevr ü nāz u 'arbede dersāĥtestemeş*

Burada *bāht* ve *sāht*'ın *tā*'sı *revīd*ir. *Elif ridf-i ašlī*, *hā ridf-i zā*'iddir. *Sīn vaşl*, *tā hūrūc*, *mīm mezīd* ve *şīn nā*'iredir. (140a) *Ridf-i aşlī*nin harekesi *hazv*, *revīn* harekesi *mecrā*, *revīden* sonrakilerin harekesi ise *nefāz*dır. Bu *ķāfiye*de yedi harf ve üç hareke vardır.

Sonuncusu hariç zikredilen bu örneklerde *ridf* harfi yerine *ķayd* harfi de olabilir. Buna *muķayyed-i muvaşşal* ve benzeri⁹⁶ denir. Her birini tekrar örneklendirmeye gerek yoktur. Önceki örneklerle kıyaslanabilir. **ÜÇÜNCÜ BÖLÜM** *ķāfiyenin* vasıfları hakkındadır. Her *ķāfiye* ancak şu beş türden biri olabilir: *Mütekāvis*, *müterākib*, *mütedārik*, *mütevātir*, *müterādif*.

Mütekāvis: İki sakinin arasında dört harekelinin bulunmasıdır. *Be-leb* *şekerekī* ve *be-ruḥ ķamerekī* örneklerinde olduğu gibi. Fars şiirinde bu *ķāfiye* beğenilmez. *Tekāvüs*, *terāküm* yani yoğunluk anlamına gelir. Arapçada “*nebtün mütekāvisün*” yani “sık bitmiş ot/bitki” şeklinde bir ifade vardır. Bu *ķāfiye*, peş peşe gelen harekelerinin çokluğu dolayısıyla gür bitkilere benzetilmiştir.

Müterākib: Ayrılmış iki sakini dolduran üç harekeli bulunur.

Örnek

Beyit

اغتراب از وطن و ترک اقامت مکرم

از مدار فلکی کشت ضرورت دکرم⁹⁷

⁹⁶ Yukarıda verilen *mürdef-i muvaşşal* isimlendirmelerinde olduğu gibi:

Muķayyed-i muvaşşal, *muķayyed-i muvaşşal+hūrūc*, *muķayyed-i muvaşşal+hūrūc+mezīd*, *muķayyed-i muvaşşal+hūrūc+mezīd+nā*'ire. (çn.)

⁹⁷ *İğtirāb ez-vaṭan u terk-i iķāmet megerem / Ez-medār-ı felekī geşt żarūret degerem*

Bu *ķāfiyeye* harekelerinin *terākübü* (birbiri üzerine binmesi) ve peş peşe gelmeleri nedeniyle bu isim verilmiştir.

Mütedārik: İki sakinin arasında iki harekelinin bulunmasıdır.

Beyit

هر که او را خدای داد خرد
(140b) پی بسر منزل کمال برد⁹⁸

Bu *ķāfiyeye* her iki harekeli harf, bir diğerine “derk” ettiğinden (yetiştüğinden) dolayı *mütedārik* denilmiştir.

Mütevātir: İki sakinin arasında tek bir harekelinin bulunmasıdır.

Örnek

بود با عشق جانرا آشنایی
رسد از عشق دلرا روشنایی⁹⁹

Bu *ķāfiyeye* sakin harf, harekeli harfi takip ettiğinden dolayı *mütevātir* denir.

Müterādif: Sonunda iki sakin bulunan *ķāfiyedir*.

Örnek

خوش نسیمست بوی صحبت یار
خوش نعیمی وصال بی اغیار¹⁰⁰

⁹⁸ *Her ki ū-rā Ĥūdāy dād ĥired / Pey be-ser-menzil-i kemāl bered*

⁹⁹ *Buved bā-‘ışķ cān-rā āşināyī / Resed ez-‘ışķ dil-rā rūşenāyī*

¹⁰⁰ *Ĥoş nesīmet būy-ı şoĥbet-i yār / Ĥoş na‘īmī vişāl-i bi-ağyār*

Bu *ķāfiye*ye birbiriyle birleşen iki sakinden birinin *ridf* olması nedeniyle *müterādif* denilmiştir.

Ķāfiye ile ilgili başka bahisler de vardır ancak bu tür muhtasar eserlerde bunları aktarmaya imkân yoktur. **DÖRDÜNCÜ BÖLÜM** *Ķāfiye-i aslî* ve *ķāfiye-i ma‘mûl* hakkındadır. *Ķāfiye* iki türdür: *Aslî* ve *ma‘mûl*.

Ķāfiye-i aslî *ķāfiye*yi oluşturan kelimenin konulduğu anlamıyla kullanılıp kelime üzerinde hiçbir tasarrufta bulunulmamasıdır: *râst* ve *mâst* gibi.

Ķāfiye-i ma‘mûl ise kelimenin asıl hâliyle kullanılmayarak üzerinde bir tasarrufta bulunulmasıdır: *hevâst* ve *kucâst* gibi. Aslında bunlar *hevâ* ve *kucâd*ır. *Sîn* ve *tâ* bunlara eklenmiştir.

Ķāfiye-i mâ‘mûlun, *ķāfiye-i aslî*lerle bir arada olması uygun değildir. Ancak bir şiirde sadece bir tane *ķāfiye-i ma‘mûlun* *ķāfiye-i aslî*lerle bir arada kullanılmasının mümkün olduğu söylenmiştir.¹⁰¹ (141a)

Örnek

Şu kasidede denmiştir ki:

Beyit

زهى بكرفته از مه تا بماهى

سپاه دولت فيروز شاهي¹⁰²

---

¹⁰¹ Kafiyesi *ķāfiye-i aslî*lerle kurulmuş bir şiirin yalnızca bir beytinde *ķāfiye-i ma‘mûl* ile kafiye yapılabilir. Bu beyit kendi içinde de kafiyeli ise beytin iki mısraında da olmak üzere toplam iki kere *ķāfiye-i ma‘mûl* kullanılmış olacaktır. (çn.)

¹⁰² *Zihî begirifte ez-meh tâ be-mâhî / Sipâh-ı devlet-i Fîrûz Şâhî*

Kasidenin şu beyti ise *ḳāfiye-i ma‘mūl* ile oluşturulmuştur:

Örnek

قضا را حجت آن بادا که کوی
جهانرا شیوه آن بادا که خواهی¹⁰³

Tüm *ḳāfiyelerin ma‘mūl* olduğu durumda da *ḳāfiye-i aṣlīden* bir tane kullanılması mümkündür:

Şu kasidedeki örnek gibi:

ملاذ و افتحار جمله شاهان
جمال الدین پناه بی پناهان¹⁰⁴

Şu beyit ise *ḳāfiye-i aṣlī* ile oluşturulmuştur:

Örnek

ز عدل و داد تو خالی مبادا
ممالک خاصه شیراز و سپاهان¹⁰⁵

Māhī kelimesi, *balık* anlamında herhangi bir çekime girmeksizin kullanılmış olduğundan *ḳāfiye-i aṣlī*dir. *Ay* anlamındaki *māh* kelimesine birlik/belirsizlik eki olan *ī* (birlik/belirsizlik ya'sı) gelmiş olsaydı *ḳāfiye-i ma‘mūl* olacaktı.

Çekimlenmiş olduğu görülen *Firūz-ṣāhī* kelimesine de *ḳāfiye-i ma‘mūl* demek gerekirdi ancak iki ayrı kelime birleşerek bir devlet adı olmuştur. Burada “bir devlet adı olarak *Firūz-ṣāhī*” anlamında kalıplaşmış bir özel isim olarak kullanıldığından *ḳāfiye-i aṣlī*dir. (çn.)

¹⁰³ *Ḳazā-rā ḥüccet ān bādā ki gūyī / Cihān-rā ṣīve ān bādā ki ḥāhī*

¹⁰⁴ *Melāz u iftiḥār-ı cümle ṣāhān / Cemāle`d-dīn penāh-ı bī-penāhān*

¹⁰⁵ *Zi-`adl u dād-ı tu ḥālī mebādā / Memālik ḥaṣṣa Ṣīrāz u Sipāhān*

Sipāhān kelimesi *sipāh* kökü ve *ān* çoğul ekinden mürekkeptir. Çekimlenmiş olduğundan bu kelimeye *ḳāfiye-i ma‘mūl* demek gerekirdi. Ancak bu yapı daha sonra bir şehrin adı olmuştur. Zikredilen beyitte *Sipāhān* kelimesinden maksat *ān* çoğul eki almış *sipāh* kelimesi değil, şehir olan Sipāhān (İsfahan) yani kalıplaşmış bir özel isimdir. Dolayısıyla *Sipāhān*'ı kelimenin aslı olarak kabul etmek gerekmektedir. Yani *ḳāfiye-i aṣlī*dir. (çn.)

BEŞİNCİ BÖLÜM *Ḳāfiye-i şāygān* hakkındadır. *Şāygān* aslında Farsların dilinde bol ve çok anlamındadır. İçinde çok mal bulunan hazineye *genc-i şāygān* derler. *Ḳāfiyeler* içinde çokluk anlamı veren bir *ḳāfiye* olduğu için buna *ḳāfiye-i şāygān* denir. Bazıları Derî Farsçasında “*peykār*”a (savaş) *şāygān* dendiğini söylemişlerdir.

Şairin söylediği gibi:

Mısra

مفرمای درویش را شایگان¹⁰⁶

Savaş kendi mahallinde yapılan bir şey değildir. *Zā'id* harfleri *aşlî* harflerle bir araya getirmek de yerinde olmayan bir durumdur. Bu yüzden bu tür *ḳāfiyeye* *şāygān* adı verilmiştir. Terim olarak *şāygān*, *revīden* sonra gelen, cemiyet, failiyet ya da nispet anlamı veren iki sakin harfe denir. *Mi'yāru'l-eş'ār*'da¹⁰⁷ şöyle geçer: “Mürekkebin bir parçası her yerde aynen ve aynı manada tekrar ederse (141b) buna *şāygān* denir.” Bu genel bir tanımdır. *Şāygān* iki türdür: *Celî* (açık) ve *ḥafî* (gizli)¹⁰⁸.

¹⁰⁶ *Mefermāy derviş-rā şāygān*

¹⁰⁷ Nasirüddin Tûsî'nin (öl. 672/1274) belagat konulu eseri.

¹⁰⁸ *Ḳāfiye-i şāygān*ın *celî* ve *ḥafî* olarak ikiye ayrılmasına neden gerek duyulduğu metinde açıklanmamıştır. Ancak verilen örnekler bu ayrımın neye göre yapıldığını ortaya koymaktadır. *Şāygān-ı ḥafî* için verilen örneklerde kelimelerin aldığı eklerin kelimenin anlamında bir değişikliğe neden olduğu görülüyor. Kalıcı bir işleme uğramışlar; buna “Yapım eki almışlardır.” demek de bir beis yoktur. *Şāygān-ı celî* için verilen örneklerdeki ekler ise kelimenin anlamında herhangi bir değişiklik vücuda getirmeyip tıpkı bir çekim eki görevi görmektedir. Aynı yapım ekini almış kelimelerin *ḳāfiye* yapılması çok göze batan bir durum değildir. Bu nedenle bu tür *şāygāna*, *şāygān-ı ḥafî* (*gizli şāygān*) denilmiştir. Ancak aynı eklerle çekimlenmiş kelimelerin *ḳāfiye* yapılması doğrudan göze çarpar. Bu nedenle bu tür *şāygāna*, *şāygān-ı celî* (*açık şāygān*) denilmiştir. (çn.)

Şāygān-ı hafī

- Kelimelerin sonundaki failiyet anlamı veren *elif* ve *nūndur*: *ḥandān* ve *giryān* gibi.
- Nispet anlamı veren *yā*¹⁰⁹ ve *nūndur*: *zerrīn* ve *sīmīn* gibi.

Mevlana Kemaleddin İsmail'in söylediği şu rubai bu kabîldendir:

Örnek

در باغ چو آمد کل رنگین بیرون
اندوه کنیم از دل غمکین بیرون
کردند نظاره را عروسان چمن
سرها ز دریچهای چوبین بیرون¹¹⁰

Şüphe yok ki bu rubaide *ḳāfiye* bulunmamaktadır. *Ḳāfiye* yapılan birinci kelime *reng*, ikinci kelime *gam* ve üçüncüsü *çūbdur*. Nispet *yā*sı ve *nūn* ile *ḳāfiye* yapılmaz. Bunun, sözü kusurlu kılan bir durum olduğu, ancak bir şiirde *şāygān-ı hafī*den böyle bir iki tane *ḳāfiye* yapılmasının mümkün olduğu söylenmiştir.

Şāygān-ı celī

İsimlerin sonundaki

- Cemiyet anlamı veren *elif* ve *nūndur*: *Hüsrevān* ve *pādişān*¹¹¹ gibi.
- Cemiyet bildiren *hā* ve *elif*ir: *serhā* ve *pāyhā* gibi.

¹⁰⁹ Nispet anlamı veren *yā* çeviriye esas metinde yazılmamış, yalnızca *nūn* yazılmıştır. Diğer nüshalardan da kontrol edilerek *yā* çeviriye tarafımızdan eklenmiştir. (çn.)

¹¹⁰ *Der-bāg çü āmed gül-i rengīn bīrūn / Endūh konīm ez-dil-i ġamgīn bīrūn / Kerdend nezāre-rā ‘arūsān-ı çemen / Serhā zi-deriçehāy-i çūbīn bīrūn*

¹¹¹ Diğer nüshalarda *pādişāhān* olarak geçen bu kelime de bir istinsah hatası olmalıdır. (çn.)

- “Hitap”¹¹² *yā* ve *dāh*dir: *berevīd* ve *biyāyīd* gibi.
- “Gayib”¹¹³ *nūn* ve *dāh*dir: *gūyend* ve *şinevend* gibi.
- “Mütekellim”¹¹⁴ *yā* ve *mīm*dir: *ḥahīm* ve *benevisīm* gibi.

Bazı belagat âlimleri, *dāl-i istiḳbāh*n (*ḥored* ve *pūşed* gibi) ve *yā-yı nekrenin*¹¹⁵ (*merdī* ve *esbī* gibi) *şāygān* kabilinden olduğu görüşündedirler. Ne koşulda olursa olsun *şāygān-ı celī* ile *ḳāfiye* yapılması uygun karşılanmaz. (142a) Sadece bir tane kullanılmasının uygun olduğunu söylenir. Mesela *revān* ve *nīşān* şeklindeki bir *ḳāfiyeye* *merdān* getirilebilir. Bunun gibi bir tane daha getirilmesi ise uygun değildir. Büyük şairler bu kötü şöhreti nedeniyle *şāygān*dan öylesine kaçınmışlardır ki yapılmasında sakınca görülmeyen bu tek *ḳāfiyeyi* de *müreddef şiir* dışında hiçbir yerde kullanmamışlardır. *Redif*, *ḳāfiyenin* kusurunu örtüyor olsa da yine de *müreddef şiirde* bile birden fazla kullanmamışlardır. *Şāygān*ın olumsuz kabul edilmesinin nedeni *ḳāfiyenin* aynı anlamda tekrar etmesidir. *Ḳāfiyesi üfted* ve *çend* olan bir şiirde çoğul anlamdaki *berend* kelimesi ve bundan sonra da çoğul anlamda diğer bir *ḳāfiye* olan *nihend* kelimesi getirildiğinde *ḳāfiye* tekrar etmiş olur. Çünkü her iki kelimedede de *nūn* ve *dāl* aynı anlamda kullanılmıştır ve *ḳāfiye* tekrarı kusurlardandır. Nitekim bu konu birazdan zikredilecektir. **ALTINCI BÖLÜM Ḳāfiye** kusurları hakkındadır. Bunlar birkaç türdür: *İḳvā*, *ikfā*, *sinād*, *īṭā*, *tazmīn* ve *ziyādet*.

---

¹¹² ikinci çoğul şahıs eki (çn.)

¹¹³ üçüncü çoğul şahıs eki (çn.)

¹¹⁴ birinci çoğul şahıs eki (çn.)

¹¹⁵ belirsizlik y’si. (çn.)

İkvā kelime anlamı olarak “ip düğümünü gevşetmek” demektir. Terim olarak ise *kāfiye* hareketlerinden bazılarının diğerlerine muhalif olması anlamına gelir. Harekelerin ihtilafı oluşu, düğümü açılan ipin gevşediği gibi *kāfiye* esaslarında da âdeta bir gevşekliğe yol açar. Bu nedenle bu kelimeye *ikvā* denilmiştir. (142b) Bu muhalefet üç türlü olur:

- Birincisi *hazv* hareketinin diğerlerine muhalif olmasıdır:

Örnek

Ḳāfiye-i mürdeḡde

Şiir

هر وزیر و عالم و شاعر که او طوسی بود
چون نظام الملک و غزالی و فردوسی بود¹¹⁶

Bir başka örnek:

Ḳāfiye-i muḳayyedde

مرا چون شرابست داروی درد

اگر صاف نبود بمن دار دُرد¹¹⁷

*Ḳāfiye-i muḳayyed-i muvaṣṣal*da ise bu ihtilafın caiz olduğu söylenmiştir: *derdeṣ* ve *dürdeṣ* gibi.

- İkincisi muhalefetin *tevciḥ* hareketinde olmasıdır:

¹¹⁶ *Her vezīr u ‘ālim u ṣā‘ir ki ū Ṭūsī buved / Çün Nizāmü’l-mülk ü Ğazzālī vü Firdevsī buved*

¹¹⁷ *Merā çün şerābest dārūy-ı derd / Eger ṣāf neb’ved be-men dār-ı dürd*

Şiir

از غصه هجران تو دل پر دارم
پیوسته از آن دیده بخون تر دارم¹¹⁸

Ancak *revī*, *pürest* ve *terest* örneğinde olduğu gibi harekeli olursa bu kusur ortadan kalkar.

- Üçüncüsü *ḳāfiye-i mü'esseste daḥīln* harekesinin aynı olmamasıdır:

Örnek

چو شد بر جان من عشق تو غالب
چرا سازی مرا هر دم معاتب¹¹⁹

Eğer ki *revī*, *ḡālibī* ve *mu'ātebī* şeklinde harekeli olursa bu muhalefette bir beis görülmez.

İkfā kelime anlamı “maksattan yüz çevirmek”tir. Terim olarak da “mahreç yakınlığını önemsemeksizin *revī* harfini başka harfle değiştirmek” demektir. Şiirin üzerine bina edildiği harfi (*revī*yi) değiştirmek, maksattan yüz çevirmeye benzediğinden dolayı buna *ikfā* denilmiştir.

Bazıları ise “İkfā, *revī* harfinin mahreci yakın bir harfle değiştirilmesidir.” demişlerdir.

Örnek: (143a)

¹¹⁸ *Ez-ḡuşşa-i ḥicrān-ı tu dil-i pür dārem / Peyveste ez-ān dīde be-ḥūn-i ter dārem*

¹¹⁹ *Çü şod ber-cān-ı men 'ışk-ı tu ḡālib / Çerā sāzī merā her dem mu'āteb*

رو بجا آر اندرین کار احتیاط
ز انکه جز بر تو ندارم اعتماد¹²⁰

Bazıları ise buna *icāret* diyerek bunu *ikfān*'ın bir türü olarak sayar.¹²¹

*Sinād*ın kelime anlamı “intizamsızlık ve ihtilaf”tır. Terim olarak ise “*ridf* harfinin ihtilafı” demektir.

Örnek

کنی ناخوش بما بر زندگانی
اگر از ما دمی دوری کزینی¹²²

İlk *ķāfiyenin ridf elif*, ikinci *ķāfiyenin ridf* ise *yād*ır.

*İtā*nın kelime anlamı “ayağı diğer ayağın yerine basmak”tır. Terim olarak ise “*ķāfiye* tekrarı” demektir. *Ķāfiyenin* diğer bir *ķāfiyenin* yerine konması, bir kimsenin ayağını diğer ayağının yerine koymasına benzediğinden dolayı buna *itā* denir. *İtā* iki türdür: *Celī* ve *ħafī*.

İtā-yı celī bir kelimenin iki kere aynı anlamda kullanılmasıdır.

Örnek

Mevlana Dakîkî der ki:

¹²⁰ *Rev be-cā ār enderin ķār ihtiyāt / Z'anki cüz ber-tu nedārem i'timād*

¹²¹ *İkfā* konusunda ortaya konulan farklı tanım ve yaklaşımları özetle şöyle ifade etmek mümkündür: “*İkfā*, mahreç yakınlığını önemsemeksizin *revn*'in herhangi bir harfle değiştirilmesidir.” ve “*İkfā*, *revn*'in yalnızca mahreci yakın bir harfle değiştirilmesidir.” şeklinde iki ayrı görüş vardır. *Revn*'in mahrecine bakılmaksızın herhangi bir harfle değiştirilmesi durumunda bunun adının *ikfā*, mahreci yakın bir harfle değiştirilmesi durumunda bunun adının ise *icāret* olduğu yani *icāretin ikfān*'ın bir türü olduğu şeklinde bir görüş daha mevcuttur. (çn.)

¹²² *Künī nāhoş be-mā ber-zindegānī / Eger ez-mā demī dūrī güzīnī*

Şiir

تو ان شېرنک تازی را بمیدان چون برانکیزی

عدو را زود بردار ی بدان تیغ بلا کستر¹²³

Bundan iki üç beyit sonra şöyle der:

باندد روزکار ای شه دو چیزم داد بخت تو

یکی لفظ خرد زینت یکی طبع سخن کستر¹²⁴

Bu şiirde geçen “*güster*” kelimelerinin ikisi de aynı anlamdadır. Esasen *îṭā-yı celī*, ‘*uyüb-ı fevāhiş*’ (fahiş hatalar) arasında yer alır. Uzun bir kasidede geçen bir *ḳāfiyenin* ise en az yirmi beyitten sonra tekrar etmesinin uygun olduğu söylenmiştir. (143b) *Miftāḥ*’ın yazarı¹²⁵ *îṭā* kusurunun mesafe yakınlığından¹²⁶ kaynaklandığını nakleder. Eğer iki kelime arasında bir uzaklık olursa -örneğin biri *nesib* diğeri *medih* bölümünde ise- bu kusurdan sayılmaz. *Miftāḥ*’ın bazı haşiyelerinde iki kelime arasındaki mesafe uzaklığının on üç beyit olduğu dile getirilmiştir. Hakikatli hekim ve mutlak filozof Nasîru’l-ḥaḳḳ ve’d-dîn Muhammed et-Ṭûsî (kuddise sırruhu) *Mi’yāru’l-eş’ār*’da şöyle söyler: Eski âlimler, *ḳāfiye* tekrarının kıt’a ve gazelerde yedi beyitten sonra, kasidelerde ise on dört beyitten sonra olmasının uygun olduğunu söylerler, ancak muhaddislerce¹²⁷ bu müstamel değildir. Bazıları ise *kün-mekün* gibi fiilin olumlu-olumsuz çekimindeki ihtilafın *ḳāfiye* tekrarı sayılmayacağını ve bunun

¹²³ *Tu an şebreng-i tāzī-rā be-meydān çün berengīzī / ‘Aduv-rā zūd berdārī bedān tiğ-i belā-güster*

¹²⁴ *Be-endeḳ rüzgār ey şeh du çizem dād baht-ı tu / Yekī lafz-ı ḥired-zīnet yekī ṭab’-ı suhen-güster*

¹²⁵ Ebu Yakûb es-Sekkâkî’nin (öl. 626/1229) *Miftāḥu’l-‘ulûm* adlı Arap grameri ve belagatine dair eseri. (çn.)

¹²⁶ birbirinin aynı olan ve kafiyeyi oluşturan kelimelerin çok yakın olması (çn.)

¹²⁷ Muhaddislerden maksat müellifler olmalıdır. (çn.)

da zaten çok yaygın olmadığını söylerler. Matla⁶daki *arūz*¹²⁸ *ḳāfiyesinin* (ilk mısra sonundaki kafiye) tekrarı *īṭā* olmaz; bu *redd-i matla⁶* olur. Bu sanatlardandır. “Bir beyit müsecca¹²⁹ olup da ardında *ḳāfiyeyi* takip eden başka *ḳāfiyeler* de bulunduğunda, *ḳāfiye* her tekrar ettiğinde bu *īṭā* olur.” diyenler de vardır. Bazıları ise bu tür bir durumu *īṭā* olarak kabul etmezler ki bu görüş doğrudur.

īṭā-yı ḥafi ise kasidedeki eklerden bazılarının her iki kelimedede herhangi bir fark bulunmaksızın aynen tekrar etmesidir: *Āb-gülāb*, *sāzkār-kāmkār*; *ṣāḥsar-kūhsār* gibi. (144a) *Ḳāfiye* kelimesinin açık bir terkip¹³⁰ olmaması durumu daha gizli bir *īṭā*dır: *rencūr-gencūr*, *nāmver-cānver*, *Ḥūdāvend-ḥiṣāvend* ve benzeri gibi¹³¹. Üstatların çoğu, bir şiirde iki ya da üç *īṭā-yı ḥafiye* müsamaha göstermişlerdir.

Örnek

İmam Reşid Vatvat der ki:

منت خدايرا که بتأييد آسمان
آمد بمستقر جلالت خدايگان
شاهی که حادثات زمانه بخفت خویش
تا در زمانه حشمت او کشت پاسبان
جاسوس اختران شود و ناظر فلک

¹²⁸ İlk mısraın son tef'ilesi. (çn.)

¹²⁹ İç kafiyesi olan beyit. Beyit dört eşit parçaya bölünür, bu parçaların ilk üçü kendi içinde, sonuncusu ise şiirin üzerine bina edildiği asıl kafiye ile kafiyelenirse bu beyte müsecca⁶ beyit denir. Matla dışındaki tüm beyitleri bu şekilde müsecca olan şiirler, musammat şiir (gazel/kaside) olarak da değerlendirilir. (çn.)

¹³⁰tek başlarına anlamlı iki ayrı kelime ile oluşturulan tamlama, birleşik isim (çn.)

¹³¹ Yapım eki almış kelimelerle yapılan *īṭā*nın, birleşik isimlerle yapılandırılan daha gizli bir *īṭā* çeşidi olduğu ifade edilmek isteniyor. (çn.)

بر سطح او بمدت نزدیک دیدبان
شد با تنم بخدمت او فخر آشنا
شد با دم بحشمت او چرخ مهربان¹³²

Son üç beyitteki *ķāfiyelerde iřā-yı ħafi* vardır.

Tāzmin şöyle olur: Bazen bir kelimenin bir parçası ilk mısraın *ķāfiyesi*, kalan parçası da ikinci mısraın başı olur. İkinci mısraın sonundaki kelimenin de bir kısmı *ķāfiye*, kalan kısmı da ikinci beytin başı olur. Sonuna kadar bu şekilde devam eder. Ancak Fars şiirinde latife yoluyla söylenen bir iki nazım haricinde bu tür az görülür.

Örnek

Hakîm-i Sûzenî der ki:

Nazm

شادمان باد مجلس مستو
فی مشرف حمید دین الجو
هری آن صدر کز جواهر آل
فاظ او اهل دین و دانش و دو
لت تفاخر کنند و جای نفا
خر بود ز انک از ان جواهر طو¹³³

¹³² *Minnet Ĥüdāy-rā ki be-te `yid-i āsmān / Āmed be-müstakar celālet Ĥüdāygān*
Şāhi ki ħādīşāt-ı zamāne be-ĥoft ħiř / Tā der-zamāne ħaşmet-i ū geřt pāsbān
Cāsūs-ı aĥterān şevēd u nāzır-ı felek / Ber-sařĥ-ı ū be-müddet-i nezdik dīdbān
Şud bā-tenem be-ĥıdmet-i ū faĥr āşnā / Şud bā-dilem be-ħaşmet-i ū çerĥ mihrbān

¹³³ *Şādmān bād meclis müstev- / fi müşerref ħamīd u dīn el-cev- / herī ān şadr ke`z cevāhir-i el- / fāz-ı*
u ehl-i dīn u dāniş u dev- / let tefāĥūr kunend u cāy-ı tefā- / ĥūr buved zānki zan cevāhir-i řav-

İlk mısraın sonu ve ikinci mısraın başı birleştirildiğinde *müstevfi*, ikinci mısraın sonu ile ikinci beytin başı birleştirildiğinde *el-cevheri* ve sonrasında sırasıyla *elfāz*, *devlet*, *tefāĥūr* kelimeleri görülmektedir. (çn.)

Sonuna kadar bu şekildedir. Bu türü söylemek zor olduğundan pek de ilgi görmemiştir. (144b) İki *ḳāfiye* ile sınırlandırıldığı görülür.

Örnek

Kitāb-ı Medāricü't-tibyān fī-mevāricü'l-beyān buyurur ki:

Şiir

همیشه روضه اقبال بوستان جلا

ل مقتدای زمانه خدیو کردون مر

تبت مرتب اسباب مکرمت معما

ر کارخانه حکمت امام اعظم ار

فع افتخار کرام و خدایکان ولا

ة پیشوای انام و کریم و عالم و سر¹³⁴

Sonuna dek bu tarzdadır.

Ziyādet, *muḳayyed ḳāfiye* türlerinden bazen *mücerred* bazen *mürdef ḳāfiyenin* kullanılmasıdır. Bu her hâlükârda yasaktır. Ama eğer bir işaret ya da ifadeyle özür belirtilirse bu engel ortadan kalkmış olur.

Örnek

Mevlana Azeri Rahmetullah'ın bir kasidesi vardır ki matla¹ şöyledir:

Nazım

¹³⁴ *Hemişse ravza-i iḳbāl-i büstān-ı celā / l-i muḳtedā-yı zamāne ḫadīv-i gerdūn mer / tebet müretteb esbāb-ı mekremet mi' mā / r kārḫāne-i hikmet imām-ı a'zām er / fe' iftiḫār-ı kirām u Ḥüdāyigān-ı vülā / t Pişvā-yi inām u kerīm u 'ālim u ser*

İlk mısraın sonu ve ikinci mısraın başı birleştirildiğinde *celāl*, ikinci mısraın sonu ile ikinci beytin başı birleştirildiğinde *mertebet* ve sonrasında sırasıyla *mi' mā*, *erfe'* ve *vülāt* kelimeleri görülmektedir. (çn.)

نماز شام که از کردش قضا و قدر

ز بام چرخ در افتاد خسرو خاور¹³⁵

Kasidenin ortasında da şöyle der:

Şiir

بنای قافیه را یک الف زیاده کنم

بشرط آنکه نگیرند خرده اهل هنر¹³⁶

Ardından *mücerred kâfiyeyi mürdef* yapar ve şöyle der:

Şiir

سوال کردم از ان نور دیده ابرار

که ای بذات تو آورد کاینات اقرار¹³⁷

YEDİNCİ BÖLÜM *Redîfe* alakalı kusurlar hakkındadır. Bu kusurlar iki türdür:

Lağv ve *imtizâc*.

*Lağv*ın kelime anlamı “boş”tur. Terim anlamı ise *redîfin* kendi yerine oturmaması yani beyitte mana yönünden ona ihtiyaç duyulmamasıdır. (145a)

Örnek

¹³⁵ *Namâz-ı şâm ki ez-gerdiş kazâ vü kader / Zi-bâm-ı çarh derüftâd Husrev-i Hâver*

ر harfî ile *mücerred kâfiye* yapılmış. (çn.)

¹³⁶ *Binâ-yı kâfiye-râ yek elf ziyâde kunem / Be-şarḫ-ı ân ki negîrend ḥurde ehl-i hüner*

ر harfî ile *mücerred kâfiye* yapılmış. (çn.)

¹³⁷ *Su ’âl kerdem ez-ân nûr-ı dîde-i ebrâr / Ki ey be-zât-ı tu âverd kâyinât ikrâr*

ا harfleri ile *mürdef kâfiye* (*muḳayyed be-ḥarf-i ridf*) yapılmış. (çn.)

هران مثال که تویع تو بران نبود

زمانه طی نکند جز برای حنی را¹³⁸

Burada *redif* olan *rā* yerine oturmamıştır. Şiirin ifadesinde mana yönünden ona ihtiyaç yoktur.

*İmtizāc*ın kelime anlamı “kaynaşma”dır. Terim anlamı ise “*redif* ve *ķāfiyeyi* mümteziç kılmak¹³⁹”tır.

Örnek

Emîr Mu‘izzî der ki:

Şiir

بهاری کز دو رخسارش همی شمس و قمر خیزد
نکاری کز دو یاقوتش همی شهد و شکر خیزد
خروش از شهر بنشاند در ان ساعت که بنشیند
هزار آتش بر انکیزد هر آن کاهی برخیزد¹⁴⁰

Bu şiirde “*hîzed*” kelimesi *redif* yapar. İkinci beyitteki “*berhîzed*” ise hem *redif* hem *ķāfiye*dir. Bu, alışılmış bir durum sayılır. Emîr Mu‘izzî bu konuda örnek alınan isimlerden biridir. Mevlana Kemaleddin İsmail de bu söyleyişi kullanmış ve bunu sanattan saymıştır.

Örnek

¹³⁸ *Her ān mişāl ki tevķī‘-i tu ber-an neb’ved / Zamāne tay nekuned cuz berāyi hınnā rā*

¹³⁹ Birbirine kaynaştırma, karıştırma. Buradaki tam anlamı, “*redif* ve *ķāfiyeyi* bir arada kullanarak *ķāfiye* yapma”. (çn.)

¹⁴⁰ *Bahārī ke’z du ruhsāreş hemī şems u kamer hîzed / Nigārī ke’z du yāķūteş hemī şehd u şeker hîzed / Hürüş ez-şehr ben’şāned der-an sâ‘at ki ben’şīned / Hezār āteş berengîzed her ān gāhī ki berhîzed*

کر عکس روی خوب تو افتد در آینه
کردد ز فیض نور تو قرص خور آینه¹⁴¹

Yine bu kasidede şöyle der:

Şiir

از لفظ پاک و معنی خوبم امید هست
کآخر نتیجه بدرآید هرآینه¹⁴²

Bu risalede kısaca söylemek istediklerimiz bunlardan ibarettir. (145b)

Allah'ın inayeti ve devletiyle tamama erdi. Tab'-ı selim ve zihn-i müstakim sahiplerinden arzumuz odur ki göz yumma ve affetme eteklerini üzerimizden esirgemesinler. Yanlış ve hatalarımıza rıza gözüyle baksınlar ve ıslah nazarlarını geri çevirmesinler.

Beyit

چشم هنرین بود از عیب پاک
بی هنر از عیب کند زو چه باک
دیده انصاف چو بینا بود
در شمرد کرچه که مینا بود
بر سر هر نامه که آصف نوشت
قد رحم الله من انصف نوشت¹⁴³

¹⁴¹ Ger 'aks-i rüy-i hüb-ı tu üfted der-âyine / Gerged zi-feyz-i nür-i tu kırs-ı ħor âyine

¹⁴² Ez-lafz-ı pāk u ma' nā ħübem ümîd hest / Kî âĥir netice'î be-der âyed herâyine

¹⁴³ Çeşm-i hüner-bîn buved ez-'ayb pāk / Bî-hüner er 'ayb kuned zû çî bāk
Dîde-i inşâf çü bînâ buved / Dür şumured gerçi ki mînâ buved
Ber-ser-i her nâme ki âşaf nuvişt / Kad raĥîmallâhu men enşaf nuvişt

وَقُنَّا لِلَّهِ لِلتَّصَافِ بِالْإِنصَافِ، وَ أَيْدِنَا لِاتِّبَاعِ أَوْصَافِ الْإِشْرَافِ، وَلِحَمْدِ اللَّهِ فِي الْآخِرَةِ وَ الْأُولَى، وَ السَّلَامِ
عَلَى مَنْ اتَّبَعَ الْهُدَى، تَمَّ تَنْمِيقُهُ لَيْلَةَ التَّاسِعِ وَ الْعَشْرِينَ مِنْ شَعْبَانَ الْمُعْظَمِ عَمَّتْ بَرَكَاتُهُ لِسَنَةِ أَحَدِي وَ
سَبْعِينَ وَ تَسْعَمَاءَةَ مِنَ الْهَجْرَةِ النَّبَوِيَّةِ¹⁴⁴

Hicretin 971. yılının Şaban-ı Muazzam'ının 29. gecesi tamamlandı.

***

Kitabın yazılış tarihi: 971'de yazıldı, bitti.

Bir gün benim bu yazdıklarına baktığınızda “Hak bu hattın kâtibine garik-i gufran eyleye.” deyin.

---

¹⁴⁴ *Vaffâkanallâhu li'l-ittisâfi bi'l-inşâf ve eyyedenâ li-ittibâ'i evşâfi'l-eşrâf vel-ḥamdü lillâhi fi'l-âhireti ve'l-ülâ ve's-selâmu 'alâ men ittebe'a'l-hüdâ. Temme tenmîkühü bi-leyleti't-tâsi'a ve'l-ısrîn min-şabâni'l-muazzam 'ammet berekâtuhü li-sene ihdâ ve seb'in ve tis'u-mi'e mine'l-hicreti'n-Nebevîyye.*

“Allah bizi insafla anılmaya muvaffâk etsin. Şerefli kulların vasıflarına uyma konusunda bizi kuvvetlendirsin. Ahirette ve dünyada hamd Allah'a mahsustur. Hidayete erenlere selam olsun.”

3.2. Bedâyi 'ü'l-Efkâr'ın Hatime Bölümünde Ele Alınan Konular Tablosu

1. FASIL	Kafiye	
	Revî	Reviyy-i muḳayyed Muḳayyed-i mücerred Muḳayyed be-ḫarf-i ridf Muḳayyed be-ḫarf-i ḳayd Muḳayyed-i mü'esses Reviyy-i muṭlaḳ Muṭlaḳ-ı muvaşşal Muvaşşal bâ-ḫurûc Muvaşşal bâ-ḫurûc u mezîd Muvaşşal bâ-ḫurûc u mezîd ü nâ'ire
	Kafiye Harfleri	Te'sîs - Daḫîl- Ridf - Ḳayd - Revî - Vaşl - Ḳurûc - Mezîd - Nâ'ire
	Kafiye Harekeleri	Ress - İşba' - Ḳazv - Tevcîh - Mecrâ – Nefâz ¹⁴⁵
	Mürdef Kafiye	Müşbi'a – Müleyyine
2. FASIL	Bir Araya Gelebilen Kafiye Çeşitleri	Mürdef-i muvaşşal Mürdef-i muvaşşal + ḫurûc Mürdef-i muvaşşal + ḫurûc + mezîd Mürdef-i muvaşşal + ḫurûc + mezîd + nâ'ire Mürdef-i muvaşşal + ḫurûc + mezîd + nâ'ire + ridf-i zâ'id

¹⁴⁵ Abdulkadir Gürer'in yayımlamış olduğu "Lem'î'nin *Ḳāfiye* Risâlesi: "Risâletü'l-*Ḳāfiyeti*'l-Vāfiye" (2007) adlı makalede Lem'î'nin kafiye risalesinin tıpkıbasması bulunmaktadır. Bu risalenin harekeli bir metin olduğu ve içerisinde *mecrâ*nın *mücrâ*, *nefâz*'ın ise *nifâz* olarak harekelendirildiği görülmektedir. İslâm Ansiklopedisi (2001) "Kāfiye" maddesinde de bu iki kullanıma birlikte yer verilmiştir (c. 24, s. 150). Bu çalışmada Kāşifi'nin ana kaynak olarak yararlandığını bildiğimiz *Mu'cem*'i referans aldığımızdan *mecrâ* ve *nefâz* kullanımları tercih edilmiştir. (çn.)

	Bir Araya Gelebilen Kafiye Çeşitleri	Muḳayyed-i muvaşşal Muḳayyed-i muvaşşal + ḫurūc Muḳayyed-i muvaşşal + ḫurūc + mezīd Muḳayyed-i muvaşşal + ḫurūc + mezīd + nā'ire
3. FASIL	Kafiyenin Vasıflarına Göre Türleri	Mütekāvis – Müterākib – Mütedārik – Mütevātir - Müterādif
4. FASIL	Tasarrufta Bulunulup Bulunulmamasına Göre Kafiye Çeşitleri	Ḳāfiye-i aşlī - Ḳāfiye-i ma' mül
5. FASIL	Kafiye-i Şāygān	Şāygān-ı ḫafī - Şāygān-ı celī
6. FASIL	Kafiye Kusurları	İḳvā - İkfā – Sinād – İḫā – Tazmīn - Ziyādet
7. FASIL	Redifle Alakalı Kusurlar	Lağv – İmtizāc

4. KLASİK ŞİİRİN KAFİYE ÖLÇÜTLERİNİN TÜRKÇE TEORİK ESERLERDE ELE ALINIŞI

Bu bölümde edebiyat teorisini konu alan Türkçe eserlerde kafiyenin ele alınış biçimine değinilecek ve *Bedāyi'ü'l-Efkār fî Şanāyi'i'l-Eş'ār*'ın bunlar üzerinde etkisinin bulunup bulunmadığı sorusuna yanıt vermeye çalışılacaktır. Türkçe eserlerde kafiyenin ele alınış biçimini karşılaştırmalı olarak ele alan bir çalışma zaten mevcut olduğundan¹⁴⁶ bu eserleri birbirleriyle tekrar karşılaştırma yoluna gidilmeyecektir. *Bedāyi'ü'l-Efkār fî Şanāyi'i'l-Eş'ār*'da kafiye terimlerinin isimlendirilişi, sınıflandırma yöntemi vb. unsurların bu eserlerle ne gibi benzerlikler gösterdiği yahut nasıl farklılıklar arz ettiği konusu, bu çalışmanın esas amacıdır. Buna yönelik olarak muhtasar tespitler ortaya konulacaktır. Bu karşılaştırma “klasik şiirde kafiye”yi kapsamaktadır. Dolayısıyla halk şiiri ve çağdaş şiirde kullanılan kafiye ölçütleri çalışmanın sınırları içerisine girmemektedir.

---

¹⁴⁶ Songül Aydın Yağcıoğlu, “Klasik Edebiyatla İlgili Teorik Eserlerde Kafiye Bahsinin Mukayeseli Olarak İncelenmesi”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 22, Güz 2012, s. 127–170.

4.1. Klasik Türk Şiirinde Kafiye Konusunu Ele Alan Teorik Eserler

Türk edebiyatı sahasında teorik eserlerde kafiye konusuna yer veren eser sayısının çok fazla olmadığı görülmektedir.¹⁴⁷ Müstakil olarak kafiye üzerine yazılmış eserlerin sayısı daha da sınırlıdır. Kemalpaşazâde'nin (öl. H 940 / M 1534) *Risâle-i Kâfiye*, Lem'î'nin (öl. H 977 / M 1569) *Risâletü'l-Kâfiyeti'l-Vâfiye* ve Muhyî-i Gülşenî'nin (öl. H 1017 / M 1608) *Bünyâd-ı Şi'r-i 'Ârif* adlı eserleri bunlar arasında zikredilebilir.

Bunlar dışında, içerisinde kafiye konusuna yer veren eserler kronolojik olarak şu şekilde sıralanabilir:

Bedr-i Dilşâd, *Murâd-nâme* (15. yy.)

Sürûrî, *Bahrü'l-Ma'ârif* (16. yy.)

Abdü'n-nâfi İffet, *Mahzen-i Esrâr-ı Şu'arâ* (H 1273)

Ahmet Hamdî, *Teshîlü'l-Arûz ve'l-Kavâfi ve'l-Bedâyi'* (H 1289)

Ali Cemâleddin, *Arûz-ı Türki* (H 1291)

Muallim Naci, *Istılâhât-ı Edebiyye* (H 1307)

Mehmed Rif'at, *Mecâmi'ü'l-Edeb* (H 1308)

Vahîdü't-Tebrizî, *Terceme-i Muhtasar* (17. yy.)

Ahmet Reşit Rey, *Nazariyyât-ı Edebiyye* (20. yy.)

Tâhirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügati* (20. yy.)

Daha yakın tarihte ise Cem Dilçin'in *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi* (2005) ve Yekta Saraç'ın *Klâsik Edebiyat Bilgisi / Biçim-Ölçü-Kafiye* (2010) adlı eserlerinden

---

¹⁴⁷ Gürer, agm., s. 137.

“klasik Şiirde kafiye” konusunda bilgi edinmek m¼mk¼nd¼r. Cem Dilçin’in kitabı, kafiyei “Divan Şiirinde”, “Halk Şiirinde” ve “Yeni T¼rk Şiirinde” Şeklinde ¼ç ayrı baŐlık altında incelemesi ve klasik Şiirde kafiye anlayışının ¼ağdaŐ Őiirdekenden farklılık arz ettiği hususuna deĐinmiŐ olması bakımından ¼nemlidir. Dilçin, “Divan Şiirinde Uyak ve Redif” başlığı altında kafiye harfleri, harekeleri ve kusurlarından s¼z etmiştir. Yine Yekta Saraç’ın *Klâsik Edebiyat Bilgisi (Biçim-¼lç¼-Kafiye)* adlı kitabında “Kafiye ile İlgili Temel Kurallar ve Terimler” başlığı altında *klasik edebiyat bilgisinde Şiirin Őartlarından olan kafiye kullanımı ¼zerine* bilgiler verilmiştir. Kafiye harfleri, harekeleri ve kusurlarından s¼z eden bu eser de, son d¼nemde klasik kafiye anlayışına dikkat ¼eken az sayıdaki yayınlardan biridir.

4.2. Bu Eserlerdeki Terim ve Tanımlar Üzerine

4.2.1. Kafiye

Kâşifi, kafiyeyi edvâr sonlarının benzeşmesi olarak tanımlamaktadır. “*Burada ‘benzeşmek’ten maksat, durak (makâtî) kelimeleri birbirinden farklı iken bu kelimelerin son harflerinin bir olmasıdır.*” ifadeleriyle bu tanıma açıklık getirmektedir.

Çeşitli kaynaklarda kafiye için, “*beyitlerin veya mısraların belirli kâide-i mahsûsasına göre son harflerinin tevâfuku*” (Sâmi 1317, s. 1031), “*‘şi’rin âhiri ana bina olunan lafız*” (Tolasa 1986, s. 375), “*eş’ârın âhirlerinde vâkî’ hurûf-ı mütekerrire-i mütecânisenin harekât ve sekenâtta, ittifâk ve ittihâdı*” (Rif’at 1308, s. 51), “*kelâm-ı mevzûn arkasında, ya’ni ‘şi’rin âhirinde bulunan harf*” (Ali Cemâleddin, s. 106), “*hem lafız hem mana yahut yalnız lafız veya yalnız mana yönüyle farklı oldukları halde mısraların yahut beyitlerin sonlarında veya bunların sonları kabul edilen yerlerde tekrarlanan şeyin toplamı*” (Naci 2004, s. 65), “*son harfleri ve onların okunuşu birbirine uygun olan ve mısra yahut beyit sonunda bulunan kelimeler*” (Olgun 1936, s. 59), “*‘şiiirin sonunda zikredilen ve telaffuzda müstakil olmayan harf*” (Gürer 2007, s. 154) şeklinde muhtelif tanımlamalar yapılmıştır. Görüldüğü üzere bu tanımların ortak noktası, kafiyenin “*mısra sonlarındaki ses benzerliği*”¹⁴⁸ olduğu hususudur.¹⁴⁹

4.2.2. Revi

---

¹⁴⁸ Songül Aydın [Yağcıoğlu], *Gazelerde Kafiye*, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), 2004, s. 20.

¹⁴⁹ Çeşitli kaynaklardan daha fazla kafiye tanımı için bk. Songül Aydın Yağcıoğlu, agm., s. 162.

Kâşifi, kafiye'nin tek bir harften, revî harfinden müteşekkil olduğunu ifade eder: “*Kafiye aslında tek harftir. Araplar bu harfe revî der.*”

Revinin tanımına yer veren kaynaklar içerisinde Ali Cemâleddin'in tanımının Kâşifi'nin tanımına yakınlığı dikkat çekmektedir: “*Kafiye bir harftir ki ulemâ-yı Arab ol harfe revî dirler.*”

“*Kafiye'nin son asıl harfi olan veya son asıl harfi olmamakla birlikte öyle kabul edilen harf*” (Naci 2004, s. 69), “*asıl kafiye'nin son harfi*” (Olgun 1936, s. 107), “*kafiye'yi meydana getiren asıl ses*” (Gürer 2007, s. 157) gibi tanımlar kaynaklarda yer alan diğer tanımlardan bazılarıdır. Bedr-i Dilşâd, *Murad-nâme*'de “*Bil imdi revîyy oldı şol harfe ad / Ki ana ider kâfiye itimâd*” (Ceyhan 1997, s. 691) diyerek revinin, kafiye'nin olmazsa olmazı olduğunu belirtmektedir.

Kemalpaşazâde, *Kâfiye Risâlesi*'nde, Abdurrahman-ı Câmî'nin *Risâle-i Kâfiye*'sindeki “*kafiye'nin veya onun yerini tutan kelimenin son asıl harfi*” (Saraç ve Çiçekler 1998, s. 448) şeklindeki revî tanımına ve İran kaynaklarındaki birkaç tanıma daha yer vermekle birlikte, bu tanımları eleştirmiş, kafiye'nin yalnızca revî harfi olmadığını savunmuştur (Saraç ve Çiçekler 1998, s. 447).

Şems-i Kays'ın, *Mu'cem*'de revî teriminin kökenine dair “*Revî, 'rivâ'dan türemiştir. Rivâ, deve yükünün bağlandığı urgandır. Şiirde bütün beyitler bu harf üzerine bina edilir. İşte bunun gibi bütün beyitler âdeta onun üzerine bağlandığından bu harf, devenin urganına benzetilmiş ve bu kelimedden türetilmiştir.*” şeklinde yaptığı açıklamaya benzer şekilde, Kâşifi de terimin anlamını sözlük anlamından hareketle açıklamaktadır: “*Revî, 'rivâ'dan türemiştir. Rivâ, deveye yük bağlamakta kullanılan urgandır. Bu urganla nasıl deve yükü bağlanıyorsa revî harfiyle de şiir*

bağlanır.” şeklinde ifade ettiğine değinilmişti. Ali Cemâleddin *Arûz-ı Türki*’de “*Revî, ‘rivâ’dan me’hûzdur. Rivâ, lugat-i Arabda devenin yükünü bağladıkları ipe dinilüp ol ip ile devenin yükü bağlandığı gibi şiirin kâffe-i eczâsı harf-i revî ile bağlanır.*” (Ali Cemâleddin, s. 106) ifadeleri, bu kaynaklardan yararlandığını açıkça göstermektedir. İfadelerin yakınlığı, açıklamayı doğrudan Kâşifi’nin eserinden almış olduğu düşüncesini desteklemektedir.

4.2.3. Kafiye Harfleri

Türkçe kaynaklarda, kafiye harfleri *tesîs, dahîl, ridf, kayd, revî, vasl, hurûc, mezîd, nâire* olarak zikredilmekte olup bu hususta aralarında ihtilaf bulunmamaktadır. Yalnızca Muallim Naci, *Istulâhât-ı Edebiyye*’de, *revî*den sonra gelen harfleri *vasl, hurûc, mezîd, nâire* şeklinde tek tek adlarıyla kullanmak yerine bunların *redif* sayılmasının daha yerinde olduğunu ifade etmiştir. Naci, bazı bahislerde gerekli olacağından bu harflerin adlarının unutulmaması gerektiğini belirtmekle birlikte genellikle *redif* kelimesinin kullanılmasının bir külfeti ortadan kaldıracığı düşüncesindedir (Naci 2004, s. 76). Saraç da, *revî*den sonra gelen harflerin, kafiyenin durumuna bir etkisi olmadığından hareketle, bu harflerin hepsinin *redif* içerisinde değerlendirilmesinin yeterli olduğunu ifade etmiştir (Saraç 2010, s. 271).

4.2.4. Kafiye Harekeleri

Kafiye hareketlerinden söz eden kaynaklar içerisinde sadece Lem’î’nin kafiye risalesinde bazı hareketlerin adlandırmalarında farklılık olduğu görülmektedir. Bu farklılık Lem’î’nin kelimeleri farklı hareketlendirmesinden kaynaklanmaktadır. Tüm

kaynaklarda “mecrâ” ve “nefâz” olarak geçen terimler, mezkûr risalede “mücrâ” ve “nifâz” olarak harekelendirilmiştir.

İşbâ' harekesi için Muallim Naci'nin verdiği tanımda da bir fark bulunmaktadır. Naci, *işbâ'*ı “*vasl* bulunduran kafiye *dahîlin* harekesi” olarak tanımlamaktadır. Diğer eserlerde ise *işbâ'*dan yalnızca “*dahîlin* harekesi” olarak söz edilmektedir.

4.2.5. Mürdef Kafiye Çeşitleri

Kâşifi, mürdef kafiye *müşbi'a* ve *müleyyine* olarak ikiye ayırmıştı. Genelde bütün terimlerin sözlük anlamını ve neden böyle adlandırıldığını gerekçeleriyle izah eden Kâşifi, bu terimlerde böyle bir izaha gerek görmemiş, yalnızca *müşbi'a* ve *müleyyine* kafiye oluşturan kelime örnekleri vermiştir.

Araştırma esnasında Kâşifi dışında bu terimlerden bahseden bir başka esere rastlanmamıştır.

4.2.6. Kafiye'nin Vasıflarına Göre Türleri

Kâşifi, kafiye'nin vasıflarına göre beş türe ayırmıştı. Kemalpaşazade ve Lem'i de aynı tasnifi yapmaktadır. Vasıflarına göre kafiye'nin *müterâdif*, *mütevâtir*, *mütedârik*, *müterâkib*, *mütekâvis* olarak sınıflandırmaktadırlar. *Müterâdif* bu üç eserde de sonunda iki sakin bulunan kafiye olarak açıklanmaktadır. Diğer dört terim içinse bu üç eserde kullanılan ifadeler farklılık göstermektedir. Kâşifi, tanımlarında harekelilerden önce yine bir sakinin geleceğini vurgulayarak iki sakin arasına kaç harekelinin girdiğini ifade eden tanımlar yapmaktadır. Buna göre, iki sakinin arasında tek bir harekeli bulunursa bu kafiye *mütevâtir*, iki harekeli bulunursa *mütedârik*, üç harekeli

bulunursa *müterâkib*, dört harekeli bulunursa *mütekâvis kafiye*dir. Kemalpaşazade ve Lem'î ise bu terimleri, harekelilerden önce bir sakin bulunduğuna vurgu yapmaksızın açıklamaktadırlar. Bu tanımlara göre sonunda bir sakin olan ve o sakinin ardında bulunan harekeliler sayılarına göre sınıflandırılmaktadır. Sondaki sakinden önce bir harekeli varsa bu kafiye *mütevâtir*, iki harekeli varsa *mütedârik*, üç harekeli varsa *müterâkib*, dört harekeli varsa *mütekâvistir* denmektedir. Özetle, üç müellif de bu terimlerle aynı durumu işaret etmektedir, yalnızca ifade biçimleri farklıdır.

4.2.7. Tasarrufta Bulunulup Bulunulmamasına Göre Kafiye Çeşitleri

Kâşifi, tasarrufta bulunulup bulunulmamasına göre kafiye*yi* *kafiye-i aslî* ve *kafiye-i mamûl* olarak ikiye ayırmıştı. Buna göre *kafiye-i aslî* kafiye*yi* oluşturan kelimenin konulduğu anlamıyla kullanılıp kelime üzerinde hiçbir tasarrufta bulunulmaması, *kafiye-i mamûl* ise kelimenin asıl hâliyle kullanılmayarak üzerinde bir tasarrufta bulunulması olarak tanımlanmıştı. Kemalpaşazade de kelimenin kafiye*ye* uygun hâle getirilmesi ile yapılan yani bazı tasarrufları gerektiren kafiye*ye* *kafiye-i mamûl* demektedir. Ancak hiçbir tasarruf gerektirmeyen kafiye*ye* Kâşifi gibi *kafiye-i aslî* değil, *kafiye-i gayr-i mamûl* demektedir. Lem'î de Kemalpaşazade gibi *kafiye-i aslî* yerine *kafiye-i gayr-i mamûl* terimini kullanmaktadır. Sürûrî ise bunlardan tıpkı Kâşifi gibi *kafiye-i aslî* ve *kafiye-i mamûl* olarak bahseder. Buna göre *revîn* kelimenin aslında olduğu kafiye *aslî*, *revîn* kelimenin aslında olmayıp sonradan getirilen ekte bulunduğu kafiye *mamûl*dür. Muallim Naci de *Istulâhât-ı Edebiyye*'de bunları *kafiye-i mamûl* ve *kafiye-i gayr-i mamûle* olarak zikretmektedir. *Istulâhât-ı Edebiyye*'de *kafiye-i mamûl*, “ancak bazı işlemler ile kafiye olmaya uygunluk kazanan kafiye”, *kafiye-i gayr-i mamûle* ise “hiçbir işlem yapmadan kendisi kafiye olmaya uygun olan kafiye” olarak açıklanmaktadır.

Burada anlam yönünden bir farklılık bulunmadığı, yalnızca adlandırmada (*aslî / gayr-i mamûl* şeklinde) bir fark olduğu görülmektedir.

4.2.8. Kâfiye-i Şâygân

Kâşifi doğrudan kafiye kusurları içerisinde yer vermese de *kâfiye-i şâygân*ın şairler arasında hoş görülmediğine, bir kafiye kusuru olarak değerlendirildiğine değinmektedir. Yine de *kâfiye-i şâygân*ı kafiye kusurlarından ayrı olarak ele almakta, bir kafiye türü olarak ona ayrı bahis altında yer vermektedir. O, tanım olarak *kâfiye-i şâygân*ın *Mi‘yâru’l-eş‘âr*’daki tanımını nakletmektedir: “*Bir parçası her yerde aynen ve aynı manada tekrar eden bir kafiyeden oluşur. Buna şâygân denir.*” Bu nakilden sonra bunun genel bir tanım olduğunu söyleyerek *şâygân kafiye*yi *celî* ve *hafî* olarak ikiye ayırmakta, türlerinden tek tek bahsetmekte ve her birine örnekler vermektedir. Süruri *kâfiye-i şâygân*ın çeşitli şekillerde olabileceğini, en yaygın türünün ise elif ve nun ile yapılan olduğunu belirtmektedir. Tebrizî de birkaç çeşidi olan bu *şâygân kafiye*nin en meşhurunun Farsça çokluk ekini oluşturan elif ve nun ile yapılanı olduğunu ifade etmektedir. Ali Cemaleddin ve Mehmet Rifat da *kâfiye-i şâygân*dan bahseder. Lem’î ise tüm bunlardan farklı olarak *kâfiye-i şâygân*ı bir kafiye kusuru olan *itâ* ile bir tutmakta, onu bir kafiye kusuru olarak değerlendirmektedir. Kemalpaşazade de *kâfiye-i şâygân*ı kafiye kusurları içerisinde değerlendirmektedir.

4.2.9. Kafiye Kusurları

Kâşifi *ikvây*ı “kafiye hareketlerinden bazılarının diğerlerine muhalif olması” olarak tanımlamıştı. Bunu *hazv* hareketinin, *tevcîh* hareketinin ya da *müesses kafiye*de *dahîl* hareketinin farklı olması olarak üç grupta sınıflandırmıştı.

Kemalpaşazade, Lem‘î ve Muallim Naci, bu üçüncü türden söz etmeyerek *ikvâyı* sadece *hazv* ve *tevcih* hareketlerinin farklı olması şeklinde açıklar. Kemalpaşazade ayrıca *hazvdaki ikvâyı* kendi içinde, *ridf* harfinin öncesinin farklı olması ve *kayd* harfinin öncesinin farklı olması şeklinde ikiye ayırmaktadır. Bedr-i Dilşad da bu konuya değinen isimlerden biridir ancak *ikvâyı* diğerlerinden farklı olarak *revînin* hareketinin farklı olması şeklinde tanımlamaktadır.

Kâşifi, *ikfâyı* “mahreç yakınlığını önemsemeksizin *revî* harfini başka harfle değiştirmek” olarak tanımlamış ve bazılarının “*revî* harfinin mahreci yakın bir harfle değiştirilmesi” olarak tanımladıkları hususuna da değinmişti. Nitekim Bedr-i Dilşad, Kemalpaşazade, Lem‘î, Tâhirü’l-Mevlevî ve Muallim Naci, *ikfâyı* mahreçleri/sesleri/çıkış yerleri yakın harflerin değişmesi şeklinde tanımlarlar.¹⁵⁰

Îtâ, Kâşifi tarafından “kafiye tekrarı” olarak tanımlanmış ve *îtâ-yı celî* ve *îtâ-yı hafî* olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Buna göre *îtâ-yı celî*, bir kelimenin iki kere aynı anlamda kullanılması, *îtâ-yı hafî* ise kasidedeki eklerden bazılarının her iki kelimedede herhangi bir fark bulunmaksızın aynen tekrar etmesi idi. Bedr-i Dilşad *îtâ* için “bir lafzın iki kez tekrarı” tanımını yapmaktadır. Kemalpaşazade *îtâyı* “kafiyeyi tekrar

---

¹⁵⁰ Türk edebiyatında bir dönem önemli bir tartışma konusu olan *abes-muktebes* meselesine bir de bu bilgiler ışığında bakmak gerekecektir. ث ve س harflerinin kafiye yapılması, klasik eleştiri anlayışına göre bir kafiye kusurudur ve buna *ikfâ* denir. Elbette *abes-muktebes* meselesinin altında, kafiyeyi mahreci yakın bir harfle değiştirmenin kusur olup olmadığı konusunda yaşanan kararsızlık değil, şiirin çağdaş yöntemle mi yoksa klasik şiir anlayışıyla mı değerlendirileceği konusunda yaşanan anlaşmazlık yatmaktadır. Yüzünü Batı’ya çevirmek isteyen Recâzâde Mahmud Ekrem ve onun gibi düşünenler için bu artık bir kusur değildi, çünkü kafiye göz için değil, kulak içindi. Ekrem, şiiri modern anlamdaki kurallara göre değerlendirmek istediğindedir. Diğer taraftan Muallim Naci gibi düşünenlere göre, *ilm-i nakde* yani klasik şiirin eleştiri anlayışına göre bu “adı konulmuş bir kafiye kusuru (*uyûb-ı mülakkabe-i kafiye*)” idi ve bu kusurun adı *ikfâ* idi. Dolayısıyla böyle bir kusura müsamaha gösterilemezdi. (*Abes-muktebes* tartışmasının temelini oluşturan bu konuya dair daha ayrıntılı bilgi için bk. Necat Birinci, “Muktebes-Abes Tartışmasından Önce ‘Kulak İçin Kafiye’”, *Türk Dili*, 1988, Sayı: 439, s. 18-24).

etmek” olarak tanımlamış ve *î tâ-yı celî* ve *î tâ-yı hafî* olarak ikiye ayırmaktadır. Lem‘î *î tâ-yı* “her bakımdan aynı olan seslerin tekrarı” olarak açıklamaktadır. Ali Cemaleddin *î tâ-yı* “iki kelamın bir manada istimal olunması” olarak tanımlamaktadır. Muallim Naci, *î tâ* için “kafiyenin bir manada aynen tekrarı” tanımını kullanmaktadır. *Î tâ-yı celî-yi* “tekrarı pek açık olan *î tâ*”, *î tâ-yı hafî-yi* ise “tekrarı pek açık olmayan *î tâ*” olarak açıklamaktadır.

Kâşifi, *sinâdı* “*ridf* harfinin farklı olması” şeklinde tanımlamıştı. Kemalpaşazade, Lem‘î, Bedr-i Dilşad ve Muallim Naci’nin eserlerinde bu tanımda herhangi bir farklılık bulunmamaktadır.

Kâşifi, bu türler dışında *tazmîn* ve *ziyâdet* adında iki tür kafiye kusurundan daha söz etmişti. Ayrıca *lagv* ve *imtizâc* adlı redif kusurları da Kâşifi’nin değindiği hususlardan birkaçıydı. Yukarıda adı geçen eserlerde bu bahisler yer almamakta, bir istisna olarak *Arûz-ı Türki*’de *tazmîn*in tanımı yer almaktadır. Genellikle eserlerde *î tâ*, *ikfâ*, *ikvâ* ve *sinâd* türleri üzerinde durulduğu görülmektedir. *Mu‘cem*’de geçtiği hâlde *Bedâyi‘ü’l-Efkâr fî Şanâyi‘i’l-Eş‘âr*’da yer almayan *münâkaza*¹⁵¹ ise bu eserler içerisinde yalnız *Arûz-ı Türki*’de geçmektedir.

Muallim Naci, kafiye kusurlarını *uyûb-ı mülakkabe-i kafiye*, *uyûb-ı gayr-ı mülakkabe-i kafiye* olarak ikiye ayırmış; *î tâ*, *ikvâ*, *ikfâ* ve *sinâdı* *uyûb-ı mülakkabe-i kafiye* başlığı altında ele almaktadır. Buna göre bu dört kafiye kusuru, adlandırılmış ve yapılması hoş karşılanmayan kesin kusurlardır. Diğer taraftan *uyûb-ı gayr-ı mülakkabe-i kafiye* yani adlandırılmamış kafiye kusurlarının da varlığından bahsederek kafiye kusurlarının bu dördüyle sınırlı olmadığına işaret etmektedir.

---

¹⁵¹ bk. bölüm 2.3.2.

SONUÇ

Klasik Türk şiirindeki kafiye anlayışı zamanla önemini yitirmiş ve yerini yeni kafiye ölçüt ve terimlerine bırakmıştır. Bugün klasik Türk edebiyatı sahasında verilmiş eserler üzerine yapılan pek çok yayında ahenk incelemesi yapılırken kafiye konusunun, yeni şiirin kafiye ölçütleriyle değerlendirilmeye çalışıldığı, klasik şiirin kafiye terminolojisine hiç değinilmediği görülmektedir. Arap ve Fars edebiyatlarında verilmiş belagat kitaplarını tanımak, estetik kuralları hemen tamamıyla bu edebiyatlara dayanan klasik Türk edebiyatı sahasında verilen teorik eserlerin altyapısının daha sarıh bir şekilde anlaşılmasını sağlayacaktır.

Arap ve Fars sahasında kafiyeyi ele alan birçok kitap yazılmıştır. Bu çalışmada konu, Hüseyin Vâiz-i Kâşifi'nin şiir bilgisi ve bedî' ile birlikte kafiyeyi de ele aldığı *Bedāyi'ü'l-Efkār fî Şanāyi'i'l-Eş'ār* adlı eseri ekseninde incelenmiştir.

Çalışmaya *Bedāyi'ü'l-Efkār fî Şanāyi'i'l-Eş'ār*'ın Farsçadan Türkçeye çevirisi yapılarak başlanmış; 6'sı Türkiye'de, 4'ü İran'da, 4'ü İran ve Türkiye dışındaki çeşitli ülkelerde olmak üzere toplam 14 nüshası tespit edilmiş ve bunların nüsha tavsifleri yapılmıştır. Bununla birlikte *Bedāyi'ü'l-Efkār*'ı konu alan matbu eserler (eserin tıpkıbasması, tenkitli metni, Türkçe çevirisi) hakkında da bilgi verilmiştir.

Müellifin hayatı, kaynaklarda verilen bilgiler karşılaştırılarak geniş bir şekilde ele alındıktan sonra "Eserleri" bölümünde *Bedāyi'ü'l-Efkār fî Şanāyi'i'l-Eş'ār* dışındaki 43 eserin 19 tanesi hakkında kısa bilgiler verilmiştir. *Bedāyi'ü'l-Efkār*'ın edebiyat teorisine dair kaynaklar içindeki yerini doğru tespit etmek amacıyla, onu etkilediği görülen Şems-i Kays'ın *El-Mu'cem fî Me'āyiri Eş'āri'l-'Acem* adlı eseri

ile ayrıntılı olarak karşılaştırılmış, tanımlardaki farklılıklar ve örneklerdeki tekrarlar tespit edilmiştir. Ayrıca eser, Türk edebiyatında kafiye konusunu ele alan başlıca kaynaklarla da karşılaştırılmıştır.

Bedāyi'ü'l-Efkār fî Şanāyi'î'l-Eş'ār'ın “Hatime” bölümünde kafiyeyle dair söylenenler şöyle özetlenebilir:

1. Kafiye aslında tek harftir. Bu harfe *revî* denir. *Revî*siz şiir olmaz. Yalnız *revî*si olan kafiye *mücerred kafiye* denir.

2. *Revî*ye tabi olan sekiz harf daha vardır. Bunların dördü *revî*den önce, dördü *revî*den sonra gelir.

- *Revî*den önce gelen harfler; *tesîs*, *dahîl*, *ridf* ve *kayd*dır.
- *Revî*den sonra gelen harfler; *vasl*, *hurûc*, *mezîd* ve *nâiredir*.
- *Ridf*, *revî*den önce gelen sakin (öncesi zammeli) vav, (öncesi fethalı) elif ya da (öncesi kesreli) ya'dır.
- *Zâ'id ridf*, bazı durumlarda *revî* ve *ridf* harfleri arasında ortaya çıkan ayırıcı harftir.
- *Kayd*, *revî*den önce gelen (vav, elif ya da ya haricindeki) sakin bir harftir.
- *Tesîs*, *revî*den önce gelen harekeli harften önceki (fethalı) eliftir.
- *Dahîl*, *revî* ve *tesîs* arasındaki ayırıcı harftir.
- *Vasl*, *revî*den sonra gelen sakin harftir.
- *Hurûc*, *vasl*dan sonra gelen harftir.
- *Mezîd*, *hurûc*dan sonra gelen harftir.

- *Nâire*, *mezîd*den sonra gelen harftir.
3. *Revî* harfi harekeli yahut sakin oluşuna göre iki türdür: *mukayyed* ve *mutlak*.
- *Mukayyed revî*, sakin hâldeki *revî*dir. *Mukayyed revî*; *mücerred* olabilir yahut *ridf*, *kayd* ya da *tesîs* harfleriyle birlikte olabilir. *Ridf* olan kafiye *mürdef kafiye* denir. *Mürdef kafiye*, *müşbi*'a ve *müleyyine* olarak iki çeşittir. *Kaydı* olan kafiye *mukayyed kafiye* denir. *Tesîsi* olan kafiye *müesses kafiye* denir.
  - *Mutlak revî*, harekeli yani *vasl* harfine bitişen *revî*dir. *Vasldan* sonra *hurûc*, *mezîd* ve *nâire* de gelebilir.
4. Kafiye hareketleri, görev ve konumlarına göre çeşitli adlar almıştır: *hazv*, *isbâg/işbâ'*, *mecrâ*, *nefâz*, *ress*, *tevcîh*.
- *Hazv*, *ridf* ve *kayd*dan önceki harfin hareketidir.
  - *İsbâg/işbâ'*, *dahîl*in hareketidir.
  - *Mecrâ*, *revîn*in hareketidir.
  - *Nefâz*, *revî*den sonra gelen hareketlerdir.
  - *Ress*, *tesîs*ten önceki harfin hareketidir.
  - *Tevcîh*, *revî*den önceki harfin hareketidir.
5. Kafiye *revîn*in öncesindeki harfler, sonrasındaki harflerle bir arada olabilir. *Revîn*in sonrasındaki harfler, *ridf* harfiyle yahut hem *ridf* hem *kayd* harfiyle birlikte olabilir.
6. Vasıflarına göre kafiye beş türdür:
- *Mütekâvis*, iki sakin arasında dört harekeli harfin bulunduğu kafiye.

- *Müterâkib*, iki sakin arasında üç harekeli harfin bulunduğu kafiyedir.
- *Mütedârik*, iki sakin arasında iki harekeli harfin bulunduğu kafiyedir.
- *Mütevâtir*, iki sakin arasında tek harekeli harfin bulunduğu kafiyedir.
- *Müterâdif*, sonunda iki sakin harfin bulunduğu kafiyedir.

7. Kendinde bir değişiklik yahut ekleme yapılmamış kafiye, *aslî kafiye*dir.

Kendinde bazı tasarruflarla ekleme yahut değişiklik yapılmış kafiye, *ma'mûl kafiye*dir.

8. *Şâygân kafiye*, cemiyet, failiyet ve nispet anlamı veren, aynı biçim ve manada tekrar eden iki sakin harfle yapılan kafiye. Açık veya gizli olabilir.

9. Kafiye kusurları çeşitli adlarla tasnif edilmiştir. Bunlar; *ikvâ*, *ikfâ*, *sinâd*, *îâ*, *tazmîn* ve *ziyâdet*dir.

- *İkvâ*, kafiye harekelerinin birbirlerinden farklı olmasıdır.
- *İkfâ*, *revî* harfinin farklı olmasıdır.
- *Sinâd*, *ridf* harfinin farklı olmasıdır.
- *Îâ*, kafiyenin tekrar etmesidir. Açık veya gizli olabilir.
- *Tazmîn*, kelimenin bir bölümünün ilk mısra sonunda, kalanının sonraki mısraın başında olacak şekilde ikiye bölünmesi ve diğer mısraların da bu şekilde devam etmesi suretiyle kafiye yapılmasıdır. Arap ve Fars edebiyatlarında görülür. Türk edebiyatında örneğine rastlanmaz.
- *Ziyâdet*, bir şiirde biri *mürdef*, biri *mücerred* iki kafiyenin kullanılmasıdır.

10. *Redif* kusurları iki türdür: *lagv* ve *imtizâc*.

- *Lagv*, *redif*in yerine oturmaması yani anlam yönünden ona ihtiyaç duyulmamasıdır.
- *İmtizâc*, bir şiirde *redif* ve kafiye birlikte kullanarak kafiye yapmaktır.

Bedâyi'ü'l-Efkâr fî Sanâyi'i'l-Eş'âr, edebiyat teorisini konu alan Türkçe eserlere kafiye konusunda kaynak teşkil eden belagat kitaplarından biri olmuştur. *Bedâyi'ü'l-Efkâr*'ın yazılış tarihi olan 15. yüzyıldan itibaren Türk edebiyatında da teorik eserler verilmiş; ya yalnızca kafiye konusunun ele alındığı -sınırlı sayıda- müstakil eser telif edilmiş ya da edebiyatın çeşitli teorik konularına yer verilen eserlerin içerisinde kafiye birer bölüm ayrılmıştır. Kemalpaşazâde'nin *Risâle-i Kâfiye*, Lem'î'nin *Risâletü'l-Kâfiyeti'l-Vâfiye*, Muhyî-i Gülşenî'nin *Bünyâd-ı Şi'r-i Ârif* adlı eserleri, kafiye konusunu müstakil olarak kaleme alan sayılı örneklerdendir. *Murâd-nâme*, *Bahrü'l-Ma'ârif*, *Mahzen-i Esrâr-ı Şu'arâ*, *Teshilü'l-Arûz ve'l-Kavâfi ve'l-Bedâyi'*, *Arûz-ı Türkî*, *İstulâhât-ı Edebiyye*, *Mecâmi'ü'l-Edeb*, *Terceme-i Muhtasar ve Nazariyyât-ı Edebiyye* gibi eserlerde ise belagatin çeşitli konuları ele alırken kafiye konusuna da değinilmiştir. Daha yakın zamanlarda Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*; Yekta Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi / Biçim-Ölçü-Kafiye* adlı eserlerinde, klasik Türk edebiyatındaki kafiye konusunu ele almışlardır.

Mevcut eserler arasında, kafiye terimleri üzerinden yapılan muhtasar karşılaştırma; eserlerin çoğunun *Mu'cem* ve *Bedâyi'ü'l-Efkâr fî Sanâyi'i'l-Eş'âr*'ı kaynak aldıklarını gösterir niteliktedir. *Mu'cem*, *Bedâyi'ü'l-Efkâr fî Sanâyi'i'l-Eş'âr*'a kaynaklık etmiş olduğundan bu eserlerin birincil kaynağının Râzî'nin

Mu‘cem’i olduğu sonucuna varmak mümkündür. Eserlerden bazılarının büyük ölçüde bu iki eserden faydalandıkları görülmüştür. Sürûrî’nin *Bahrü’l-Ma‘ârif* ve Ali Cemaleddin’in *Arûz-ı Türkî* adlı eserleri bunlar arasında zikredilebilir. Özellikle *Arûz-ı Türkî* ve *Bedâyi‘ü’l-Efkâr fî Sanâyi‘i’l-Eş‘âr* arasında çokça benzerlik bulunmaktadır. Bu benzerlikler, Ali Cemaleddin’in eserini yazarken Kâşifî’nin eserinden büyük ölçüde faydalandığını düşündürmektedir. Ali Cemaleddin, *Mu‘cem*’e de başvurmuş ancak bazı bölümleri doğrudan Kâşifî’nin eserinden alarak Türkçeye çevirmiştir.

Terim açıklamaları hususunda eserler arasında küçük farklılıklar dışında büyük ihtilafların bulunmadığı görülmüştür. Var olan küçük farklılıklar da genellikle terim adlandırmalarında değil, açıklamaları noktasındadır.

Çalışma neticesinde *Bedâyi‘ü’l-Efkâr fî Şanâyi‘i’l-Eş‘âr*’ın, telif edildiği dönemde ve sonrasında, belagat kitapları içerisinde kaynak kimliğine sahip eserlerden biri olduğu, yukarıda zikredilen eserlere belli ölçülerde katkısının bulunduğu ve Türk edebiyatında dikkate değer bir karşılık bulduğu sonucuna varılmıştır.

KAYNAKLAR

a. Yayınlar

- ÂLEMŞÂHÎ, İbrâhim (1322/1943). “Molla Hüseyin Kâşifi-i Herevî”. *Âryânâ*. Sayı: 9: 20-25.
- ALİ CEMÂLEDDİN (ty.). *Arûz-ı Türkî*. İstanbul: Mekteb-i Sanayi Matbaası.
- AMÎD, Hasan (1381/2002-3). *Ferheng-i Amîd*. Tahran: İntişârât-ı Emîr Kebîr.
- ANBERÂNÎ, Mahmûd (1370/1992). “Murûrî ber-Zindegî-i Kâşifi”. *Keyhân-ı Endîşe*. Sayı: 40: 83-89.
- ANGI, Sezai (1975). *Kâşifi, Hayatı ve İstanbul Kütüphanelerindeki Farsça Yazma Tefsirleri*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap-Fars Filolojisi Bölümü (yayımlanmamış bitirme tezi).
- ARNOLD, T. W. (1955). “Kâşifi”. *İslâm Ansiklopedisi*. Cilt: 6. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı. Maarif Basımevi: 413-414.
- AYDOĞDU, Orhan (2014). *Câmi-i Rûmî'nin Saâdet-nâme Adlı Eseri (Metin-Sözlük) (1b-50a)*. Ondokuz Mayıs Üniversitesi İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim dalı (yayımlanmamış yüksek lisans tezi).
- AYDIN [YAĞCIOĞLU], Songül (2004). *Gazellerde Kafiye*. Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (yayımlanmamış yüksek lisans tezi).
- AYDIN YAĞCIOĞLU, Songül (2012). “Klasik Edebiyatla İlgili Teorik Eserlerde Kafiye Bahsinin Mukayeseli Olarak İncelenmesi”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 22, Güz, s. 127–170.

- AYVERDİ, İlhan (2011). *Kubbealtı Lugatı: Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- BÂBEK, Ali (1384/2005). “Kâfiye ez-Dîd-i Şems-i Kays-ı Râzî”. *Faslnâme-i Tahassusî-i Edebiyât-ı Farsî-i Danişgâh-ı Âzâdî-i İslâmî-i Meşhed*. Sayı: 6.
- BAĞDATLI İSMÂİL PAŞA (1951). *Hediyetü'l-ârifin, esmâ'ü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin*. Kilisli Rifat Bilge, Mahmud Kemal İnal (ist. ve tsh.). Cilt: 1. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- BAHÂR, Muhammed Takî (1370/1991-2). *Sebkşinâsî*. Cilt: 3. Tahran: İntişârât-ı Emîr Kebîr.
- BECKA, Jiri (1974). “Hoseyn Vâ‘eze Kâshefi”. *Dictionary of Oriental Literatures: West Asia and North Africa*. Cilt: 3. Londra: George Allen & Unwin: 76.
- BİRİŞİK, Abdulhamit (2004). “Osmanlıca Tefsir Tercümeleri ve Hüseyin Vâiz-i Kâşifi'nin Mevâhib-i Aliyye'si”. *İslâmî Araştırmalar Dergisi*. Cilt: 17. Sayı: 1: 53-68.
- BİRİŞİK, Abdulhamit (2012). “Osmanlı Döneminde Türkçe Tefsirler”. *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Kur'an Tefsirine Hizmetleri -Tebliğler ve Müzakereler- (21-22 Ekim 2011)*. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. İstanbul.
- BİRİNCİ, Necat (1988). “Muktebes-Abes Tartışmasından Önce ‘Kulak İçin Kafiye’”. *Türk Dili*. Sayı: 439: 18-24.
- BLOCHET, Edgard (1905-34) *Catalogue des manuscrits persans de la Bibliothèque Nationale*. Paris.

- BONEBAKKER, S. A. (1990). “Kāfiya”. *Encyclopedia of Islam: New Edition*. Cilt: 4. Leiden: E. J. Brill: 411-414.
- BROWNE, Edward Granville (1896). *A Catalogue of the Persian Manuscripts in the Library of the University of Cambridge*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BROWNE, Edward Granville (1928). *A Literary History of Persia: The Tartar Dominion*. Cilt: 3. Londra: Cambridge University Press.
- CEYHAN, Adem (haz.) (1997). *Bedr-i Dilşad’ın Murad-nâmesi I-II*. İstanbul: MEB.
- CHENEB, Mohammed Ben. “Kafiye”. *İslâm Ansiklopedisi*. Cilt: 6. Millî Eğitim Basımevi: 65-66.
- CORBİN, Henry (1993). *History of Islamic Philosophy*. Londra: Kegan Paul International.
- ÇALDAK, Süleyman (2005). “Taşköprülüzâde’nin Mevzû’âtu’l-Ulûm’undaki İlimler Tasnîfi Üzerine”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt: 15. Sayı: 2: 115-146.
- DIHHUDÂ, Ali Ekber (1339/1960-1). *Lugatnâme-i Dihhudâ*. Tahran.
- DİLÇİN, Cem (2005). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- DURMUŞ, İsmail; Mürsel ÖZTÜRK; İskender PALA (2001). “Kafiye”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Cilt: 24. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 149-153.

- ÇİÇEKLER, Mustafa (2010). “Şems-i Kays”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Cilt: 38. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 508.
- EMİN, Muhsin (1406/1986). *A ‘yânü’ş-şî’a*. Hasan Emîn (thk.). Cilt: 6. Beyrut: Dârü’t-ta‘âruf: 121-124.
- *Encyclopædia Iranica*. (<http://www.iranicaonline.org>)
- ENÜŞE, Hasan (1379/2000-1). “El-risâletü’l-‘aliyye fi’l ehâdisi’n-nebeviye”. *Dâyiretü’l-ma‘ârif-i Teşeyyü’*. Ahmed Hac Seyyid Cevâdî, Kâmurân Fânî, Bahâeddin Hurremşâhî (haz.). Cilt: 8. Tahran: Bunyâd-ı Tâhir: 227.
- FAZİLET, Mahmûd. “Te’emmülât-ı Târihî der-Vezn ü Kâfiye-i Şî’r-i Fârsî”. *Mecelle-i Danişgede-i Edebiyât-ı Ulûm-ı İnsânî-i Dânişgâh-ı Tehrân*. Tahran.
- *General Introduction to Persian Literature* (2008). J. T. P. De Brujin (ed.). Cilt: 1. Londra: I. B. Tauris.
- GÜNGÖR, Şeyma (1997). “Hadîkatü’s-Suadâ”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Cilt: 15. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 20-22.
- GÜRER, Abdulkadir (2007). “Lem ‘î’ nin Kafiye Risâlesi: Risâletü’l-‘Kâfiyeti’l-Vâfiye”. *Festschrift in Honor András J. E. Bodrogligeti. Türk Dilleri Araştırmaları*. Cilt: 17: 133-176.
- HABEŞİ, Abdullah Muhammed (1425/2004). *Câmiü’ş-şüruh ve’l-havaşi: Mu‘cemun şamilün li-esmai’l-kütübi’l-meşruha fi’t-türasi’l-İslâmî ve beyani şüruhiha*. Cilt: 3. Abudabi: el-Mecmaü’s-Sekafî.
- HALFT, Dennis (2012). “A Hitherto Unknown Persian Manuscript of Ḥosayn Vâ‘eż Kâşefî’s (d. 910/1504-05) Treatise on Ethics Aḥlâq-e moḥsenî in the

- Dominican Priory in Vienna”. *Journal of Islamic Manuscripts*. Cilt: 3/1: 103-115.
- HÂNDMÎR, Gıyâseddin (1333/1954-5). *Târîh-i Habîbü's-siyer*. Cilt: 4. Tahran: İntişârât-ı Kitâbhâne-i Hayyâm: 345-346.
- HÂNSÂRÎ, Muhammed Bâkır (1411/1991). *Ravzatü'l-cennât fî ahvâli'l-'ulemâ' ve's-sâdât*. Cilt: 3. Beyrut: El-Dâru'l-İslâmiyye: 217-223.
- HASAN-I RUMLU (1384/2005-6). *Ahsenü't-tevârih*. Abdülhüseyn Nevâ'î (haz.). Cilt: 2. Tahran: İntişârât-ı Esâtîr: 1008-1009.
- HAZRETÎ, H. ve G. MUKİMÎ (1377/1998). “Nigâhî İcmâlî be-Hayât u Endîşe-i Siyâsi-i Molla Hüseyin Vâ'iz-i Kâşifî”. *Hükûmet-i İslâmî*. Sayı: 9: 125-151.
- HİDÂYET, Muhammed Hâdî Rızâ Kulu Han (ty.). *Tezkire-i Riyâzü'l-Ârifîn*. Seyyid Razî-i Vâhidî, Sohrâb-ı Zârî' (haz.): 292. (int.)
- HÜCCETÎ, Hamîde (1381/2002). “Ahlâk-ı Muhsinî”. *Danişnâme-i Edeb-i Farsî: Edeb-i Fârsî der-Afgânistân*. Hasan Enûşe (ed.). Cilt: 3. Tahran: 61-62.
- HÜCCETÎ, Hamîde (1381/2002). “Bedâyi'ü'l-efkâr fî sanâyi'i'l-eş'âr”. *Danişnâme-i Edeb-i Farsî: Edeb-i Fârsî der-Afgânistân*. Hasan Enûşe (ed.). Cilt: 3. Tahran: 157-158.
- HÜCCETÎ, Hamîde (1381/2002). “Cevâhirü't-tefsîr li tuhfeti'l-emîr”. *Danişnâme-i Edeb-i Farsî: Edeb-i Fârsî der-Afgânistân*. Hasan Enûşe (ed.). Cilt: 3. Tahran: 295.

- HÜCCETÎ, Hamîde (1381/2002). “Envâr-ı Süheylî”. *Danişnâme-i Edeb-i Farsî: Edeb-i Fârsî der-Afgânistân*. Hasan Enûşe (ed.). Cilt: 3. Tahran: 135-136.
- HÜCCETÎ, Hamîde (1381/2002). “Fütüvvetnâme-i Sultânî”. *Danişnâme-i Edeb-i Farsî: Edeb-i Fârsî der-Afgânistân*. Hasan Enûşe (ed.). Cilt: 3. Tahran: 750-751.
- HÜCCETÎ, Hamîde (1381/2002). “Kâşifî”. *Danişnâme-i Edeb-i Farsî: Edeb-i Fârsî der-Afgânistân*. Hasan Enûşe (ed.). Cilt: 3. Tahran: 813-814.
- HÜCCETÎ, Hamîde (1381/2002). “Mevâhib-i ‘Aliyye”. *Danişnâme-i Edeb-i Farsî: Edeb-i Fârsî der-Afgânistân*. Hasan Enûşe (ed.). Cilt: 3. Tahran: 989.
- HÜCCETÎ, Hamîde (1381/2002). “Ravzatü’ş-şühedâ”. *Danişnâme-i Edeb-i Farsî: Edeb-i Fârsî der-Afgânistân*. Hasan Enûşe (ed.). Cilt: 3. Tahran: 470-471.
- HÜSEYNÎ, Marziye. “Ketâbşenâsî-i Tovsîfî-i Zebân u Edebiyât-ı Fârsî: Arûz u Kâfiye”. *Âmûzeş-i Zebân u Edeb-i Fârsî*. Şiraz.
- İSEN, Mustafa (1999). *Latîfî Tezkiresi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- KALÎF, Tarlan. “Kemâleddin İsmâ‘îl-i Isfahânî ve Menâbi‘-i Derbâre-i Arûz, Kâfiye, Bedî‘ ve Beyân”. *Nâme-i Pârsî*. Sayı: 4.
- KANAR, Mehmet (2008). *Farsça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Say Yayınları.
- KARAIŞMAİLOĞLU, Adnan (1999). “Hüseyin Vâiz-i Kâşifî”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Cilt: 19. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 16-18.

- KÂTİP ÇELEBİ (2007) *Keşfü 'z-zünûn*. Rüştü Balcı (çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- KÂTİP ÇELEBİ (2014) *Keşf-el-zunun*. Şerefettin Yaltkaya, Kilisli Rifat Bilge (haz.). İstanbul: Türk Tarih Kurumu.
- KEZZÂZÎ, Mir Celâleddin (tnk.) (1369/1990-1). *Bedâyi 'ü'l-efkâr fî sanâyi 'i'l-eş'âr (Kemâleddin Hüseyin Vâ'iz-i Kâşifî-i Sebzevârî)*. Tahran: Neşr-i Merkez.
- KILIÇ, Hulusi (1992). "Belâgat". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Cilt: 5. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 380-383.
- KORKMAZ, Ramazan (2007). "Servet-i Fünun Topluluğu (1896–1901)". *Türk Edebiyatı Tarihi 3*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- MANASTIRLI MEHMED RİF'AT (1308). *Mecâmi 'u'l-Edeb*. İstanbul: Kasbar Matbaası.
- *Mecmû'a-i Muallimden Bazı Müntehabât (9. Defter)*. TDK El Yazması ve Nadir Eserler Veri Tabanı. Arşiv no: A 125.
- MİR HÂND, Hamîdüddin Muhammed bin Burhâneddin Hâvend Şâh. (1913). *Ravzatü's-safâ*. Cilt: 7. Leknev: Matbaa-i Münşi Nevl-i Kişver. (Taş baskı): 89-90.
- MİR HÂND, Hamîdüddin Muhammed (1338/1959-60). *Târîh-i Ravzatü's-safâ*. Cilt: 1. Tahran: Müessese-i Hayyâm ve İntişârât-ı Pîrûz.
- MİRZÂ ABDULLAH EFENDİ (1403/1982-3). *Riyâzü'l-'ulemâ ve hiyâzü'l-fuzalâ*. Cilt: 2. Kum: Matbaa-i Hayyâm: 185-192.

- MUALLİM NACİ (1304/1888). “Bedâyi’ü’l-efkâr fi Sanâyi’i’l-eş’âr”, *Mecmû‘a-i Mu‘allim*, 44, 46, 47, 48, 52, 53 ve 57. sayılar, 27 Temmuz 1304 – 3 Teşrîn-i Sâni 1304.
- MUALLİM NACİ (2004). *Edebiyat Terimleri: Istulâhât-ı Edebiye*. haz. M. A. Yekta Saraç. İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.
- MUSTAFAVÎ SEBZEVÂRÎ, Rezâ (1387/2008). “Der-cüstucû-yi Nuseh: Kâşifi-i Beyhakî der-Hindûstân (Ber Esâs-ı Mektûb-ı Müşterek)”. *Âyine-i Mîrâs*. Sayı: 40: 121-132.
- MUSULMANKULOV, Rahîm (1977). *Bedâyi’ü’l-efkâr fi Sanâyi’i’l-eş’âr / Kemâleddin Hüseyin Vâ‘iz-i Kâşifi*. Moskova: İdâre-i İntişârât-ı Dâniş Şu‘be-i Edebiyât-ı Hâver.
- MÜDERRİS, Muhammed Alî-yi Tebrîzî (1349/1970-1). *Reyhanetü’l-edeb fi teracimi’l-ma’rufin bi’l-künye evi’l-lakab yâ Küna ve Elkab*. Cilt: 5. Tebriz: Çaphâne-i Şafak: 29-32.
- NEFİSÎ, Sa‘îd (1363/1984). *Târih-i Nazm u Nesr der-Îrân ve der-zebân-ı Fârsî (Tâ Pâyân-ı Karn-ı Dihom-ı Hicrî)*. Cilt: 1. Tahran: İntişârât-ı Furûgî.
- NEVÂYÎ, Alî Şîr (1363/1984-5). *Tezkire-i Mecâlisü’n-Nefâ’is*, Alî Asgar Hikmet (haz.), Tahran: İntişârât-ı Menûçihri.
- NEVÂYÎ, Alî Şîr (2001). *Mecâlisü’n-nefâyis I (Giriş ve Metin), Mecâlisü’n-nefâyis II (Çeviri ve Notlar)*. Kemal Eraslan (haz.), Naci Tokmak (çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- NÛRÂNÎ, Abdullah; Pedrâm MİRZÂYÎ (1375/1996). “Risâle-i Arûz u Kâfiye ez-Gıyâseddin Mansûr-ı Deştegî”. *Zamîme-nâme-i Ferhengistân*.

- NÜVEYHİZ, Âdil (1983). *Mu‘cemü’l-müfessirîn min sadri’l-İslâm hatta’l-‘asri’l-hâzir*. Cilt 1. Beyrut: Mü’essesetu Nuveyhizi's-Sekafiyye.
- OKUMUŞ, Ömer (1993). “Câmî, Abdurrahman”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Cilt: 7. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 94-99.
- OLGUN, Tâhir (1936). *Edebiyat Lügati*, İstanbul: Âsâr-ı İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı.
- ÖZTÜRK, Mahmut (2014). *Câmi-i Rûmî'nin Saâdet-nâme Adlı Eseri (Metin-Sözlük) (50b-100a)*. Ondokuz Mayıs Üniversitesi İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim dalı (yayımlanmamış yüksek lisans tezi).
- RÂZÎ, Şemsüddin Muhammed b. Kays (1338). *Kitâbu’l-Mu‘cem fi Me‘âyiri’l-Eş‘âri’l-‘Acem*. Muhammed Müderris-i Razavî (haz.). Tahran: Dânişgâh-ı Tehrân.
- REY, Ahmet Reşit (1328). *Nazariyyât-ı Edebiyye*. İstanbul: Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi.
- RÛHÂNÎ, Muhammed Hüseyin. (1381). “Bedâyi’ü’l-efkâr”. *Dâiretü’l-ma‘ârif-i teşeyyu’*. Ahmed Hac Seyyid Cevâdî vd. (haz.). Cilt: 3. Tahran: Dâiretü’l-ma‘ârif-i teşeyyu’ : 137.
- RYPKA, Jan (1968). *History of Iranian Literature*. Hollanda: D. Reidel Publishing.
- SAFÂ, Zebîhullâh (1364/1985). *Târîh-i Edebiyât der-Îrân*. Cilt 4. Tahran: İntişârât-ı Firdevsî.

- SAFÂ, Zebîhullâh (2002-2005). *İran Edebiyatı Tarihi I-II*. Hasan Almaz (çev.). Ankara: Nüşa Yayınları.
- SAFÎ, Mevlânâ Alî b. Hüseyin (2012). *Reşehât (Hayat Pınarından Can Damlaları)*. Kâşî Mehmed el-Ma'rûf b. Mehmed Şerîf el-'Abbâsî (çev.), Mustafa Özsaray (sad.). İstanbul: Semerkand Yayınları.
- SARAÇ, M. A. Yekta; Mustafa ÇİÇEKLER (1998). "Kemalpaşazâde'nin Kâfiye Risâlesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. 28.
- SARAÇ, M. A. Yekta (2010). *Klâsik Edebiyat Bilgisi (Biçim-Ölçü-Kafiye)*. İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.
- SÂRİM, Emîr (1383/2004). "Hümâyûn-nâme". *Danişnâme-i Edeb-i Farsî: Edeb-i Fârsî der-Anatoli ve Balkân*. Hasan Enûşe (ed.). Cilt: 6. Tahran: 905.
- SÂRLI, N.; F. S. DIRAŞÂN (1389/2010). "Düvrebendî-i Târîh-i Dâniş-i Belâgat-i Fârsî". *Nakd-i Edebî*. Sayı: 10: 7-33.
- SCHEFER, Charles (1883). *Chrestomathie Persane: A L'Usage Des Eleves De L'Ecole Speciale Des Langues Orientales Vivantes*. Cilt 1. Paris: Libraire de la Societe Asiatique.
- SCHEFER, Charles (1900). *Catalogue de la collection de manuscrits orientaux, arabes, persans et turcs*. Paris: Bibliothèque Nationale.
- SELCÛKÎ, Fikrî (1379/2000-1). *Risâle-i Mezârât-ı Herat: Be-tashîh, Mukâbele, Havâşî ve Ta'likât*. Abdurrauf Melik Dînî Leylî Zâyî (dzl.) Herat: Merkez-i Neşerâtî-i Fârûkî.

- “Specimens of Persian Poetry (Attar, ‘Urfi, Hilali, Anwaree, Kâshifi, Togray, Khosru of Delhi)”. (1839). *Fraser’s Magazine*. Cilt 19: 486-500.
- STEINGASS, F. (1947). *A Comprehensive Persian-English Dictionary*. Londra.
- STOREY, C. A (1927). *Persian Literature: A Bio-Bibliographical Survey*. London: Luzac & Co.
- SUBTELNY, Maria E (2011). “*Kâşefi, Kamâl-Al-Dîn Hösayn Wâ‘ez*”, *Encyclopaedia Iranica*. Ehsan Yarshater (ed.). Cilt: 15.
- ŞAHİNOĞLU, M. Nazif (1989). “Ahlâk-ı Muhsinî”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Cilt: 2. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 17.
- ŞEMSEDDİN SÂMÎ (1317/1899). *Kâmûs-ı Türkî*. Dersaadet-İkdam Matbaası.
- ŞÎRÂZÎ, Muhammed Ma’sûm (1319/1901-2). *Tarâ’iku’l-hakâyık*. Cilt: 3. Tahran: Dârü’l-hilâfe. (Taş baskı): 48-49.
- ŞÜKÛN, Ziya (1996). *Gencine-i Güftar – Ferheng-i Ziya*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- ŞÜŞTERÎ, Nurullah (1377/1998). *Mecâlisü’l-mü’minîn*. Cilt: 1. Tahran: İntişârât-ı İslâmiyye: 113-114.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi (2003). *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. Çağlayan Kitabevi.
- TAŞKÖPRİZÂDE AHMED EFENDİ (1313/1895). *Mevzû ‘âtu’l- ‘Ulûm*. Taşköprizâde Kemâleddîn Mehmed Efendi (çev.). İstanbul: İkdam Matbaası.

- *The Anwâr-t-Suhailî or Lights of Canopus (Commonly Known as Kalilah and Damnah)* (1904). [Adapted by Mullá Husain Bin 'Alí Al Wái'z-Al-Káshifî from the Fables of Bíd pái]. Arthur N. Wollaston (çev.). Londra: John Murray.
- TOLASA, Harun (1986). "18. Yy.'da Yazılmış Bir Divan Edebiyatı Terimleri Sözlüğü -Müstakimzâde'nin *Istilâhâtü's- Şi'rîye'si-*", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. 24-25, s. 375.
- TOSUN, Necdet (2008). "Safî, Fahreddin". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Cilt: 35. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 470.
- *Türkçe Sözlük* (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- YAZICI, Tahsin (1992). "Belâgat–Fars Edebiyatı". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Cilt: 5. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 383-384.
- YETİŞ, Kâzım (1992). "Belâgat–Türk Edebiyatı". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Cilt: 5. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 384-387.
- YOUSOFİ, Gholam Hosein (1990). "Kashifî". *Encyclopedia of Islam: New Edition*. Cilt: 4. Leiden: E. J. Brill: 704-705.

b. Yazma Eserler

- KÂŞİFÎ, Hüseyin Vâ'iz. *Bedāyi'ü'l-Efkār fî Şanāyi'i'l-Eş'ār*. İstinsah tarihi: Belli değil. Müstensih: Belli değil. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi, Yazmalar Bölümü, İsmail Saib I Koleksiyonu. No: 452-2.
- KÂŞİFÎ, Hüseyin Vâ'iz. *Bedāyi'ü'l-Efkār fî Şanāyi'i'l-Eş'ār*. İstinsah tarihi: Belli değil. Müstensih: Belli değil. Millî Kütüphane. No: 06 HK 12.
- KÂŞİFÎ, Hüseyin Vâ'iz. *Bedāyi'ü'l-Efkār fî Şanāyi'i'l-Eş'ār*. İstinsah tarihi: 993/1585. Müstensih: Belli değil. Nuruosmaniye Kütüphanesi. No: 3687.
- KÂŞİFÎ, Hüseyin Vâ'iz. *Bedāyi'ü'l-Efkār fî Şanāyi'i'l-Eş'ār*. İstinsah tarihi: 1175/1761. Müstensih: Mustafa Aşir Efendi. Süleymaniye Kütüphanesi Aşir Efendi Koleksiyonu. No: 406.
- KÂŞİFÎ, Hüseyin Vâ'iz. *Bedāyi'ü'l-Efkār fî Şanāyi'i'l-Eş'ār*. İstinsah tarihi: 12/18. yy. Müstensih: Belli değil. Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Koleksiyonu. No: 2522.
- KÂŞİFÎ, Hüseyin Vâ'iz. *Bedāyi'ü'l-Efkār fî Şanāyi'i'l-Eş'ār*. İstinsah tarihi: 11/17. yy. Müstensih: Belli değil. İran İslam Parlamentosu Kütüphane, Müze ve Dokümantasyon Merkezi. No: 181.
- KÂŞİFÎ, Hüseyin Vâ'iz. *Bedāyi'ü'l-Efkār fî Şanāyi'i'l-Eş'ār*. İstinsah tarihi: 10/16. yy. Müstensih: Belli değil. İran İslam Parlamentosu Kütüphane, Müze ve Dokümantasyon Merkezi. No: 8275.
- KÂŞİFÎ, Hüseyin Vâ'iz. *Bedāyi'ü'l-Efkār fî Şanāyi'i'l-Eş'ār*. İstinsah tarihi: 11 Rebi'ü's-sânî 1233 / 19 Ocak 1818. İran İslam Parlamentosu Kütüphane, Müze ve Dokümantasyon Merkezi. No: 15529.

- KÂŞİFÎ, Hüseyin Vâ'iz. *Risâle-i Kâfiye*. İstinsah tarihi: 971/1563-4. Müstensih: Mustafa bin Muhammed. Süleymaniye Kütüphanesi Lala İsmail Koleksiyonu. No: 506/4.
- SAFÎ, Fahreddin Alî. *Reşehâtu 'Ayni'l-Hayât*. İstinsah tarihi: 16. yy. Müstensih: Muhammed Yusuf bin Mübârekşâh. Tahran Millî Parlamento Kütüphanesi. No: 8201.
- SÜRURÎ, Muslihuddin Mustafa. *Bahrü'l-Ma'ârif*. Millî Kütüphane. No: 18 HK 470.
- TEBRİZÎ, Vâhid. *Terceme-i Muhtasar*. Millî Kütüphane. No: 06 Mil Yz A 3460.

ÖZET / ABSTRACT

HÜSEYİN VÂİZ-İ KÂŞİFİ'NİN BEDÂYİ 'Ü'L-EFKÂR FÎ SANÂYİ 'İ'L-EŞ 'ÂR'INDA KAFİYE BAHSİ

Sevde GÜREL

ÖZET

15. yüzyılda yaşamış olan İranlı âlim Hüseyin Vâiz-i Kâşifi'nin Farsça olarak kaleme aldığı eseri *Bedâyi 'ü'l-Efkâr fî Sanâyi 'i'l-Eş 'âr*, Arap ve Fars coğrafyasında telif edilmiş belagat kitapları içerisinde dikkate değer bir yere sahiptir. *Bedâyi 'ü'l-Efkâr*, Türk edebiyatında yazılmış teorik eserlere kaynak teşkil etmiş olması açısından da ayrıca önem taşımaktadır.

Eserin hatime bölümü; kafiye harfleri, harekeleri, kafiye türleri ve kusurları gibi konuları içermektedir. Tez çalışmasında eserin bu bölümü Türkçeye tercüme edilmiş, belagat tarihindeki yerini ve önemini ortaya koymak adına, Şems-i Kays-ı Râzî'nin *El-Mu'cem fî Me'âyiri Eş 'âri'l-'Acem* adlı eseriyle mukayese edilmiştir. Ayrıca eserde adı geçen kafiye terimlerinin edebiyat teorisini konu alan Türkçe kitaplardaki işleniş biçimi de karşılaştırmalı olarak ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Hüseyin Vâiz-i Kâşifi, Bedâyi 'ü'l-Efkâr, klasik Türk edebiyatı, kafiye terimleri.*

THE RHYME IN HUSAYN VĀIZ-I KĀSHIFĪ'S
BADĀYI' AL-AFKĀR FĪ ŞANĀYI' AL-ASH'ĀR

Sevde GUREL

ABSTRACT

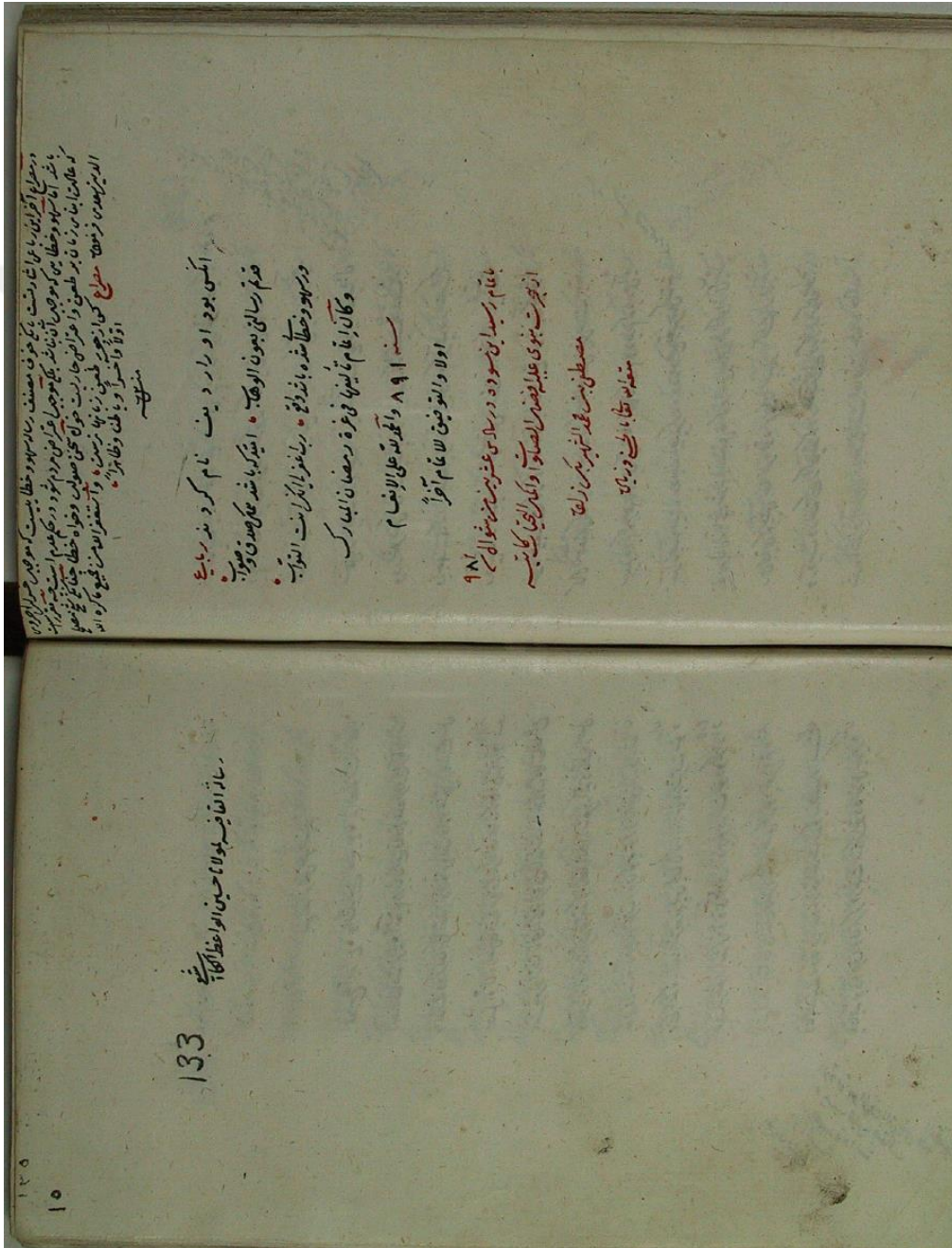
Badāyi' al-Afkār fī Şanāyi' al-Ash'ār written by Iranian scholar Husayn Vāiz-i Kāshifī, who lived in the 15th century, has a distinctive place among published works in Arabian and Persian geographical area. *Badāyi' al-Afkār* is also important in that it constitutes a source for theoretical works in the Turkish literature.

The Epilogue section of the work includes topics such as rhyming letters, vowel marks, rhyme types and rhyme mistakes. This section of the work has been translated into Turkish in this study, and has been compared with *al-Mu'jam fī ma'āyir ash'ār al-'Ajam* of Shams-i Qays-ı Razi for the purpose of revealing the place and importance of it in the history of rhetoric. In addition to these, the analyzing of the rhyme terms mentioned in the work in Turkish books on literature theory has also been revealed in a comparative manner.

Keywords: *Husayn Vāiz-i Kāshifī, Badāyi' al-Afkār fī Şanāyi' al-Ash'ār, classical Turkish literature, rhyme terms.*

RİSALENİN TIPKIBASKISI

Risāletü'l-Kāfiye li-Mevlānā Ḥüseyn el-Vā'iz el-Kāšifī, Süleymaniye Kütüphanesi Lala İsmail Koleksiyonu, No: 506/4, İstinsah tarihi: 971.

آن حرکت متوجه حرف روی شده است و در این نوع فایده خلاف
 حرکت توجیهی تابع وجهی است نسبت چنانچه از جمله عیوب توجیهی
 در آن بیاید و این فایده را کجوف و کجوف حرکت است . متقدم حرف
 آن باشد که با قبل روی و ادای بالنی یا بی ساکن باشد آن حرکت را
 بر حرف خوانند و حرف در لغت چیزی را گویند که از بی چیزی
 آید یا اگر حرف در نظر انظار پیش از روی آمده اما جهت معنی روی
 متقدم بدان تکیه حاصل قیده و نسبت و روا باشد که سوار علم حرف
 قافیه خالی باشد الا از حرف روی که شوی با حرف روی که شوی با
 مردم در اول حال بر حرف روی خوانند و در ظاهر ظاهر که از حرفی
 مود خود نگاه حرف بی برد از بدین سبب این حرف را حرف گفته
 و این نوع قافیه را حرف بضم هم و کسره و فتح و ال و چون در حرف
 حرفی علت خواهد بود لام کمون پس بر کسره نظر است که باقی حرف
 باشد بر کسره که حرکتی که حرکت است شش خفا که با قبل و او مضمون
 باید و با قبل با کسوره و ما قبل الف متوجه و این حرکت را از خود گویند
 و حضور در لغت نظایر با بار که در آن باشد بر وجه حرکت با قبل حرف

حرکت بیرون آید و این حرکت را نیز بر ترتیب سکنان گفته اند قافیه
 شش بود حرکت متوالا و سواد رس و اشباع است و خود توجیهی حرف بود
 و ایک حرکتی که در حرف و حرکت از با شایع است و این حرکت را در حرف
 روی با غنا حرکت و سکون و قیده است متقدم و حلق قیده است که
 بحرف وصل پیوسته باشد و هر کس که آن را نماند بود و گفت قیده سکون
 او را قیده گفته و در حلق است که موصول باشد و الا بدین حرکت
 بود و با غنا رطلاق او از قیده سکون او را حلقی نام نهادند
مقیسه چهار نوع است مقیده و مقیده و مقیده و مقیده
 قیده و مقیده و مقیده مقیده آن باشد که همین حرف روی بود
 و این حرف در یک بعد از وینا و بر آینه او سکون بود و ما قبل حرکت
 و این نوع قافیه را جهت تنها حرف روی و حرکت او از اتصال حرکت
 دیگر که بعد از و بود حرکت خوانند و مقیده در این نوع و مقیده
 قیده و مقیده و مقیده این حرف را در حقیقت و حرکتی که
 روی آید و توجیه و توجیه لغت روی با چیزی که از آن باشد
 و این حرکت توجیهی است آن گفته که کوین حرف با قبل سکا و اول

در کلام و نبات موافق و مطابق حرکت توجیه است و در این شرط
 با او برابر و از حرکت و حرکت خود در لغت است و در فاعله حرف
 دو کوفه باشد و ششم و طینه اما ششم در او چون نور و سور و طینه
 چون عور و شور و مشعر و ان چیز باب و ضرب و طینه خبر کسب
 و عیبک با ما خوانند و ششم در با چون نیر و میر و طینه خبر نیر
 و در هر حرکت نشود که خود خوانند و طینه را چه **مثال** حرف با و
 زلف است و زلف است و سور به چنان پای مویسی یا طور **ایجا**
 روی بود و در او حرف و حرکت با قبل و او خود و صفت حرکت است
 ششم است در این قافیه و حرف و حرکت با ششم **مثال** حرف با و
 ای حرف خطم **دا** سره **اقاب** **و** در که صفت طایر بر می و
ایجا روس باشد و حرف و حرکت با قبل حرف و حرکت ششم
 و در این قافیه نیز و حرف و حرکت حرکت **مثال** حرف با
 چشم که از خطم بر زبانم نرفته **و** او داعی به درستی انوار با طین
ایجا کون دوست و بار حرف و حرکت با قبل با خود و حرکت هم چشم
 قافیه هم در حرف و حرکت حرکت **و** مکن که بیخ حرف حرکت خود که

علیه باشد می آید **مثال** حرف با و **مثال** حرف با و **مثال** حرف با و **مثال** حرف با و
 زلف است و زلف است و سور به چنان پای مویسی یا طور **ایجا**
 روی بود و در او حرف و حرکت با قبل و او خود و صفت حرکت است
 ششم است در این قافیه و حرف و حرکت با ششم **مثال** حرف با و
 ای حرف خطم **دا** سره **اقاب** **و** در که صفت طایر بر می و
ایجا روس باشد و حرف و حرکت با قبل حرف و حرکت ششم
 و در این قافیه نیز و حرف و حرکت حرکت **مثال** حرف با
 چشم که از خطم بر زبانم نرفته **و** او داعی به درستی انوار با طین
ایجا کون دوست و بار حرف و حرکت با قبل با خود و حرکت هم چشم
 قافیه هم در حرف و حرکت حرکت **و** مکن که بیخ حرف حرکت خود که

شاک در قید کسور با قبل شکر منه دل بر آینه دور سپهر
 کز لکاکه نازیب و کاه مهر در بی رعیت رازی باشد و ما قید
 و کلن با قبل ما حد هر قافیه را در حروف و کلن بود مقید
 آشت که ما قبل روی صریح محکم بود و ما قبل آن حروف محکم آن با قبل
 منسج و آن اول الف تا سیمین خوانند و تا سیمین لغت اسامی نگردد
 باشد و سبب تسمیه این حروف تا سیمینست که در سبب قافیه نظم علی سالی قافیه
 برین حروف باشد و آن حرف که خاصه باشد میان الف تا سیمین در هر آن را در قبل
 گویند یعنی در آمده و کلنت آن حروفند که میان آن دو حروف لام و دخل
 کرده است و را را او نگنجانم نیست چنانچه اگر حرفی سببه شود و از
 باشد مثلا در لفظ کاتب ما در حقیقت است و در قافیه دیگر که صاحبی باشد
 در حقیقت برود یعنی بر حرف حروفی در حقیقت لازم بود و اینجا گفتند که
 در حقیقت غریبست و او را حامل بر گویند چنانچه گفته است میان
 تا سیمین و بی و حامل در لغت جمله ای گفته اند باشد و حرفی که بر در حقیقت
 خارج باشد با سبب حروف و لغت تمام کردن باشد و این حرف را
 بگفت آن سبب گفته اند که بر حرف روی از جمله حروف قافیه بر تا سیمین و حقیقت

خوانند سیمین دور و او آینه بود حرف زارم و در هر قافیه این
 حرف و بر هر کلمات حرف اصلی و حرف را بر روی خود
 شکر خوف قید آن باشد که ما قبل او میماند با غیر از او و او الف
 و آن کس را قید خوانند بدان جهت که همیشه بر هر کس نوشته شود و کلن
 باشد و از حروف لام و دوام منتقل شود و چنانچه اگر حرف قید بی لام
 باشد و حرفی تا قبل قید را هم خود خوانند و اگر با قبل روی را و ی و و ی
 کس باشد و ما قبل آن را منسج هم از قبیل قید باشد چنانچه در
 و بر هر شرط و او کس در حرف ضمیه با قبل است و شرطی و کس
 با قبل چنانچه بدان ایما کرده اند و هر حرفی را از حروف قید
 معنی موجود است چنانچه حروف آس حرف علت قید و این
 شد و ما قبل هر کس حرفی که بر سیمین بود و او و یا نیز
 حالت قید تا قبل قید میخوانند و یا اینجا جهت وضع در حرفها
 سه شاک با ز غایب شاک در قید حروف تا قبل شکر نوشته در هر حرف
 که هر دو را که هر کس از هر شاک در قید مضموم با قبل است
 بهر طریق دل ساز هر چه در حرف مضموم چه در وقت ظاهر

در وقت پیشینه نمی شود و در وقت و تائیس و قبیه و سوسه واجب الوجود
 اند و خیل از این جهت که این حرکت او را از حرکتها بر شتر بر حرف سوسه
 و در وقت تمام موجود بود و قوی این را از ابتداء خوانند و ابتداء لغت
 میگردانند بنام تائیس گانه که این حرکت حرف و خیل اسپیکه دانند و
 حرف سوسه که گرسنه می ماند و این سخن با حقیقت منافقست و در وقت
 سابق اصح است و حرکتی که ما قبل تائیس است با تائیس که آن تخیلها بود
 پس خوانند و پس در لغت آنرا کردند چنانچه بر شتر بر سوسه است و
 هیچ حرکتی از تائیس نیست الف در عین حرکت قاضیه یا یاجان
 قاضیه خود را پس بر سوسه که بر قاضیه میزند **مثال قاضیه سوسه**
 طبیعت سخن خواندن تائیس زینت عاقبت است در صورتها بر طرفها
 ایجاب قاضیه می ماند و حرف صدم بر قاضیه و خیل و التائیس بر قاضیه
 تائیس و حرکت خیل و ابتداء و حرکت ما قبل تائیس پس این قاضیه یا
 سه حرف و دو حرکت است و قاضیه سوسه خاصه عربست که اگر تخم
 الف تائیس را در عین کنند از هم ما لا یزیم خوانند و اگر ما یزیم کنند
 عیب باشد مثلا با عاقبت کلام در دل و سقیه آرزو را بود و تائیس قاضیه

138 مقید بود باشد بر جنب حرف تائیس در پس اعتبار کنند و خیل بر
 معتبر باشد و از حرکت رس و ابتداء ساقط شود و اینست که در چهار
 حرکت بزرگ در وقتها آردی مطلق نیز چهار فروع باشد مطلق متصل
 متصل فروع متصل با فروع و غیره متصل با فروع و نیز در نامه
 مطلق متصل آن باشد که بعد از حرف رس و صریح ساقط آید و آن حرف
 حرف وصلها است نسبت آن حرف رس و در وقت صدمه نشانه فاضله و
 در این صورت روی تائیس که می باشد حرکت روی را چنانکه گویند و اللان
 ام چنانچه بر حرکتها از این است که بعد از چهار حرف رس و حرف وصل
 از حرکت و نسبت **مثال سخن** که تائیس تمام تو آورده پس محسوس
 شد ما دم که روی و حرکتها از سوسه ایجاب را روی باشد و وصل
 و حرکت روی چنان و حرکت ما قبل روی و تائیس بن قاضیه و حرف رس
 حرکت متصل با فروع آن باشد که حرف ما کی حرف وصل متصل
 کرد و آن ساقط از فروع خوانند و فروع بیرون شدن باشد حرف
 نسبت آن فروع که حرکت عارض حرف وصل با اسطر او کجا در وقت
 و بر تائیس تا حرف وصل تائیس که در فروع از تائیس آن در سوسه و تائیس

139
 بیاد آن حرکت باشد که برین سه سوره خوانده شود و در آن سه حرف بر
 در یک کلمه جمع می شود مانند و این هم متعلق از لغت است که هر کس حرف
 دو در صدن این چنین خوانده شود که اینها است حرف خوانی است
 بدو مرتبه تباعد می کنند عرب آنرا ناره **مثال**
 ناره که بر سه حرف . که بنده . جاکر سمیت . انجارا روی و بیسی ناله
 و تا آن اول حرف و هم برید و تا آن آخر ناره و حرکت با فیه حرف
 و حرکت روی و هم برید و حرکت فریب و فریب ناه در بر فیه حرف
 و حرکت این بود در هر چهار حرف که بعد از حرف روی آید و تا
 دو حرکت دیگر که تفصیل حکمت وضعی یافت فصل دوم در
 انواع خوانی که هم جمع تواند شد تا دیگر حرف وصل در حرف یکی
 یافت جمع شود و آنرا حرف موصول گویند **مثال**
 یافت جمع و از گفته خود دانند . بنده عشق و از هر دو هم آنرا درم
 ایجا دال روی باشد و الف حرف و هم وصل حرکت با قبل و جمع
 و حرکت روی و هم برید و این فایضه حرف و دو حرکت و تا دیگر
 بار دو وصل تو جمع نیز خوانند **مثال** هر که از وصلی بران دوست

و هر حرکتی که بعد از وی آید خواهد یکی و خواهد بیشتر از آن که گویند
 و تا در هر دو که گفتن میزان است و در این سه حرف فضا و ناله است
 و این حرکت را گفت آن تا آن لغت که نمودند در حرف فریب و ناره
 فریب در حرف ناره بیاید باشد **مثال** کلمه کرم و ناله است فریب ناره است
 لطف ناره و کرم که کلمه کرم است . انجایم و کما شد و میان وصل و یا
 خرب و حرکت ناره است . کرم و حرکت ناره خرب و ناره فایضه حرف
 و دو حرکت . موصول با فریب و در آن باشد که هر کس کلمه کرم
 کرده و آن کلمه را فریب خوانند و بیاید طلاق آنرا بهمین حرف است که
 نهایت حرف ناره فایضه در اشعار عرب حرف فریب است پس هم خوانند
 عجم حرفی زانند بدان لانه سخن شود و بر سه ناره با ناره حرف فریب **مثال**
 چو بر سر سهایی بر یک گفتی . چون ارسو هزاران بیاید سخن
 ایجا لام روی باشد و سهی وصل و ناره فریب و ناره ناره و حرکت
 مندم بر روی ناره حرکت و ناره حرکت و حرکت فریب ناره درین
 فایضه چهار حرف و سه حرکت . موصول با فریب و ناره و ناره آن
 باشد که حرفی که ناره ناره ناره ناره ناره ناره ناره ناره ناره ناره ناره

دیم زید و بنین نامیره و حرکتی قید حرف ایضا حذف و حرکتی زید
 یوس و حرکتی که بهیسا از روی بافتند فا درین قید نیست حرف
 حرکت و درین اشکله ذکر کرده شد الا اشکله آخر جای حرف
 حرف قید نیز بنویسند بود و بران تشریح آنرا بقید موصوفه و مانند آن
 گویند و هر یک را بر او نشانها نیست قیاسا علی ما مضی **فصل**
سیم در اوصاف قوی قیاسی که هر قید که هست که این نیز نیز نیز
 تواند بود استکادوس و متراکم متضاد که در متضاد و متراکم
متکادوس چهار متحرکه باشد در میان دو ساکن جمیع متحرکه که در حرف
 قوی و این قید در متضاد و متساوی باشد و تکادوس نیز تراکم
 باشد یعنی انبوهی نیاید متکادوس گفته اند که در هم رسانیدن
 قاید از جهت حرکت حرکت متساوی قیاسی کرد اندیکه متراکم **مثال**
متراکم متحرکه باشد در متضاد و ساکن محکم **مثال** بیت
 اطلب الرطلی متراکم قاسم کم از مدار فکلی گفت صورت **کرم**
 و اطلاق این اسم برین قاید سبب توالی حرکتی و تراکم است **متراکم**
 دو متحرکه باشد در میان دو ساکن **بیت** هر که او را خدای داد خرد

از خوشیها تمام بهیست . ایجا را روی باشند و او در وقت سکون
 وصل و ما فرج و حرکتی ناقص و او حذف و حرکتی را برین باقیه
 چهار حرف و دو حرکتی و شاید که باقیه حرف موصوفه حرف و
 جمیع متحرکه که در وصل وقت سکون . الا انان در بر نیز بنویسند
 ایجا را روی بود و او در وقت وصل و ناقص و متحرکه و
 و حرکتی قبل حذف و حرکتی روی یوس و حرکتی نیز متراکم
 و درین قاید پنج حرف در وقت و شاید که باقیه حرف با
چهار حرف که بهیسا از روی آید جمیع کرد **مثال**
 تا برنج دیده گفت و گفتی . گفته اند غزوه و استغنی ایجا اول
 روی باشد و اندر وقت وصل و موصوفه و موصوفه نیز در
 و حرکتی ناقص این حذف و حرکتی الا یوس و حرکتی ناقص و نیز فا
 این قاید را نشن حرف و حرکتی و شاید که باقیه حرف باقیه
 در وقت نیز بنویسند که در دو سال آیت که عشق باخ سبب استغنی
 باجه و ناز و عیب و در استغنی . ایجا تا بی باخت و ما سخت
 رسو بود و اندر وقت خاری زید در بین و موصوفه و موصوفه

شکل در بر فصدیه کشنده اندک **ب** زین بگرفت از سه تا عاید **141**

سپاه دولت نیز در ششده **آ** اینست آورده است با قافیه همول **شکل**

قتضای رحمت آن باد که کوسه، چهار نشیوه آن باد که خواهی و گزندی

قوافل همول بود ایدر ایدر یک قافیه نیز جانز باشد **شکل** در فصدیه که

لاذ و انچه جملش نامان، جهال الدین بیانه بی سمان، اینست **آورد**

با قافیه **شکل** زهد و دلو تو خطا بداده، تا که خط صبر از سببان

فصل نهم در ذکر قافیه نشانگان بر آنکه نشانگان در مصدر لفظی بیان

یعنی بسیار و فزوان باشد و کج نشانگان از آنکه بسیار در وی بسیار

چون در قافیه از قوافل پنج بعبت نهوم که در آنرا نشانگان خوانند

و بعضی گفته اند که در لغت در بیگار نشانگان که چندینجا یافت می

ع موزونی در در پیش را نشانگان، و چون بیگار خبری باشد در محل

و در قوافلی حروف زاهد نیز با حروف اصلی چون که نهنگ خود است

پس این نوع قافیه را نشانگان نامند و در اصطلاح نشانگان در

سکان نامند که حروف رو آید و بعضی جمعیت بهر ماضی و عین است

ثبت و در مصداق اشارت آورده که هرگاه از قافیه یک بیت بگرفت

بسی سبب شکر کمال کرده، و این قافیه با مشارک از آن جهت که

هر دو سخن یکدیگر را در یافته اند **شکل** از آنکه سخن باشد در میان دو

شکل بود با عشق جان از اشکالی رسد از عشق دلا در و نشان

و این قافیه استواران گویند که سخن نالی سخن است **شکل**

قافیه باشد که در آن سخن خوش نیست بوی صحت

خوش یعنی صلاحه اغیار، و این قافیه را سزا دهند بدان

سکان نشان قافیه اندکی ردیف دیگر، و در باب قوافلی میباشند

دیگر است که در وسط وی این نوع قافیه است ابراه آن مجال **شکل**

فصل دهم در بیان قافیه اصیل و همول قافیه و گونه باشد

و همول آقا قافیه اصیل آن باشد که کلام بیاد در موضع واضح

است و قافیه نکرده باشد و بر همان کیفیت کلام بجز در

و ما است و قافیه همول آن بود که کلام بر اصل وضع کلام باشد

و در اینصورت که چون سواست و کاست که در اصل همول است

از زمین و کاندیشان نیوسته شده است و قافیه همول با قوافلی

جمعیت کرد و کاندیشان همول در خبری بود که با اصل جمع کرد

شکل

و بر تقدیری استمال نشانگان بطور قافیه جائز نیست و گفته اند که
استمال کافیه را با بود مثلا در آیه که در روان و نشان باشد اگر
مردان یارده جائزست و نشان که دیگر شمشیر را بر او کند و قافیه
اشانگان نوعی حراز کرده اند که آن یکی کافیه جائزست هم پیاده
انبیه شهرت چینی که کافیه ششم در بین عین قافیه
و در شومرف هم زبانت از کافیه میارند و گفته اند نشانگان بکار
قافیه است بکسی که هرگاه که در شعور کافیه و قافیه باشد لطیف
باید یعنی طبع بود و بعد از آن بکافیه دیگر اندکند هم چینی
مکرر شده باشد چه نوزده و در این هر دو لفظ کافیه آمده اند
قافیه در علم و معنیست چنانچه عن قوس مذکور خواهد شد **فصل**
ششم در بیان عیوب قوافی و آن چند نوع است قوافی و کافیه
و ابطا و ضعیف در زبانت اقوال و اصل لغت آن در میان بار و اد
و در اصطلاح لغت کبعضی از مکات قافیه مخالفند که یکدیگر
و این را قوافی محبت آن گفته اند که از مخالفت حرکات کوبیا و همی
قافیه یافت است و مست شده چنانچه در میان آن که تا بکار کرد

مکرر باشد و در هم مواضع مکرر یکدیگر یا اگر نشانگان خود
و این قوافی علم است نشانگان در نوع باشد چینی و **شاهکار**
چینی لغت نویسی باشد که در او از کلمات لغت قافیه است
خندان و کاین و نونی باشد که چینی لغت از وی فهم شود و
زیرین و کیمین و این است که مولا کمال الدین عیوب کلمات
شاه در بیخ چینی که کلمات بیرون اند و کلمات از آن
که در نظر دارد و در میان چینی و در کجا چینی برین **شک**
نیست این است که قافیه نزاره چینی اولی است و دوم و سوم
چوب و یار و نون نیست که قافیه ساخته جائز نیست و گفته اند
از نشانگان چینی که قافیه شعری جائز باشد و کلمات که چینی
سازد **نشانگان چینی** و نونی باشد که در او از مواضع
چون خسروان و نشان و ما و الف جمع چینی ها و یا با و یا و ال
شکل چون بر وید و یا با و نون و ال است چون کونند شوند
یا و هم حکم چون خوام و سوم و چهارم از نشانگان اولی است
چون خود و پوشد و یا کوه چون در و یک است اینها نیست

رویا آرزوین کار احتیاط . را نیز بر تو تمام اعتماد . و بتجرب
 ای که گویند و نوعی از آن شمارند . و در لغت اختلاف عدم نظام را
 گویند و در اصطلاح عبارتست از اختلاف حرفی . **شک**
 کنی : نخستی با برزندگی . اگر از راهی دور گزینی . رود قاضی
 اول ان است . و رود قاضی روم با ابطاء در لغت قدم بر جای
 قدم دیگر نهادن باشد . و در اصطلاح عبارتست از کار قاضی ترا
 ابطاء از جهت گویند که چون قاضی بر موضع قاضی دیگر نشاند
 شود چنان باشد که کف قدم بر جای قدم دیگر نهد و ابطاء در لغت
 جلا و خنی تا ابطاء جعلی است که کل را یکسوی او بار بار آرد **شک**
 موالا یعنی گویند تو را نیز تو را بیایدان چنین بر آن گزیند
 عدو را زود برداردی بدان تیغ پاکست . و بعد از نیز در دست
 میگویند . بانگ روز کار ای است . و چنین و هفت تو
 یک لحظه فرزندت یک طبع سخن گستر . هر دو گستر و در سخن کس نیست
 و اطلاق طایفه علی از عبودت قاضی است . که لذت او در قضیه معلول
 قاضی یار . و بعد از نسبت بیت با بیشتر با آن قاضی کار که کس جا

شود و این مخالفت است نوع باشد . اول آن سخن خود و طاعت
 یکدیگر باشد **شک** در قاضی در سخن هر روز بر و علم و شکر و طاعت
 چون نظام الملک غزالی و زود می بود **شک** دیگر در قاضی مشید
 مل چون شریکست . دار و کرد . اگر کشف نمودی . دار و کرد . گویند
 در قاضی مبتدی موصول این اختلاف را بود چون در سخن و در سخن
 دوم در حرکت تو چه مخالفت واقع شود سخن از سخن تو دل بردارم
 پیوسته از آن دید و سخن بردارم . اما اگر روی سخن تو چه چیز است
 زنت این عیبی زنت کرد و دستم که در قاضی مؤسس و کت و کت
 موافق نبود **شک** چون بر جان سخن تو غائب
 چو سازی بر مردم معاتب . و اگر روی حرکت تو چه چیز غایبی
 معافی این مخالفت جائز باشد **کف** در لغت روی انقضو
 یکداندین باشد و در اصطلاح معنی از لغت کوفی روی را
 بخوبی دیگر رسیدن از لغت اعتبار قریب جمع و این را کف بدین است
 بعکس که حرفی که با سخنوران نهان اندیشی است بروی انقضو
 و معنی کف است که حرف رسا باشد چون قولی **شک**

رباني و فروغ ملت خداوندی بتمام رسیده بمقول از ارباب طابع
 وصول از اسحق ادها ن مستقیم آنکس اسباب اول معلوم
 بر ممتاحصان در معنای نوازید و ملاحظه موافق مراتب ارقام اعلام
 بعضی الرضا فرموده نظر اصلاح آثار غنای و آثار بارگیند
 بیت چشم نه زین بود اریب بکلی می هزار عیب کند و چون بکلی
 دیده افضا بچوبین بود در غرور که هر کس می بود
 بر سر زبان که آصف نوشت . قدم ادرش اصف نوشت
 و تصدیق الله بالافضا بالافضا و آیدنا لا یتابع اوضح الا شرف
 و الظلم فی الآخرة والا وایا و التلم علی سابع الهدی . تم تمییز

بملایق سبع والعشرون من تحبنا المظلمت
 بر کاتر سده احادی و سبعین نظر کن و در نظر
 و صفای من الهیوه
 در خط عربی
 در خط عربی
 در خط عربی

Sahyaprasivo U. K. ... K. ... Y. ...	K. ... Y. ...
--	------------------

